

Міністерство освіти і науки України
Національний університет "Острозька академія"
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної
безпеки
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра на
тему: "Воєнна безпека України: організаційно-правовий аспект"

Виконала: студентка 2-го курсу,
ЗМНБ-61

Спеціальності: 256 "Національна
безпека (за окремими сферами
забезпечення і видами діяльності)"

Ковальчук Юлія Романівна

Науковий керівник: кандидат
історичних наук, старший викладач
кафедри національної безпеки та
політології Національного
університету "Острозька академія"

Завадська Ольга Романівна

Рецензентка: завідувач кафедри
історії та методики навчання
Кременецької обласної гуманітарно
педагогічної академії ім. Тараса
Шевченка, доктор історичних наук,
професор

Скакальська Ірина Богданівна

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. ВОЄННА БЕЗПЕКА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	6
1.1. Воєнно-політичні аспекти воєнної безпеки України	6
1.2. Збройні сили України як дієва основа воєнної безпеки і їх перспективи розвитку	18
1.3. Базові засади діяльності Національної гвардії України у галузі воєнної безпеки	32
Розділ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ГАРАНТУВАННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ	41
2.1. Концептуальні засади і інституційна приналежність військових правоохоронних органів	41
2.2. Особливості діяльності військової поліції як спеціального військового правоохоронного органу	51
2.3. Військова прокуратура як дієва складова воєнної безпеки.....	59
2.4. Специфіка галузі військового правосуддя	69
Розділ 3. НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ У ВІЙСЬКОВОМУ І ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ	77
3.1. Юридичні засади військового права	77
3.2. Нормативно-правова база воєнної безпеки	86
3.3. Нормативно-правові чинники національної безпеки України як запорука ефективної реалізації воєнної безпеки	98
Висновки	110
Список використаної літератури	115

Вступ

В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, попередньої соціальної напруги, економічної кризи, розбалансованості гілок влади, політичної нестабільності, розхитаних державних і соціальних інституцій важливою є проблема створення цілісної та ефективної системи національної безпеки держави та ще й в умовах війни.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року Російська Федерація від стратегії гібридної війни, анексії Криму і частини територій Донецької та Луганської областей перейшла до розв'язання повномасштабної війни, що свідчить про найвищий рівень агресії. Відповідно детальнішого дослідження потребують підходи до розуміння сутності національної безпеки, її складників і чинників впливу на національну безпеку, важливості воєнної безпеки і діяльність її інституцій.

Проблема гарантії безпеки з категорії вічно актуальних питань для людства у процесі його цивілізаційного розвитку. Після двох світових воєн, завершення «холодної війни» міжнародні безпекові організації і світові механізми щодо безпеки не виправдали себе, кількість конфліктів, у тому числі з застосуванням зброї масового знищення, не зменшилася, тому постійно існують загрози національній та міжнародній безпеці. Відповідно забезпечення національних інтересів будь-якої країни сьогодні потребує швидкого і об'єктивного реагування на виклики і загрози сучасного глобального світу, біполяризації геополітики, наявності високотехнологічної зброї. Україна в свою чергу також повинна проводити ефективну політику національної безпеки.

Мета магістерського дослідження - визначити стан захищеності національних інтересів, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України від посягань з застосуванням воєнної сили

з детальним аналізом законодавчих актів, політично погоджених і офіційно прийнятих поглядів щодо захисту української держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, ефективності діяльності інституцій і елементів воєнної безпеки.

Об'єктом дослідження є воєнна безпека України як складова частина загальної політики держави і національної безпеки.

Предмет дослідження – це основи воєнної політики, оборони, будівництва, розвитку військової та оборонної галузей, а також законодавча база з військових питань і розбудови обороноздатності для захисту суверенітету, територіальної цілісності України.

Завдання магістерської роботи щодо дослідження воєнної безпеки полягають у наступному:

- проаналізувати воєнно-політичний і правовий аспекти воєнної безпеки;
- визначити роль Збройних сил України в гарантуванні національної безпеки, окреслити перспективи їх розвитку для ефективного забезпечення воєнної безпеки;
- виокремити інституціональні і функціональні засади діяльності Національної гвардії України у галузі воєнної безпеки;
- сформулювати юридичні засади військового права;
- детально проаналізувати нормативно-правову базу воєнної безпеки і визначити сильні та слабкі сторони
- сформулювати концептуальні засади, описати структуру, інституційну приналежність військових правоохоронних органів;
- визначити особливості діяльності військової поліції як спеціального військового правоохоронного органу і його роль у воєнній безпеці;
- дослідити важливість військової прокуратури як дієвої складової галузі безпеки і оборони держави;

- проаналізувати специфіку галузі військового правосуддя і її вплив на обороноздатність країни;

- охарактеризувати всі складові національної безпеки України і їх ефективність для реалізації воєнної безпеки.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в теперішній політичній і воєнній ситуації України, яка перебуває у стані війни і ефективно відстоює свою незалежність. Нами зроблений ретельний аналіз усього спектру елементів воєнної безпеки, виявлено слабкі і сильні сторони української обороноздатності на основі сучасних досліджень, публікацій і поточної ситуації в країні.

Практичне значення. У роботі наведено низку рекомендацій, які за практичного застосування можуть на тривалий час забезпечити захист національних інтересів України і в майбутньому унеможливити збройну загрозу з боку Російської Федерації та інших країн, зробити Україну потужним геополітичним гравцем з сильними загальнополітичними і внутрішньодержавними позиціями.

Структура роботи: дослідження викладене на 137-ми сторінках, складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури.

Розділ 1. ВОЄННА БЕЗПЕКА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1. Воєнно-політичні аспекти воєнної безпеки

Воєнна безпека є однією з важливих складових національної безпеки і пов'язана з наявністю воєнних небезпек та загроз для України. Головне її завдання полягає у запровадженні цілеспрямованої державної політики щодо підтримки армії та воєнно-промислового комплексу відповідно до загальнонаціональних потреб оборони. Достатній рівень воєнного потенціалу - це одна базових гарантій високого міжнародного статусу, стійкості позицій держави у відносинах з країнами НАТО та найсильнішими геополітичними гравцями [81, 7-8].

«Воєнна безпека» є одним з елементів понятійно-категоріального апарату воєнної науки [96, 37]. Термін «воєнна безпека» зустрічається у статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» [46]. Такі ж підходи у розумінні воєнної безпеки є в «Стратегії воєнної безпеки України», «Стратегії кібербезпеки України» [171], «Стратегічному оборонному бюлетені України», «Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України» [170], «Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України» [172] та в інших нормативно-правових актах.

Закон України «Про національну безпеку України» визначає воєнну безпеку як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз». У нормативно-правових актах України про державну безпеку часто зустрічаються терміни «воєнна безпека» і «військова безпека».

Щодо понять «воєнна безпека» і «військова безпека», то вони споріднені близькі за змістом. Водночас за походженням ці терміни не є тотожними щодо приналежності до війська (військовий) та до

певної ділянки життєдіяльності соціуму в контексті воєнного устрою суспільства (воєнний) [174, 20].

Г. Ситник пропонує розглядати воєнну безпеку як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від чинників, які породжують небезпеки воєнного характеру для реалізації вказаних інтересів й за якої ймовірність війни зводиться до мінімуму. Її прийнятний рівень може бути гарантованим за умов, коли відсутні спонукальні мотиви до застосування військової сили або коли немає необхідності у відновленні балансу сил» [162, 530].

Деякі дослідники вважають воєнну безпеку багаторівневою системою різних заходів в плані політики, економіки, ВПК, організації управління державою. Відповідно ця галузь повинна розвиватися комплексно і в сукупності розвитку всіх її складових. У цьому випадку будуть створені об'єктивні передумови для попередження можливих загроз і швидкого їх усунення. Якщо не приділяти уваги розвитку якоїсь складової у цій системі або вирвати з неї, то це значно знизить рівень воєнної безпеки, її загальну стійкість та ефективність. [162, 531].

Поняття «оборонна галузь» є значно загальнішим, ніж «воєнна сфера», хоча останнє вживається доволі часто. Це пов'язано з тим, що забезпечення обороноздатності держави потребує значно більшої кількості елементів в системі, які чинять вплив на її можливість забезпечити суверенітет та територіальну цілісність держави з застосуванням зброї.

Обороздатність країни залежить від таких складових загалом:

- воєнна реформа (лише реформування і розвиток збройних сил не дасть бажаного результату);
- оборонно-промисловий комплекс і його ефективність;

- належний рівень воєнно-економічної та воєнно-технічної співпраці;
- ефективна взаємодія цивільного населення і військового сектору для вирішення завдань щодо забезпечення обороноздатності країни;
- належна протидія розхитуванню стійкості суспільства за допомогою інформаційно-психологічних операцій з боку інших держав, які покликані знизити оборонний потенціал країни;
- оптимальний розподіл функцій, повноважень і відповідальності на всіх рівнях керування державою щодо військового будівництва і підготовки країни до оборони;
- системний підхід щодо аналізу спектру воєнно-політичних і воєнно-технічних аспектів у зовнішньополітичній діяльності держави [162, 99].

Можна стверджувати, що завдяки наявності потужної воєнної безпеки можливо вирішити інші завдання, які є обов'язковими для гарантування національної безпеки, стабільного політичного, економічного, соціального, екологічного, духовного, інтелектуального, демографічного аспектів життєдіяльності соціуму. До того ж воєнна безпека передбачає дієві заходи в усіх галузях суспільного життя [159, 286].

З огляду на це можна визначити, що воєнна безпека є складною категорією і нерозривно зв'язана з усіма напрямками соціальних правовідносин і життєдіяльності країни. Фактично вона є основою національної безпеки, наріжним каменем незалежності країни.

У вищезгаданих визначеннях воєнної безпеки часто зустрічаємо поняття «реальні і потенційні загрози» та «воєнні загрози». Вони показують порівняльну величину, яка відображає ту чи іншу напругу у певній ситуації, яка виникає під час взаємодії суб'єктів і супроводжується нанесенням шкоди за допомогою сили. Воєнна

небезпека та загроза тісно пов'язані і обумовлені наявністю у суб'єктів зброї, воєнної техніки, можливість їх застосування. Тому воєнна небезпека тісно зв'язана з загрозами і не застосовується, якщо суб'єкт не має мети її його застосувати [159, 287].

Якщо брати до уваги нормативно-правові акти, де описується воєнна безпека України, то у п. 20 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» є визначення стратегії воєнної безпеки України. Вона подана як система поглядів «на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів». [173, 51].

На думку П. Богуцького, воєнна безпека є однією з важливих складових і напрямків державної політики, а також питанням життєздатності не тільки країни, а нації і громадянського соціуму. Відповідно ця галузь залежить від багатьох факторів. Всі вони є пріоритетними, оскільки другорядність у забезпеченні воєнної безпеки є недопустимою [16, 20].

Воєнна безпека України забезпечується складним комплексом політичних, економічних, соціальних, військових та інших заходів. Як правило, перевага надається політичним діям, які спрямовані на формування сприятливої для держави зовнішньої і внутрішньої ситуації, підвищення міжнародного авторитету, запобігання і усунення конфліктних ситуацій, якщо такі є. Проте дієвість цих заходів можна досягти лише тоді, коли вони пов'язані з реалізацією плану оборонного характеру. Останній повинен працювати на силове стримування потенційних агресорів, блокування будь-яких спроб з його боку зробити це за допомогою зброї [16, 9].

2 вересня 2015 року рішенням РНБО України було прийнято нову редакцію «Воєнної доктрини України», яку Президент України затвердив відповідним указом від 24 вересня 2015 року [27]. Це дало можливість визначити напрямки розв'язання воєнних питань в умовах глобалізації світу, змінити й уточнити підходи, прописані у доктрині, з приводу формування і втілення воєнної політики України.

За умови чіткого усвідомлення і окреслення напрямів вирішення воєнних питань у державному будівництві максимально наблизило воєнну складову до важливих аспектів захисту і забезпечення національних інтересів української держави. У ній воєнна безпека є центром державної політики.

Зазначимо, що ця складова є однією з гарантій безпеки життєдіяльності суспільства і кожної людини зокрема, тому це питання держава повинна вирішувати внутрішньо і дбати про захист суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності державного кордону [174, 21].

Навіть у теперішній цивілізований період світовий досвід засвідчує, що воєнна сила досі є важливим інструментом політики держав. Незважаючи на загальне роззброєння демократичних країн, пропагування миру у світі, була розпочато жорстоку агресію Росії проти України, напад на безядерну державу. І загроза виникнення збройного конфлікту на території Європи та інших територіях продовжує існувати.

Сучасну воєнно-політичну ситуацію щодо України потрібно аналізувати в площині вже нових та існуючих центрів сили. Її головними характеристиками є:

- європейська безпека сьогодні базується на фундаменті, де головну роль архітектора відіграє НАТО і США;
- блок НАТО перетворився на глобальний «інструмент миру», головним чином в Європі;

- велика кількість країн Східної Європи вийшла з-під російського впливу і повністю сповідує європейські цінності та європейську політику;

- НАТО змінив «стратегію стримування» на «стратегію розширення». Навіть під час теперішньої війни Швеція і Фінляндія прийняли рішення про вступ і подали заявки;

- країни Східної Європи перейшло на нову політичну систему. На жаль, це відбулося і через збройні конфлікти;

- в державах Центральної і Східної Європи, які мають позаблоковий статус, популярними стають ідеї створення регіональних структур безпеки. Війна в Україні спонукає навіть країни в блоці НАТО створювати свою сильну армію і озброюватися новітніми зброями;

- країни з потужною військовою базою і сильною економікою (Німеччина, Франція, Велика Британія) створюють свої центри сили і пробують залучити до цього процесу держави-сусіди, як ще не визначилися з зовнішньополітичним курсом [96, 7–8].

Потрібно зазначити, що незважаючи на великі зусилля світової спільноти, ООН і інших міжнародних організацій щодо збереження миру, безпеки людства, кількість збройних конфліктів на нашій планеті зростає. Після Другої світової війни зафіксовано більше 250 збройних конфліктів, які здебільшого мають внутрішній характер [8, 3].

У геополітиці сфері та світовому військово-політичному просторі відбулися значні зміни, значно посилюються непримиренність національних, політичних, етнічних, економічних і релігійних інтересів. Це і стало причиною багатьох збройних конфліктів різного масштабу [101, 17].

З огляду на вищезгадане констатуємо те, що сьогодні з'явилося чимало нових ризиків і загроз міжнародній, регіональній безпеці і стабільності. Інноваційний розвиток соціуму і швидке зростання

потреб можуть призвести до негативних наслідків. Люди захищаються від одних загроз і водночас створюють нові (катастрофи на хімічних, атомних підприємствах, великі транспортні аварії через природні чи техногенні чинники).

Отже, існують традиційні і нетрадиційні загрозами, є нестабільні держави, з якими доводиться боротися, існує небезпека поширення зброї масового ураження, авторитарні режими і наявність екстремізму. Глобалізація спричинила ті виклики безпеці, які не знають національних кордонів і поширюються на весь світ.

Аналізуючи воєнну безпеку України варто звернути увагу на місце нашої країни в складній безпековій архітектурі Європи. Тут є низка чинників:

- Україна має другу за розміром територію і є п'ятою за чисельністю населення країною Європи. Відповідно з отриманням незалежності Україна для європейської політики стала однією з важливих геополітичних ознак;

- частина української території перебуває у «поясі нестабільності», протяжність якого сягає від Балкан через Придністров'я і на південь України (АР Крим) до Закавказзя;

- Україна - це найбільший сусід Російської Федерації, який є природним бар'єром між Центральною Європою і до Азією. Росія володіє великими ресурсами і економічним потенціалом, тому всіляко впливає на формування політичного мікроклімату у навколишніх країнах і державах з автократичною системою;

- Україна опинилася на розломі Європи, який пов'язаний з розширенням країн НАТО на Схід [101, 8].

Воєнна безпека України повинна бути йти у сплетінні розвитку політичних, економічних, суспільних процесів у європейському просторі, світовому контексті. Окремі моменти геополітичної ситуації

біля кордонів України визначають характер і дії зовнішньої політики України.

Беручи до уваги геополітичні і внутрішні чинники діяльність державних органів в Україні повинна бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, на попередженні їх і нейтралізації в разі виникнення, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонних територій, зростанні економіки, гарантуванні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини, на знищенні злочинності, акцентуванні уваги на законності та правопорядку, забезпеченні соціально-політичної стабільності соціуму, зміцненні авторитету України на світовій арені, підсиленні оборонного потенціалу і обороноздатності, покращенні екологічної ситуації [159, 284].

Нормативно-правові акти України щодо воєнної безпеки повинні відображати реальну соціальну систему, в якій описано чимало державних стратегічних питань. Вони мають включати в себе низку суспільних правовідносин, пов'язаною з охороною прав і свобод громадян, соціуму, держави від збройного насильства шляхом забезпечення ефективного функціонування і створенням сприятливих умов для нормального розвитку.

Воєнна безпека держави (у вузькому трактуванні) – це показники життєдіяльності системи органів державної влади, які на потрібному рівні забезпечують дотримання конституційного устрою, слідування політичній, економічній і соціальній політиці для гарантії стабільності суспільства, протидія воєнним загрозам, небезпекам.

Воєнна безпека України це не лише наявність і діяльність Збройних сил України, а й різні системи держави, які забезпечують політико-дипломатичні, міжнародно-правові, інформаційні, соціально-економічні та інші аспекти державних інтересів, що спрямовані на

збереження територіальної цілісності і захист національних інтересів України.

Головним документом планування національної безпеки, її гарантій, опису системи і прогнозування є Стратегія національної безпеки України. Вона набула чинності завдяки Указу Президента України №392/2020 від 14 вересня 2020 року. У цьому документі описані головні напрямки державної політики щодо національної безпеки. Також в указі прописані часові рамки підготовки Стратегії воєнної безпеки України. У шестимісячний термін цей документ було подано на розгляд Ради національної безпеки і оборони України. Стратегія воєнної безпеки України була одногосно схвалена і введена в дію відповідним Указом Президента України.

Цей документ вимагав кропіткої і кількарічної роботи. Вперше за час незалежності України вперше сформовано і прийнято стратегічний документ довгострокового планування. Стратегія воєнної безпеки України детально описує шляхи досягнення цілей і пріоритетів загальнодержавної політики у воєнній, оборонній галузях і в галузі військового будівництва. Вона розроблена згідно з Законом України «Про національну безпеку України». В цій стратегії враховані національні пріоритети, напрямки і завдання для гарантії безпеки.

Документ розроблявся і схвалювався поетапно, всі основоположні положення приймалися на засіданнях міжвідомчої робочої групи, до якої увійшли перший заступник Міністра оборони України Іван Руснак, а також представники міністерства, Генерального штабу, Офісу Президента України, Секретаріату Кабінету Міністрів України, Апарату Ради національної безпеки і оборони України, центральних органів виконавчої влади, науково-дослідних установ (Національного інституту стратегічних досліджень) та інші [41].

Після схвалення Стратегії воєнної безпеки свою чинність втратили Воєнна доктрина України та Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України. У новому документі визначено сім головних цілей (очікуваних результатів) щодо реалізації державної політики у воєнній галузі, секторі оборони і військового будівництва. Серед них:

- потужні оборонні можливості країни, які спільно з організованим міжнародним тиском на Росію забезпечать стримування зростання збройної агресії проти України, відновлення територіальної цілісності до державних кордонів 1991 року;

- сильна і дієва територіальна оборона, яка спільно з рухом опору сприятиме зростанню рівня обороноздатності держави, об'єднанню соціуму, патріотичному вихованню громадян, готовності населення до оборони держави;

- дієве управління галузі оборони, яке базується на принципах демократичного цивільного контролю, євроатлантичних принципах і стандартах, інноваційних рішеннях;

- формування професійного особового складу Збройних сил України та всіх складових галузі оборони, налагодження ефективної системи кадрового менеджменту, підготовка до військової служби та військово-патріотичного виховання молоді, підготовка вмотивованого військового резерву;

- високо точне новітнє озброєння Збройних сил України та інших складових сил оборони;

- досконала і сучасна військова інфраструктура, ефективна логістика і достатні запаси матеріальних засобів, розгалужена система медичного забезпечення;

- сили оборони України повинні бути сформовані і діяти на основі національних і євроатлантичних цінностей, які відповідають

критеріям набуття повноправного членства України в НАТО, щоб робити гідний внесок у розвиток цього альянсу [41].

Головна мета «Стратегії воєнної безпеки України» полягає у наявності своєчасно підготовленої і добре забезпеченої всеохоплюючої оборона української держави для «стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» [182].

Термін «оборона України» описаний в Законі України «Про оборону України» і означає систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, інформаційних та інших заходів держави в напрямку підготовки до збройного захисту та її захисту у випадку збройної агресії. Всеохоплююча оборона держави характеризується такими головними ознаками:

- просторовість – дії на випередження і формування стійкого опору агресора у всіх напрямках бойових дій (суша, море, повітря, кіберпростір, інформаційний простір);

- інклюзивність – з метою ефективної відсічі агресії ворога задіяти весь можливий потенціал держави і соціуму (воєнний, політичний, економічний, міжнародно-правовий, духовний, культурний);

- багатогранність – використання всіх можливих форм і засобів для збройної боротьби з ворогом. Особливо це стосується асиметричних та інших дій для захисту України. Водночас з обов'язковим дотриманням принципів і норм міжнародного права.

Стимування означає готовність оборонного комплексу, національної економіки, усіх громадян і держави зокрема до боротьби зі збройною агресією. Це також нарощування потужностей

протиповітряної оборони, створення єдиною і злагодженої системи територіальної оборони, превентивні заходи для протистояння воєнним загрозам, вміння завдати ворогу неприйнятних політичних, економічних, воєнних та інших втрат, через що у нього не буде іншого виходу, як відмовитися від ескалації агресії або припинити війну проти України.

Інший критерій – стійкість – є результатом спроможності системи керування державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та соціуму швидко відновлюватися, адаптовуватися до змін, бути готовим до тривалого протистояння і стримування збройної агресії, готовність і розвиток стратегічного розгортання, дієвість територіальної оборони України, руху опору, ведення різного роду операцій (бойових, спеціальних, стабілізаційних дій), налагодження надійних каналів комунікації з населенням та підтримання його життєдіяльності.

Такий критерій, як взаємодія потребує чіткого узгодження заходів, які відбуваються в країні і пов'язані зі збройним захистом на випадок збройної агресії або збройного конфлікту, а також це важливо під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій, з заходами, які вживають під час підтримки України інституції Європейського Союзу, Організації Північноатлантичного договору (НАТО), інші держави та міжнародні організації.

Загалом всеохоплююча оборона є залученням всього потенціалу країни і соціуму на всій території з використанням всіх можливих сил і засобів.

Під час створення «Стратегії воєнної безпеки України» її автори брали до уваги досвід демократичних країн, які мають схожі з Україною зовнішні загрози. Саме звідти було перенесено досвід і принцип всеохоплюючої оборони, який ще називають «тотальною обороною». У Швеції та Фінляндії використовують принцип

«національна безпека всією громадою». Норвегія та Естонія спираються на громадян своєї країни і залучають їх для оборони. Цей принцип стали частіше обговорювати в Польщі та Грузії. З цього можна зробити висновок, що всеохоплююча (тотальна) оборона є успішною практикою в галузі національної безпеки інших країн.

У «Стратегії воєнної безпеки України» є висновок про те, що агресивна політика Росії у глобальному розрізі може спричинити війни між державами, спровокувати міжнародний збройний конфлікт у Європі.

Отже, воєнна безпека України відображає стан безпеки та оборони, які дають можливість вчасно реагувати та попереджати зовнішні загрози воєнного характеру, підтримувати баланс сил в геополітичному просторі, пропонує наявність кількісних та якісних характеристик сил оборони та безпеки. Сьогодні в Україні формується нова система воєнної безпеки, яка враховуватиме всі виклики та загрози у сучасній воєнно-політичній ситуації, забезпечуватиме гідне місце нашої держави на міжнародній арені.

1.2. Збройні сили України як дієва основа воєнної безпеки і їх перспективи розвитку

Ефективна воєнна безпека держави можлива лише за наявності сильної воєнної політики, яка є обов'язковою складовою загальнонаціональної і загальнодержавної політики загалом. Відповідно воєнну політику можна реалізувати сповна лише за наявності головного її інструменту – збройних сил.

Реформування Збройних сил України (ЗСУ) є тією проблемою, яка обумовлена економічними, політичними і соціальними чинниками. Під час економічної кризи, якої зазнала більшість населення країни зі здобуттям незалежності, розвиток армії відійшов на інший план. В результаті відбулося важке недофінансування українського війська.

В останні роки в світі популярності набула ідея вирішення суперечностей і конфліктів мирним шляхом. Сьогоднішня війна в Україні і низка збройних конфліктів раніше свідчать, що збройні сили держави залишаються провідними у забезпеченні воєнної безпеки.

ЗСУ розпочали свою історію у 1991 році внаслідок розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності. 24 серпня 1991 року відбулася велика подія - Акт проголошення незалежності України. Разом з цим важливості набуло питання військового будівництва, гарантування національної безпеки. Україна була першою серед республік Радянського Союзу, яка законодавчо затвердила створення національних Збройних сил за допомогою об'єднань, з'єднань і частин Радянської армії.

Тоді молода українська держава отримала лише окремі частини від військової структури Радянського Союзу. І головним завданням армії СРСР було пов'язано з доктриною ведення «холодної війни». Червона армія не відповідає ні новітнім реаліям, ні критеріям збройних сил нової незалежної держави.

За основу під час створення ЗСУ, формування військового керівництва й управління обороною держави взято принципи розумної достатності за чисельністю, структурою, озброєнням. Потрібно сказати, що процес творення воєнної структури України був унікальним. Важко знайти аналоги у світі з приводу швидкого і об'ємного зменшення бойового потенціалу. Україна під тиском світової спільноти відмовилася від ядерної зброї, утричі зменшила кількість свого війська.

Сьогодні Україна сповна відчула важливість грамотної трансформації українського війська як головного гаранта збереження державного суверенітету і територіальної цілісності країни. Україна на власному досвіді відчула, що таке збройний тероризм з боку держави більшої і сильнішої в декілька разів, інформаційний тероризм і інформаційно-психологічні операції, кіберзлочинність. Реформування армії і інших галузей оборони відбувається швидко в умовах протистояння збройній агресії і гібридній війні.

Історичний досвід розмаїтий на приклади реформ, які здійснювалися за змістом, обсягом завдань і термінами. Загалом їх можна поділити на три категорії.

Перша – еволюційний шлях, під час якого змінюється вся військова галузь, пов'язана з появою нових взірців зброї і військової техніки, нових видів тактики і стратегії, покращенням системи керування, зміною пріоритетів у науково-технічному напрямку.

Друга – це шлях часткових змін (зменшення кількості армії, ядерної зброї, звичайної зброї, закриття військових баз на територіях інших країн, виведення воєнізованих частин з територій інших держав).

Третя – кардинальні зміни військової галузі.

Під час першого етапу зміни системи Збройних сил України відбулися одночасне формування законодавчої бази діяльності ЗСУ,

реорганізація всіх їхніх структур, створення потрібних систем керування і забезпечення.

Створення власної армії базувалося на політичних рішеннях керівного складу України, як і визначення без'ядерного і позаблокового статусу держави. Але в цьому процесі до уваги було взято обмеження, які виникли у зв'язку з ратифікацією Договору «Про звичайні збройні сили в Європі» [180].

У дуже короткий час Верховна Рада України прийняла пакет законодавчих документів щодо воєнної галузі, зокрема «Концепцію оборони і будівництва Збройних сил України», Постанову «Про утворення Ради оборони України», Закони України «Про оборону України», «Про Збройні сили України», «Воєнну доктрину України» та інші [86].

Саме в цей час державотворці заклали концепцію і напрямки розвитку національного війська України: у дуже стислий час створили Міністерство оборони, Генеральний штаб, види Збройних сил, системи управління, підготовки та забезпечення армії.

Водночас відбулося ядерне роззброєння України. Це стало однією з великих історичних подій наприкінці ХХ століття. Саме Україна першою в історії людства відмовилася від ядерної зброї. Станом на 1 червня 1996 року на українській не залишилося ні одного ядерного боєприпасу. До кінця 1996 року скоротили більше 3,5 тисячі військових структур, 410 тисяч представників особового складу. Також суттєво зменшилася кількість озброєнь і військової техніки [39].

Але процес зміни ЗСУ тільки розпочався. Відразу далася взнаки відсутність системного підходу, не було плану щодо військового будівництва, бракувало професійного складу. Загалом в ЗСУ оновили понад 70 % керівного складу. Було змінено фактично усіх

командувачів військових округів, армій, командирів корпусів та дивізій.

Потрібно сказати, що перший етап реформування Збройних сил України у 1991-1996 роки не був реалізований належним чином. Не було створено сучасної організації армії з потрібним фінансуванням, сучасним озброєнням і досконалою структурою. Збройні сили України створили з розрізнених частин і без відповідних структур керування [39].

Всі військові об'єкти, частини, озброєння на нашій території в СРСР було підконтрольне Москві. Відповідно і завдання були орієнтовані на збереження старої системи, тому в незалежній Україні це втратило актуальність і значення. Були необхідні докорінні зміни. Переформатування ЗСУ співпала з процесами побудови новоутвореної самостійної країни в умовах важкої економічної кризи. Відповідно воєнна безпека і реформа були майже поза увагою. Не менш важливим було і те, що реформу робили військові. Також зміна структури і характеру Збройних сил неможливе без глибокої зміни військово-політичної галузі, чого не відбулося [39].

У 1997-2001 роках відбулися наступні кроки щодо розбудови української армії. У той час Україна сформувала певні радикальні принципи інтересів держави щодо безпеки. Це стосувалося виокремлення загроз безпеці і якою повинна бути воєнна структура для захисту безпеки країни. Першу «Національна концепція безпеки України» (1997 р.) розробили експерти Ради національної безпеки і оборони на чолі з В. Горбуліним. Це був документ, який вперше містив описання таких принципів. Головний постулат концепції наголошував на тому, що пріоритетним завданням держави у галузі захисту національної безпеки є «зміцнення громадянського суспільства» [102].

Натомість в той час продовжувала існувати невизначеність щодо орієнтирів розвитку ЗСУ, неспіврозмірною була їх структура і

чисельність, які не відповідали сучасній геополітичній ситуації в світі і внутрішнім умовам. Це призводило до того, що військові управлінці на власний розсуд вирішували, яким чином повинна вижити армія. Саме на цьому вони зосереджували свої зусилля, а не на виконанні своїх прямих обов'язків. Зрештою керівництво України і Збройних сил зробили висновок, якщо ця ситуація триватиме далі, то армія не матиме ніяких перспектив у майбутньому. Відповідно необхідні були глибокі реформи [39].

З огляду на це було затверджено Указ Президента України від 20 січня 1997 року про «Державну програму будівництва та розвитку ЗСУ до 2005 року». Завдяки цій програмі вдалося окреслити напрями розвитку Збройних сил України, встановити чітку кількість згідно з завданнями, які вони виконують, а також визначити склад, структуру, співвідношення видів, родів військ, систему штатної структури органів управління, з'єднань і частин; описати перспективи вдосконалення зразків озброєння, військової техніки. Тоді розпочався перехід до нової системи керування ЗСУ, утворення систем оперативного, тилового і технічного забезпечення з урахуванням регіональних можливостей. Було відпрацьовано нові системи підготовки та комплектування ЗСУ.

Та головною проблемою залишалося постійне недофінансування і відповідно оборонна реформа не була здійснена. Не тільки відсутність достатнього фінансування була єдиною проблемою на шляху розвитку української армії. Важливе значення мали питання воєнно-політичного і методологічного характеру. Під час перших етапів розвиток Збройних сил України відбувався еволюційно і сам по собі, тому сильно відчувався брак практичного досвіду у розбудові війська. Існували інші питання, які не дали можливості керівництву країни зробити глибокі перетворення військової організації. У той

час не звертали уваги на якісні показники військової складової держави [39].

У 2001-2005 роках тривало виконання «Державної програми будівництва і розвитку ЗСУ на період до 2005 року». У липні 2000 року до неї внесли певні корективи і тоді програма отримала назву «Державна програма реформування і розвитку ЗСУ на період до 2005 року». Зміни відбулися відповідно до Указу Президента України від 28 липня 2000 року №927/2000. Головним напрямком у реформуванні і розвитку Збройних сил України було створення сучасного українського війська за принципом оборонної достатності, відповідної до цього принципу чисельності, водночас мобільного, багатофункціонального, добре озброєного, професійно підготовленого війська, яке зможе виконувати свої завдання, але не буде надто обтяжливими для держави в економічному плані [13].

Перед прийняттям цієї програми уже було зроблено спроби щодо чіткого визначення принципів діяльності ЗСУ, проте всі завдання і цілі почали переглядати під тиском критики експертів і нестабільної економічної ситуації. У цей час також була сформована «Концепція Збройних Сил» (2011 р.) і «Державна програма переходу Збройних сил України на контрактну основу» (2015 р.). Останню прийняли з метою переходу на контрактну службу. Справа в тому, що в попередній програмі був визначений змішаний підхід комплектування війська, який поєднував щорічний призов в армію на основі загального військового обов'язку і військову службу за контрактом. Відповідно потрібно було змінити підходи щодо принципів комплектування.

Наступний етап реформи Збройних сил України розпочався і 2006 році і триває досі. Воєнно-політична ситуація в Європі характеризувалася завершенням другого етапу розширення НАТО. Відповідно це змусило Україну жити в нових реаліях, в яких позаблоковий статус втрати продуктивне значення щодо

обороздатності країни. Тоді євроатлантична модель української армії вважалася такою, що відповідає вимогам того часу. Відповідно перехід на іншу форму вимагав нових підходів [39].

Ці бачення і принципи були прописані у «Державній програмі розвитку ЗСУ на 2006 – 2011 роки», де чітко вказувалося про початок нового етапу в українській армії: «здійснення заходів, спрямованих на глибинні зміни в системах військового управління, всебічного забезпечення, військової освіти та перехід на контрактний принцип комплектування, розпочато впровадження нової системи кадрового менеджменту, підготовки військ (сил), оптимізації системи їх всебічного забезпечення, взято курс на прискорену професіоналізацію ЗСУ та наближення їх за всіма показниками до стандартів, прийнятих у збройних силах країн-членів НАТО» [37]. Реалізація цієї моделі давала змогу мати такі збройні сили європейського взірця з добре підготовленим особовим складом, новітнім озброєнням і оснащенням. Така армія здатна була захистити державний суверенітет і територіальну цілісність країни. Водночас ЗСУ нового взірця спроможні були робити вагомий внесок у підтримання миру і стабільності в Європі [176].

Отже, з 2006 року Збройні сили України розпочали виконувати планування щодо виконання «Державної програми розвитку ЗСУ на 2006-2011 роки». У програмі її автори окреслили умови розвитку армії, визначили цілі і завдання Збройних сил згідно з сучасними викликами і загрозами, а також завдання щодо модернізації озброєння і військової техніки, підготовки військ за стандартами НАТО.

У програмі описано цілковиту реорганізацію структури української армії, видів ЗСУ, системи управління і підходів до планування й організації їх підготовки. Головна мета цього полягала в створенні такої системи органів військового управління, яке має

«чіткий розподіл оперативних і адміністративних функцій, функції всебічного забезпечення військ (сил) між органами військового управління усіх ланок» [176]. Цим документом чітко розділили функції і повноваження між Міністерством оборони України і Генеральним штабом Збройних сил України.

Упродовж 2006-2008 років в Україні здійснили перехід від багаторівневої системи оперативного управління до триступеневої системи: «Генеральний штаб – Об'єднане оперативне командування – армійський корпус, повітряне командування, центр морських операцій, центр військ берегової оборони» [176].

Структура Генерального штабу почала відповідати стандартам штабів держав-членів НАТО. Також було розпочато створення однієї з найважливіших структур сучасної армії – Сил спеціальних операцій. З цією метою у 2006 році створили Об'єднане оперативне командування, головним завданням якого було оперативне планування і управління міжвидовими угрупованнями військ під час збройних конфліктів і кризових ситуацій, миротворчими контингентами ЗСУ, а також тими частинами, які беруть участь в антитерористичних операціях, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [176].

Після 11 вересня 2001 року українські Прикордонні війська і Митна служба України оголосили про свою готовність до співробітництва з НАТО і ЄС. Водночас постало питання, чи спроможне українське командування керувати багатонаціональними операціями без належної підготовки, без володіння сучасними стандартами.

На жаль, Україна успадкувала не тільки військову структуру і принципи безпеки СРСР, але і культуру управління. Насправді управлінський досвід і підходи країн-членів НАТО дуже відрізнялися у той час від української. У штаб-квартирі НАТО і в національних

міністерствах оборони ініціативи започатковують і їх реалізують комітети, які за своєю структурою є цивільно-військовими чи міжвідомчими і мають доступ до всієї інформації відповідно до їх компетенцій. Таким чином забезпечується чітке і прозоре співробітництво між нижчими і вищими ланками управління. Цей принцип долає будь-які інституційні бар'єри і концентрується на зростанні горизонтальної інтеграції структур. Він кардинально відрізняється від радянської традиції адміністрування. Проте розв'язання збройної агресії проти України з боку Російської Федерації у 2014 році змусило пришвидшити процес переходу на стандарти НАТО в управлінні армією, її підготовці та іншому. Сьогодні це дало можливість ефективно протистояти російській армії, яка в рази має більшу чисельність і кількість озброєння.

У 2021 році було зрозумілим, що ескалація російської агресії неминуча, хоча ніхто не хотів вірити у розв'язання повномасштабної війни проти України. У вересня 2021 року під час засідання Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки презентували проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань національної безпеки і оборони щодо посилення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, удосконалення питань військового керівництва та процедур оборонного планування».

Цей документ закріпив законодавчо нову модель управління щодо оборони національної безпеки. Цей проект закону передбачав реалізацію «стратегічного курсу щодо набуття повноправного членства України в ЄС та Північноатлантичному альянсі з метою створення правової бази трансформації інституційної моделі оборони України на засадах, принципах та нормах країн-членів НАТО» [91].

Його особливість полягає в посиленні демократичного цивільного контролю над Збройними силами України, визначенні

повноважень, підзвітності і відповідальності головних посадових осіб, удосконалення системи військового управління і процедур оборонного планування з урахуванням досвіду держав-членів НАТО та ЄС. Окрім того, відбулося уточнення переліку і змісту документів щодо оборонного планування згідно зі стандартами НАТО.

Цей законопроект передбачав внесення змін до 18 законів України. Головними серед них були, зміни до Закону України «Про національну безпеку України» (чітка визначеність щодо підпорядкованості, підзвітності, відповідальності та взаємовідносин військових посадових осіб) [91].

Також було визначено, що Міністр оборони України підпорядковується Президентові України як Верховному Головнокомандувачу Збройних сил України. Водночас Міністр оборони координує свої дії і рішення з Головнокомандувачем ЗСУ, а також надає військові консультації і рекомендації Президенту України. Він підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України.

«Головнокомандувач ЗСУ є вищою військовою посадовою особою, яка відповідає за готовність Збройних Сил України та переданих у його підпорядкування сил і засобів інших складових сил оборони до виконання покладених завдань і за управління їх застосуванням.

Він призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за поданням Міністра оборони України. Головнокомандувач ЗСУ підпорядкований, підконтрольний та підзвітний Міністру оборони» [91].

У законопроекті вперше запроваджені і чітко визначені такі поняття, як політика у галузі оборони, генерування військ (сил), повноваження у галузі безпеки і оборони, застосування військ (сил), спроможність сил оборони, управління військами (силами), галузеві (відомчі) стратегії, вище командування...

«Окрім того, визначили складові системи Міністерства оборони України: апарат, розвідувальний орган та установи, заклади, підприємства та організації, що забезпечують виконання завдань та функцій Міноборони або належать до сфери його управління, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Війська кібероборони, а також Національна гвардія України під час введення правового режиму воєнного стану» [91].

Законопроект передбачив обмеження і в призначенні на посади Міністра оборони та його заступників. Ними можуть бути ті особи, які до претендування на посаду проходили військову службу та після звільнення з якої минуло менше, ніж 5 років (Положення набирає чинності з 01.01.2024 р.).

Запропоновано реалізувати галузеві стратегії у формі документів стратегічного планування діяльності державних органів, розробка і затвердження яких здійснюють відповідні керівники після схвалення «Стратегії національної безпеки України».

Завдяки законопроекту відбулося коригування завдань Державної спеціальної служби транспорту в особливий період. У цьому разі вся служба «переходить у готовність до виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану і виконує визначені планами завдання із забезпечення стійкого функціонування транспортної інфраструктури в інтересах ЗСУ та інших складових сил оборони» [91].

Діяльність Сил спеціальних операцій Збройних сил України і Сил територіальної оборони України регулюється Законом України «Про основи національного спротиву».

У законопроекті також було визначено обсяг фінансування сектору безпеки і оборони, який повинен становити не менше 5% запланованого обсягу внутрішнього валового продукту. А під час дії

особливого періоду обсяг цих видатків збільшується з урахуванням потреб на оборонні витрати, необхідні для стримування і відсічі збройної агресії проти України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Визначення цих потреб здійснюється відповідно до заходів, передбачених «Планом оборони України», «Мобілізаційним планом України».

Цей документ остаточно розмежував повноваження Міністра оборони України, Головнокомандувача ЗСУ, командувача Об'єднаних сил ЗСУ, командувачів видів, родів військ (сил) ЗСУ. Також відбулося сепарація функцій Міноборони та Генерального штабу ЗСУ. Законопроект остаточно визначив перехід на нові стандарти управління на основі стандартів НАТО.

У липні 2021 року Головнокомандувач Збройних сил України генерал-майор Валерій Залужний під час представлення своїх заступників назвав пріоритетні напрямки розвитку української армії. Окрім реформи ЗСУ згідно зі стандартами НАТО, він наголосив на соціальному захисті військовослужбовців і членів їх сімей, продовження реформи грошового і кадрового забезпечення [67].

Також Головнокомандувач наголосив на:

- продовженні зміни системи об'єданого керівництва силами оборони і військового управління ЗСУ (розмежування повноважень);
- придбанні повних оперативних спроможностей в нових організаційних структурах (J, G, A, N, S);
- забезпеченні прямої участі країн-партнерів НАТО в оперативній підготовці штабів стратегічного і оперативного рівнів;
- підвищенні рівня професійної підготовки особового складу,
- забезпеченні вивчення військовослужбовцями англійської мови,
- розвитку сержантського корпусу.

Валерій Залужний сказав, що «головними завданнями Збройних сил України в умовах відсічі і стримування російської збройної агресії

залишаються утримання військових частин, на які належать рівнях бойової готовності, укомплектування професійним і мотивованим особовим складом, переоснащення сучасним озброєнням і військовою технікою, уточнення основних документів оборонного планування, а також доктринальних документів застосування військ (сил)» [67].

Багато уваги було приділено і повномасштабному розвитку системи територіальної оборони і рух опору.

30 липня 2021 року РНБО ухвалила «Стратегію зовнішньої політики», у якій визначено шість пріоритетних напрямків, серед яких є пріоритетним курс на вступ до НАТО і ЄС.

Уже 4 лютого 2022 року – за декілька тижнів до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну – Головнокомандувач ЗСУ обґрунтував грошове забезпечення армії і пояснив, чому мінімальний контракт має становити 10 років. Головнокомандувач наголосив на необхідності професіоналізації армії. «Упродовж 10 років людина має розуміти, чого вона досягне: від першого дня і до останнього. І держава має розуміти, що це професіонал, який прийшов на 10 років. Вона має думати, яким чином забезпечити його житлом, гідною зарплатнею для того, щоб він міг розвиватися» [49].

1 лютого 2022 року Президент України Володимир Зеленський підписав указ про припинення призову українців від 1 січня 2024 року. У лютому 2022 року Міністр оборони України Олексій Резніков пояснив причини скасування військового призову і напрямки розвитку професійної армії в Україні.

Він зазначив, що ЗСУ складаються з трьох категорій:

1. Найменша категорія – це призов. Молоді особи, які призиваються, проходять строкову службу упродовж півтора року. Їх чисельність складає 10% від чисельності ЗСУ (ЗСУ – 261 тисяча військових).

2. Контрактники – це чоловіки і жінки, які укладають контракт від 8 місяців до 3 років.

3. Найпрофесійніші військові – особи, які несуть службу понад 10 років.

Головна ідея указу президента полягає в тому, щоб упродовж 4 років в плановому режимі Україна повинна перейти до формування професійної армії. Зі слів Міністра оборони України, «це дасть можливість відмовитися від строкового призову, від короткострокових контрактів, натомість зробити службу в ЗСУ привабливою, цікавою професією» [164].

Відповідно в державі мають створити всі передумови для того, що служба в армії це почесна справа, яка винагороджується достойно фінансово. На початку лютого 2022 року йшла робота над створенням законопроектів щодо врегулювання питання альтернативної строкової служби.

Міністр оборони повідомив, що з 2024 року в Україні планували відмовитися від строкової служби. Натомість буде створена система військової підготовки для громадян України, під час якої громадяни отримуватимуть необхідні навички і будуть готові у разі необхідності, виконувати завдання і користуватися зброєю.

Війна пришвидшила реалізацією цих планів і велика частина громадянського населення проходить підготовку в ході збройного конфлікту. Завдяки підтримці західних партнерів відбувається професійне навчання десятків тисяч українців на військових базах НАТО в різних країнах Європи. З цього приводу посол Великої Британії Мелінда Сіммонс заявила, «що вимога про оперативну сумісність української армії з арміями НАТО була виконана ще до початку повномасштабної війни, однак нині існує потреба в інституційній реформі оборонних механізмів в Україні» [186].

Вона також сказала, що українці довели, що українські Збройні сили спроможні діяти зі стандартним обладнанням НАТО. «Але насправді ми це знали ще до війни. Мені шкода, що їм довелося пройти перевірку у цьому. Але ми вже знали, що проблема не в сумісності, в тому сенсі, що це вже було виконано, йшлося про інституційну реформу оборонних механізмів, оборонних закупівель, людських ресурсів оборони тощо, де, як ми всі знаємо, доведеться ще проробити багато роботи» [186].

Мелінда Сіммонс звернула увагу на те, що реформа потрібна не стільки для вступу України до НАТО, скільки для того, щоб у майбутньому мати сильну армію. На її думку, існує тісний зв'язок між необхідністю суттєвих оборонних реформ та політичним рішенням щодо вступу України до НАТО.

30 вересня 2022 року президент Володимир Зеленський оголосив про підписання Україною заявки на пришвидшений вступ до Північноатлантичного альянсу.

1.3. Базові засади діяльності Національної гвардії України у галузі воєнної безпеки

Зі здобуттям Україною незалежності було прийнято рішення, зокрема президією Верховної Ради України, про створення на основі військових частин внутрішніх військ Республіканської гвардії України. Керувати цією структурою за законом повинен командувач Республіканською гвардією України. Також планувалося, що кандидатура на цю посаду мала пройти затвердження Верховною Радою України і підпорядковуватися Голові Верховної Ради України [137].

11 жовтня 1991 року Верховна Рада України прийняла «Концепцію оборони та будівництва Збройних сил України». Цей документ передбачав створення у Збройних силах України трьох видів військ: Сухопутні війська (Війська наземної оборони), Військово-Повітряні сили і Сили протиповітряної оборони, Військово-морські Сили. Війська наземної оборони, згідно з цією концепцією, склалися з Прикордонних військ, Республіканської гвардії і військ цивільної оборони [127]. Потім у законодавчому порядку назву було змінено на «Національну гвардію України». Натомість не змінили головне положення про те, що майбутня Національна гвардія України має бути елітним підрозділом, а її формування здійснюється за рахунок колишніх угруповань внутрішніх військ СРСР. В Україні у цей період були відсутні збройні формування задля гарантування захисту конституційного ладу України [76, 96].

У листопаді 1991 року на рівні законодавства створення Національної гвардії України закріпили на базі внутрішніх військ як державного озброєного органу для охорони суверенітету України, її територіальної цілісності, життя та особистої гідності громадян, їхніх конституційних прав і свобод від злочинних та інших антигромадських дій.

Головними завданнями Національної гвардії стали «захист конституційного ладу України, цілісності її території, , участь у підтриманні режиму надзвичайного стану в порядку, передбаченому законодавством України; участь у ліквідації наслідків аварій, катастроф та стихійного лиха; формування в особливий період частин для охорони і оборони найбільш важливих державних об'єктів; подання допомоги прикордонним військам у затриманні порушників державного кордону України силами частин, дислокованих у прикордонних районах; участь у бойових діях по відбиттю нападу ззовні та захисту безпеки України; охорона дипломатичних і консульських представництв іноземних держав на території України; участь в охороні громадського порядку» [132].

Національна гвардія складалася зі з'єднань, військових частин, підрозділів, установ, військових навчальних закладів і навчальних частин. Керівництво Нацгвардією було покладено на командувача, якого призначає Верховна Рада України за поданням Президента України. Командувач виконував свої обов'язки упродовж на 5 років [132].

У липні 1992 року державотворці прийняли низку інших нормативних документів, зокрема «Положення про Головне управління командуючого Національною гвардією України», «Положення про Військову раду Національної гвардії України» та «Про персональний склад Військової ради Національної гвардії України» [138], «Положення про права та обов'язки Національної гвардії України».

Згідно з вищезгаданими документами особовий склад Нацгвардії виконував такі обов'язки:

- 1) участь у ліквідації диверсійно-розвідувальних, терористичних угруповань, незаконно створених військових збройних формувань;

2) під час режиму надзвичайного стану забезпечувати дотримання умов цього режиму, громадського порядку і безпеки громадян; охороняти і захищати від нападу важливі інфраструктурні об'єкти, забезпечувати пропускний режим та особливий порядок в'їзду і виїзду громадян;

3) сприяння у роботі прикордонних військ щодо затримання порушників державного кордону України;

4) контроль під час особливого режиму спільно з прикордонними військами і органами внутрішніх справ щодо дотримання з боку громадян і посадових осіб встановлених правил і припиняти правопорушення;

5) здійснення зовнішньої охорони будинків і приміщень дипломатичних та консульських представництв іноземних держав, які розташовані на території України;

6) участь у невідкладних заходах з ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха, порятунок людей і надання їм допомоги, забезпечення проведення карантинних і санітарно-протиепідемічних заходів під час епідемій та епізоотій;

7) охорона громадського порядку загалом і під час організації масових громадсько-політичних, спортивних та інших заходів, припинення масових безпорядків [133].

У середині 1990-х років кількісні показники особового складу Національної гвардії України зростали. Наприклад, в 1992 році цей показник становив 16 тисяч осіб, а в 1994 році – майже 60 тисяч осіб. У 1995 році Національну гвардію України підпорядкували оперативному управлінню при Президентові України [76, 97]. У 1997 році Нацгвардія отримала нові функціональні обов'язки, зокрема протидія тероризму. У підрозділах спецпризначення Національної гвардії створили окремі взводи та роти, які повинні були виконувати

обов'язок боротьби з тероризмом. У 1998 році чисельність Національної гвардії скоротилася до 26600 військовослужбовців.

Упродовж 1991-2000 років представники Національної гвардії України брали участь у ліквідації наслідків аварій техногенного характеру, пожеж, повнів, були залучені до охорони державного кордону та прикордонної смуги на Чернігівському, Сумському, Харківському, Донецькому, Луганському, Луцькому, Львівському напрямках (закриття каналів нелегальної міграції, припинення контрабанди історичних цінностей, зброї та наркотиків) [130].

У 2000 році Національну гвардію України розформували як військове формування. У зв'язку з цим особовий склад, військову техніку, озброєння, фонди, майно з'єднань, частин, закладів, установ Нацгвардії передали до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та Збройних Сил України. Функцій охорони дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України виконувало Міністерство внутрішніх справ України [78].

А. Луцьков стверджує, що Національна гвардія України відіграла велику роль у становленні української державності. На жаль, наприкінці свого існування вона не мала власної бази, чітко визначених функцій, дублювала роль всіх силових структур, її утримання обтяжувало бюджет країни, тому її розформування було логічним і цілком виправданим у перехідний період [77].

Сьогодні Національна гвардія України - це військове формування з правоохоронними функціями, яка підпорядковується Міністерству внутрішніх справ України. Її відновлення спричинила загроза територіальній цілісності України, державному суверенітету, можливого силового сценарію для дестабілізації ситуації в країні. Країна терміново потребувала військового формування з правоохоронними функціями, могло одночасно ефективно

виконувати службово-бойові завдання умовах мирного часу і умовах запровадження правового режиму надзвичайного та/або воєнного стану [5].

Головними відмінностями адміністративно-правового статусу Національної гвардії України у 2014 році порівняно з ліквідованими підрозділами такої ж структури, яка діяла впродовж 1991-2000 років, такі:

- Національна гвардія України є структурним підрозділом Міністерства внутрішніх справ України і створена на базі внутрішніх військ;

- теперішня Національна гвардія України в умовах мирного часу виконує правоохоронні функції всередині держави. З цією метою в її структурі діють військові частини і підрозділи з охорони публічного порядку;

- Національна гвардія з 2014 року перестала дублювати функції міліції та внутрішніх військ;

- у цієї структури з'явилося органічне оперативне підпорядкування. У новому законі були чітко прописані адміністративно-політичне управління Національної гвардії України;

- її створення і діяльність нерозривно пов'язані з системою державних правоохоронних органів. Національна гвардія України є ланкою цієї системи, а її військовослужбовці – це персонал особливого виду державної служби (військової).

Для визначенню місця Національної гвардії України в системі суб'єктів, які забезпечують правоохоронну роботу, необхідний аналіз щодо статусу цього органу у загальній системі державної структури. Нацгвардію можна зарахувати до особливого виду держорганів – правоохоронних. У Конституції України термін «правоохоронні органи» є у ч. 2 ст. 17, де зазначено «...забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на

відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [61]. У статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів України» правоохоронними органами є «... органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки ... інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [119].

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави» правоохоронні - це «державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [118]. В Законі України «Про основи національної безпеки України» правоохоронні органи трактуються, як «...органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій» [118].

Національну гвардію України визнано військовим формуванням з правоохоронними функціями. Можна впевнено сказати, Національна гвардія України є правоохоронним органом правоохоронним за такими ознаками:

а) її основні завдання входить - захист та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки згідно зі статтею 1 Закону України «Про Національну гвардію України»;

б) її працівники виконують свої обов'язки на професійній основі (ст. 9 закону України «Про Національну гвардію України»);

г) працівники Національної гвардії України можуть мати спеціальні звання, спеціальний одяг, знаки розрізнення (ст. 9, 20 закону України «Про Національну гвардію України»);

д) працівники Національної гвардії України мають право вживати заходів державного примусу (ст. 13, 15 закону України «Про Національну гвардію України»);

е) працівники Національної гвардії України наділені додатковими соціально-правовими гарантіями (Розділ 6 закону України «Про Національну гвардію України») [131].

Отже, діяльність Національної гвардії України – це одна з правових форм реалізації правоохоронної функції держави. Це у своїх дослідженнях підтверджує О. Скакун. Він зазначає, що «правоохоронна діяльність здійснюється з метою охорони і захисту правових норм шляхом застосування заходів юридичного впливу до правопорушників» [163, 67].

Права та обов'язки Національної гвардії України закріплені у чинному законодавстві. Законодавчі норми визначають правоохоронність цієї структури наступним чином:

а) робота Нацгвардії спрямована на охорону права від будь-яких порушень;

б) працівники Національної гвардії України виконують свої повноваження тільки на підставі і в спосіб визначений чинним законодавством України;

в) порушення працівниками Національної гвардії правових норм робить їх діяльність незаконною і несумісною з охороною прав і свобод людини;

г) під час виконання своїх обов'язків представники Національної гвардії України застосовують загальні та спеціальні методи примусу, в тому числі спеціальні засоби та вогнепальну зброю.

Визначимо базові права та обов'язки Національної гвардії. Головне управління Нацгвардії має право узагальнювати і аналізувати практику застосування законодавства щодо питань, які стосуються діяльності структури; має право розробляти пропозиції з

удосконалення діючого законодавства в межах своєї компетенції, розробляти і подавати ці пропозиції у відповідному порядку на розгляд міністру внутрішніх справ України, а також проекти законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України щодо діяльності Національної гвардії України [97].

Під час службових завдань працівники Нацгвардії мають право:

- у випадку виконання завдання з охорони громадського порядку робити превентивні і поліцейські заходи примусу згідно з Законом України «Про Національну поліцію»;

- затримувати, доставляти, передавати поліцейським, адміністрації об'єктів, які охороняються Національною гвардією України, тих осіб, які порушили пропускний режим, вчинили напад на об'єкт, який перебуває під охороною Нацгвардії;

- затримувати, доставляти та/або передавати уповноваженим державним органам озброєних осіб під час антитерористичних операцій;

- затримувати осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінальних правопорушень, та осіб, які втекли з місця позбавлення волі, дезертирів;

- робити огляд транспортних засобів і вантажів під час виконання професійних обов'язків і завдань під час проведення антитерористичної операції або спеціальної операції, а також на контрольно-пропускних пунктах об'єктів, які перебувають під охороною Національної гвардії;

- застосовувати заходи фізичного впливу, зберігати, носити і використовувати спеціальні засоби та зброю;

- взаємодіяти з посадовими особами правоохоронних органів, Збройних сил України, інших законних військових формувань, прокуратури, органів державної влади, органів місцевого самоврядування [131].

Отже, доходимо до висновку, що правоохоронна функція держави є комплексним і самостійним напрямком її діяльності, в рамках якого законні суб'єкти за допомогою спеціальних юридичних засобів здійснюють загальну охорону права, правопорядку, прав і свобод громадян.

Національна гвардія України є правоохоронним органом оскільки, виконує обов'язки захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та будь-яких протиправних посягань, охорону громадського порядку та забезпечення громадської безпеки.

Головними формами виконання правоохоронної функції з боку Національної гвардії України є правотворча, виконавчо-розпорядча та правоохоронна діяльність. Ця діяльність складається з заходів попередження будь-яких порушень прав і свобод громадян та держави, припинення порушення прав і свобод громадян, створення умов для їх подальшого відновлення. Головними функціями під час виконання цих обов'язків є протидія злочинам, адміністративна, охоронна, антитерористична, цивільного захисту, прикордонного контролю, оборонна.

Згідно з Законом України «Про Національну гвардію» це військове формування з правоохоронними функціями у структурі Міністерства внутрішніх справ України.

Роль Національної гвардії України у зміцненні оборонного комплексу і воєнної безпеки є значущою, адже вона захищає конституційний лад України, цілісність її території, забезпечує захист та охорону життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян, бере участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян. Окрім того оберігає стратегічно важливі

об'єкти, зокрема атомних станцій, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України. Також охороняє спеціальні вантажі, дипломатичні представництва, консульські установи іноземних держав, представництва міжнародних організацій в Україні. Спецпідрозділи Національної гвардії здійснюють заходи щодо припинення збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, присікають масовий перехід державного кордону з території суміжних держав; знешкоджують озброєних злочинців, воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій на території України, реалізують антитерористичну діяльність. Відновлюють правопорядок у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів та багато іншого.

Військовослужбовців Національної гвардії України можуть залучати до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у складі миротворчого персоналу або миротворчого контингенту.

Розділ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ГАРАНТУВАННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Концептуальні засади і інституційна приналежність військових правоохоронних органів

Одним з показників цивілізованості соціуму є гарантія прав і свобод людини, ефективний їх захист з боку держави у практичній площині. Відповідно більшість країн світу багато уваги приділяє вдосконаленню правоохоронним органам, дотримання демократичних принципів у їх діяльності та розвитку. Насправді конституційне закріплення з боку держави основних прав і свобод людини не є гарантією за замовчування щодо організації належних умов для їх охорони і захисту від посягань. Добросовісна та злагоджена робота всіх державних правоохоронних інститутів є запорукою успішної реалізації конституційних прав і свобод людей і громадян.

Правоохоронною вважають таку діяльність, яку здійснюють державні суб'єкти щодо виявлення і покарання порушень юридичних норм. Правоохоронні органи є важливою частиною життєдіяльності держави в щоденному житті, адже вони відображають її здатність надати потрібний захист і охорону. Вони також відображають цілісність соціуму, його відданості таким цінностям, як честь і обов'язок. Правоохоронні органи - це своєрідна монополія держави щодо використання примусу з метою забезпечення ефективної дії права. Їх діяльність стримує громадян країни від скоєння злочинів, вчинення аморальних дій, поганих намірів, змов [17, 31].

Водночас правоохоронні органи – це надійний інструмент протидії домінування приватних систем. Тому головним завданням демократії є забезпечення балансу, щоб правоохоронна система була дієвим засобом для стримування приватного домінування і не ставала засобом офіційного панування. З огляду на це в країні

повинна бути строга і чітка система правового регулювання роботи правоохоронних органів, з законодавчо ухваленими повноваженнями, механізмом внутрішнього і зовнішнього контролю щодо їх виконання [17, 32].

В Україні визначення «правоохоронні органи» почали широко використовувати після прийняття Конституції України у 1996 році. У ній прописані норми, що гарантії державної безпеки і захист державного кордону України є пріоритетним напрямком діяльності певних військових структур та правоохоронних органів, організація і діяльність яких регламентує чинне законодавство [19, 31].

У Конституції України термін «правоохоронні органи» зустрічається один раз – у частині 3 статті 17. У ній написано, що «спеціальне завдання щодо забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [61].

Інститут законодавства Верховної Ради України у своїх коментарях пояснив, що до «правоохоронних органів» належать Служба безпеки України, Національна гвардія Міністерства внутрішніх справ України, поліція та деякі інші державні структури, статус і діяльність яких обумовлена тими чи іншими підзаконними актами.

З цього приводу В. Тацій наголосив на тому, що через широке трактування правоохоронної функції до правоохоронних органів зараховують фактично всі органи виконавчої влади, які тим чи іншим чином виконують правоохоронні функції. Іншими словами опосередковано займаються правоохоронною діяльністю. Відповідно за цим критерієм можна виокремити май 80 органів державного апарату, які прямо чи опосередковано виконують подібну функцію. Насправді ж за правовою природою і поставленими перед ними

завданнями вони не мають жодної причетності до правоохоронних органів. Як правило, до правоохоронних органів зараховують органи внутрішніх справ, органи державної безпеки, прокуратуру [188, 47].

Згідно з частиною 1 статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (від 23.12.1993) правоохоронними органами є «прокуратура, органи внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, фіскальні органи, органи Державної прикордонної служби України, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [119, 15].

У деяких інших законодавчих документах поняття правоохоронних органів є дуже широким. Наприклад, правоохоронними називають ті органи, які є державними і виконують правоохоронні функції (стаття 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19.06.2003 № 975-IV) [118] або ж це державної влади, на які Конституція і закони України поклали обов'язок щодо виконання правоохоронних функцій (стаття 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV). За умови відсутності іншого трактування цим поняттям оперують представники судових органів. Водночас в нормативно-правових актах відсутнє визначення, що є правоохоронними функціями.

В окремих положеннях діючих законів прямим текстом правоохоронними органами названо Службу безпеки України (стаття 1 Закону України «Про Службу безпеки України»), Управління державної охорони України (стаття 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб») і

Військову службу правопорядку (стаття 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України») [34, 49].

Водночас у статті 17 Закону України «Про Службу безпеки України» правоохоронними, а також органами доходів і зборів (що заперечує саму причетність до правоохоронних органів) є управлінням охорони вищих посадових осіб України та органи доходів і зборів. Ця законодавча невизначеність і нечіткість призводить до дублювання функцій і великих непорозумінь під час застосування норм законів [34, 51].

Також у статті 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є незрозумілим те, з якими правоохоронними органами повинні співпрацювати підрозділи, що виконують оперативно-розшукову роботу. У статті 8 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» немає чіткого визначення, до яких правоохоронним органам потрібно надсилати звернення про крадіжки, розтрата, недостачі, інші правопорушення.

У статті 7 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» незрозумілим є те, від який органів повинні брати до уваги запити банківські установи, державні органи доходів і зборів, кредитні спілки, фінансові служби, підприємства, організації. У цій же статті також не визначено чітко те, які правоохоронні органи повинні повідомляти про громадян, які мають одноразові грошові вклади і перекази більше, ніж тисяча мінімальних розмірів заробітної плати [34, 52].

Отже, правоохоронним органом можна назвати державний орган, який на професійному рівні виконує правоохоронні функції і створений державою згідно з чинним законодавством. Такі структури повинні чітко дотримуватися букви закону, а порушення

законодавчих норм цими органами тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, матеріальну або кримінальну відповідальність.

Іншою специфікою роботи правоохоронних органів є те, що їхні законні та обґрунтовані рішення повинні бути обов'язковими до виконання посадовими особами та громадянами. Працівники правоохоронних структур повинні проходити спеціальну професійну підготовку, яка може відрізнятися в залежності від особливостей виконання функцій тими чи іншими правоохоронними органами.

Також працівники правоохоронних органів у разі необхідності під час виявлення і розслідування порушень закону у межах законодавчих умов мають право відхилитися від правових приписів, які є обов'язковими для усіх інших суб'єктів суспільних відносин. Ще однією ознакою правоохоронних органів є їхня чітка структурованість.

Зазначимо, що військові правоохоронні органи є важливим елементом у забезпеченні обороноздатності України. Вони мають повноваження щодо забезпечення законності, правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних сил України й інших військових структур, які створені і діють в рамках чинного законодавства [34, 46].

Правомірність Служби правопорядку це особлива галузь суб'єктивних прав, яка передбачає законну можливість вчиняти певні дії, вимагати тієї чи іншої поведінки від громадян і організацій. Цю можливість військовослужбовцям забезпечують відповідні обов'язки згідно з нормами права.

Правомірна поведінка повинна відповідати приписам правових норм, вона є окремою формою соціальної поведінки, забезпечує законність і правопорядок, дотримання прав і свобод громадян, побудову і діяльність правової держави. Щодо прав представників Військової служби правопорядку в Збройних силах України, то вони визначені у законі таким чином, що за будь-яких умов (мирний час,

війна, конфлікт, стихійне лихо, інші умови надзвичайного стану) Служба правопорядку своїми повноваженнями забезпечує захист суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності кордонів України, протидіє зовнішнім і внутрішнім загрозам [66, 96].

У випадку невиконання обов'язків, які покладені на тих чи інших осіб щодо охорони національної безпеки, то Служба правопорядку має право вживати заходи контролю, переконання та примусу, звертатися до інших державних органів і судових установ, які мають забезпечать виконання відповідних правових обов'язків [Куліш. Організаційно-правові засади, 98].

Сьогодні в Україні спостерігається розпорошеність відповідальності щодо гарантії воєнної та інших видів безпеки між різними структурами державної виконавчої влади. Також відсутні єдині параметри діяльності військових структур і формувань. Ці фактори значно ускладнюють роботу Служби правопорядку у напрямку гарантування законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних силах України, дотримання прав військовослужбовців. Виконання визначених законом завдань є взаємозалежними і взаємопов'язаними, доповнюють одне одного. Вони є нелегкими навіть в умовах мирного часу, а також неможливими для виконання в разі відсутності військової дисципліни і забезпечення правопорядку й законності.

На жаль, Військова організація України формувалася без належного обґрунтування, створення концептуального підходу, без взяття за основу нових світових стандартів, модернізацію і вдосконалення нормативно-правових актів. Всі це призвело до невиправданого збільшення кількості самостійних силових структур, зокрема і військових [66, 99].

Відповідно часто виникали конфліктні питання Міністерством внутрішніх справ України і Службою безпеки України, Міністерством

оборони України і контрольно-ревізійним управлінням Міністерства України, Службою безпеки України і Державною прикордонною службою України, Міністерством внутрішніх справ України і Національною гвардією [117]. Уся система потребувала капітальних змін. Створення військових правоохоронних органів старого взірця, покладення відповідальності за забезпечення воєнної та іншої безпеки на різних суб'єктів не відповідало вимогам часу, відчутною була невизначеність щодо взаємодії, підпорядкування органів, військ різних міністерств і відомств.

Права Служби правопорядку розповсюджуються на всі військові структури, які формуються відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [43, 385]. Щодо прав військовослужбовців Служби правопорядку (стаття 7 Закону України «Про військову службу правопорядку у Збройних силах України» [117, 225]), то вони стосуються гарантії законності, правопорядку і військової дисципліни в Збройних силах України.

Законність є обов'язковою частиною правової системи і цивільних взаємовідносин в соціумі, особливою основою життєдіяльності держави. Відповідно права військовослужбовців Служби правопорядку необхідно аналізувати з урахуванням багатьох аспектів. Зокрема як права людини, яка виконує свої обов'язки у Військовій службі правопорядку ЗСУ, як особи при посаді цієї служби. «Охорона і дотримання прав людини - важлива складова частина діяльності Служби правопорядку, оскільки її посадові особи, виконуючи свої обов'язки, не лише повинні застосовувати свої права, а й покликані поважати права людини та активно захищати їх» [117, 228].

Виконання військових обов'язків у Службі правопорядку Збройних сил України обумовлені матеріальними і процесуальними правовими нормами. Матеріальні норми регламентуються

статутними положеннями, які формують принципові риси цього правового інституту.

Виконання положень матеріальних правових норм регулюють процесуальні норми. «Військовослужбовці Служби правопорядку здійснюють свої права із забезпечення законності, правопорядку та військової дисципліни через реалізацію повноважень розпорядчого характеру, виконання юридично власних приписів для різних суб'єктів права в системі управлінської ієрархії (видання наказів, розпоряджень і директив, давання вказівок тощо); виконання юрисдикційних дій, тобто застосування заходів державного примусу (перевірок, вилучення, затримання, заборони); здійснення організаційних дій і матеріально-технічних операцій (проведення нарад, конференцій, засідань тощо)» [65, 126].

До таких норм зараховують поняття військової служби, військовослужбовця, військової посадової та службової особи; принципи військової служби, правовий статус військовослужбовця (права, обов'язки, обмеження, відповідальність); порядок заміщення посад; атестація; службова дисципліна; умови служби; способи та підстави припинення військової служби; контроль і нагляд у системі військової служби [65, 128].

Військово-службові відносини з конкретним різновидом адміністративно-правових відносин, яким притаманні загально правові складові елементи: суб'єкти, об'єкти та юридичні факти. Суб'єктами є підрозділи Служби правопорядку, які діють від імені держави через уповноважених військовослужбовців, і фізичні та юридичні особи, стосовно яких виникають військово-службові відносини. Об'єктом службово-військових відносин є поведінка їх учасників (дії або утримання від дій), пов'язана із захистом Вітчизни від зовнішніх і внутрішніх загроз [117, 220].

«Розглядаючи права військовослужбовців Служби правопорядку, досліджуючи їх компетенцію та повноваження, аналізуючи правову основу діяльності, основні завдання та права Служби правопорядку в Збройних силах України, необхідно виходити з положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, які закріплені в Основному законі України - Конституції. Органи державної влади, до яких належить і Служба правопорядку, її посадові особи, зобов'язані діяти лише на підставі та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». [117, 223]

Найважливішими завданнями військової служби є забезпечення воєнної безпеки. Для цього необхідне своєчасне і належне комплектування військових частин, бойова підготовка військового персоналу, забезпечення військ бойовою технікою та іншими засобами для успішного виконання завдань, висока дисципліна, правопорядок, законність як невід'ємні умови проходження військової служби, соціальний і правовий захист військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів, у виконанні цих завдань важлива роль належить Службі правопорядку як спеціальному правоохоронному формуванню.

«Юридичними фактами як підстава для формування військово-службових відносин є дії, які виникають за участі людей, події. Військово-службові відносини представників Служби правопорядку можна поділити на дві групи, а саме:

а) відносини, пов'язані з організацією діяльності підрозділів цієї служби, добору, навчання і розстановки особового складу, забезпеченням його життєдіяльності, проведенням атестацій, просуванням по службі, звільненням з неї, соціальним і правовим захистом;

б) відносини, які пов'язані з реалізацією прав військовослужбовців Служби правопорядку із забезпечення законності, правопорядку та військової дисципліни в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону» [117, 224].

Беззаперечним є те, що основою захисту національної безпеки є громадяни тієї чи іншої держави, моральний дух і підготовка яких робить можливим ефективний захист рідної країни в будь-яких ситуаціях і за будь-яких умов. Вирішальну роль відіграють також військовослужбовці, які щодня створюють особливу продукцію - національну безпеку України [35, 43].

Якщо підсумувати викладене у цьому підрозділі, то доходимо висновку, що для гарантії та захисту людини, національних інтересів соціуму і країни необхідна дієва правоохоронна система в усіх галузях права, зокрема і військового права.

Спеціалізованим органом з забезпечення військового правопорядку Служба правопорядку у ЗСУ. Її головним завданням є збереження міцної зміцнення законності, максимального правопорядку і військової дисципліни у Збройних силах України, захист конституційних прав військовослужбовців.

Служба правопорядку виконує свої завдання завдяки системі правових, моральних норм і вимог. Саме їх військовослужбовці повинні виконувати під час повсякденної служби, військового стану, військової ситуації [117, 219].

Проте правовим основам щодо координації і вдосконалення діяльності Військової служби правопорядку у Збройних силах України потрібні кардинальні зміни. Насамперед, необхідним є уточнення і чітке визначення компетенцій і повноважень, завдань і прав Служби правопорядку у різних напрямках її діяльності.

2.2. Особливості діяльності військової поліції як спеціального військового правоохоронного органу

«Військова поліція» або «воєнна поліція» – це спеціальний правоохоронний орган у багатьох країнах світу, який відповідає за підтримку правопорядку у Збройних силах і інших військових структурах, які створені і діють в рамках чинного законодавства. Військова поліція є самостійною структурою у військовій юстиції. Її діяльність координує, як правило, міністерство оборони.

Зазвичай, поняття «військова поліція» є умовним, адже в Україні структура, яка виконує військово-поліцейські функції, називається Військова служба правопорядку, в Польщі – це Військова жандармерія Війська польського.

Військову поліцію у багатьох країнах почали створювати під час Другої світової війни і в післявоєнний період.

Щодо української військової поліції, то її формування розпочалося 19 квітня 2002 року. Тоді вийшов перший наказ про початок створення структурних підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних силах України. У квітні 2008 року був підписаний Указ Президента України (№ 311/2008) «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів».

Проект Закону України «Про військову поліцію» мав таке трактування військової поліції: «Військова поліція – військове правоохоронне формування, призначене для забезпечення правопорядку серед громадян України, які є військовослужбовцями, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження ними зборів (далі – військовослужбовці), запобігання, виявлення кримінальних та інших правопорушень вчинених військовослужбовцями, а також працівниками та державними

службовцями Міністерства оборони України і Збройних сил України, їх розкриття і припинення, забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів, захисту прав і свобод військовослужбовців та військового майна від протиправних посягань, участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам та припиненні протиправних дій військовослужбовців і цивільних осіб на військових об'єктах» [54].

У «Стратегічному оборонному бюлетені України» 2016 року пропонувалося переформування Військової служби правопорядку у ЗСУ на Військову поліцію [141].

Повернемося до Проекту Закону України «Про військову поліцію» 2015 року. Його авторами були депутати тодішньої фракції «Блок Петра Порошенка» Віктор Король і Микола Паламарчук. У цьому документі автори сформулювали повноваження військової поліції. Цей закон, на думку експертів, був досконалим і потребував поправок, доповнень.

Законопроект № 1805 налічував 27 сторінок, а військова поліція була визначена як військове правоохоронне формування. Завданням цієї структури – це «забезпечення правопорядку поміж військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів під час військових зборів; запобігання, виявлення кримінальних та інших правопорушень, які вчинили військовослужбовці, працівники Міністерства оборони і Збройних сил України, їх розкриття й припинення» [74].

Автори були переконані, що ця поліція покращить забезпечення і захист правопорядку і законності в Міноборони і ЗСУ, правоохоронних органах спеціального призначення і інших військових угрупованнях. Мова йшла і про можливість результативно й оперативно розслідувати військові злочини. Це, на думку авторів,

мало би позитивно вплинути на підвищення рівня національної безпеки.

Законопроект № 1805 наділяв військову поліцію традиційними функціями і функціями, які військова поліція і інших країнах, додатковими повноваженнями. У документі мова йшла про досудове розслідування корупційних злочинів, які вчинили державні службовці і працівники Міністерства оборони України та ЗСУ під час виконання службових обов'язків у військовій частині чи на військових об'єктах.

Керівництво Військовою поліцією, координування діяльності у питаннях виконання правоохоронних функцій належить міністру оборони України. За управління Військовою поліцією щодо виконання інших завдань і функцій, які не є в компетенції міністра оборони, відповідає начальник Генерального штабу, тобто Головнокомандувач ЗСУ. Інші посадові особи Міністерства оборони та Генштабу Збройних сил України не мають права на керівництво, контроль Військової поліції [74].

Особовий склад військовослужбовців і працівників військової поліції становить не менше, ніж 1,5 відсотка від загальної кількості особового складу ЗСУ (від 3825 осіб). Цю кількість визначає Міністр оборони України.

До складу Військової поліції, як правило, входять: органи ВП (головне управління, центральне управління, територіальні управління, зональні відділи), військові частини (спеціальні відділи, дисциплінарний батальйон, Центр спеціального призначення), навчальний центр.

Залежно від завдань, які виконують територіальні органи (військові частини) ВП, до їх складу можуть входити слідчі, оперативно-розшукові підрозділи, підрозділи запобігання, виявлення злочинів, інших правопорушень, охорони, патрульно-постової служби, розшуку, військової інспекції безпеки дорожнього руху, спеціального

призначення, службових розслідувань, режимної служби. У військовій поліції можуть бути створені в окремих гарнізонах підрозділи для виконання завдань за призначенням і повсякденну діяльність ВП [74].

Цей документ не був ухваленим. Автори закону мали бажання дати військовій поліції додаткові повноваження, зокрема проводити досудові розслідування корупційних злочинів, які вчинили держслужбовці і працівники Міноборони та ЗСУ. Саме з цього приводу громадські активісти і експерти відреагувало певним спротивом. Вони говорили про те, що це може призвести до хаосу і цілковитого дублювання повноважень серед антикорупційних органів (НАБУ, ДБР і інші).

Доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Микола Хавронюк стверджував, що законопроект суперечить Конституції. На його думку, особливо це стосується статті 17. У ній чітко написано, що військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод людини.

«Згідно з законопроектом, права військовослужбовців обмежуються іншими такими ж військовослужбовцями. Таке обмеження може здійснюватись лише спеціально підготовленими особами, які виконують поліцейські функції. Тому військову поліцію потрібно створити як військове формування. Але тоді вона не може виконувати слідчі та оперативно-розшукові функції, а лише функції охорони», – зазначив Микола Хавронюк.

Він також наголосив на тому, якщо військовій поліції надати слідчі функції, то вона у штаті працівників мати осіб не військовозобов'язаних. «Це мають бути або держслужбовці, або фахівці з рангами. Тобто або треба вносити зміни до Конституції, або створювати такий підрозділ не з військових, а із звичайних поліцейських, що теж не зовсім доцільно» [74].

Микола Хавронюк говорить і про те, що в законі незрозуміло те, хто буде захищати права підозрюваних у військових злочинах. Конституція України і законодавчі акти гарантують кожній людині право на захист. «Чи можуть це робити адвокати, які спеціалізуються на кримінальних справах? Наскільки компетентні суди загальної юрисдикції? Колись існував військовий трибунал, однак до його неупередженості було багато питань. Військових судів немає...» Експерт в своєму аналізі вказав і на те, що є дилема з військовою таємницею, тому звичайний суд не може розглядати справ, які передбачають, що в них може бути військова таємниця. Те саме стосується адвокатів.

Розглянемо світову практику діяльності військової поліції. До прикладу у США особовий склад цієї структури налічує більше 30 тисяч осіб. Військова поліція цієї країни підтримує дисципліну серед військовослужбовців, веде розслідування військових злочинів, бере участь у антитерористичних заходах.

Військова поліція Німеччини налічує майже 4,5 тисяч осіб. Вони здебільшого займаються охороною військових об'єктів, органів управління, відповідають за безпеку транспортних перевезень, гарантують дисципліну у військових формуваннях. Чисельність військово-поліцейських підрозділів у Великій Британії складає понад 5 тисяч осіб. Ця структура підпорядковується Міністерству оборони і відповідає за безпеку військовослужбовців, охорону озброєння, військової техніки і майна на військових об'єктах. Подібні формування мають Японія, Ізраїль, Італія, Франція, Китай, Нідерланди, Ірані, Туреччина, Індія, Пакистан.

Військова поліція Швейцарії складається виключно з поліцейських, які проходять строкову військову службу. Вона виконує ті самі функції, що і в інших країнах. Окрім того, військова поліція має право затримати людину на 12 годин. І вже згодом суд ухвалює

рішення щодо затриманого. Найпоширенішим військовим злочином у Швейцарії – це ухилення від військового обов'язку. Приблизно 70% усіх справ стосувалися саме цього порушення. У Швейцарії наявні військові суди і військова прокуратура. Ця країна має свій військовий кодекс, в якому чітко прописані всі можливі військові злочини. Всі військові злочини розглядаються у військових судах. Щодо дисциплінарних стягнень, серед яких і короткострокове взяття під варту, то ці питання вирішують командири військових підрозділів.

Про створення військової поліції уже в теперішній час у лютому 2021 заявив тогочасний Міністр оборони Андрій Таран. Він аргументував, що це допоможе пришвидшити розслідування багатьох випадків в зоні проведення ООС. Андрій Таран зазначив, що є правова колізія з тим, що в разі загибелі військових в зоні ООС потрібно очікувати на прибуття органів правопорядку, оскільки тільки ці структури можуть проводити розслідування. Відповідно витрачається багато часу [99].

Збройна агресія Росії проти України триває впродовж 8 років. Упродовж цього часу українські правоохоронні органи неодноразово розслідували кримінальні провадження, пов'язані з військовослужбовцями. Як ми вже згадували, всіма розслідуваннями займається ДБР. Як зазначають експерти, проблемою цих кримінальних проваджень була відсутність розуміння слідчими і прокурорами особливостей військової галузі, проблем, які мають військові на фронті. З іншого боку є несприйняття з боку військових представників правоохоронних органів, тобто яке право мають проводити розслідування ті, хто «не нюхав пороху». Тому можна стверджувати, що в Україні потрібно створювати правоохоронний орган, який повинен би проводити слідство в межах військової юстиції. Уже 15 лютого 2022 року народні депутати подали на розгляд Верховної Ради України законопроект №6569-1 «Про Військову

поліцію». Він став альтернативною версією законопроекту №6569 «Про Державне бюро військової юстиції» [18].

З'ясуємо, чи є відмінність у визначеннях. Якщо порівнювати ці законопроекти, для трактування поняття Військової поліції використовується традиційне для державних структур поняття «центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом». З приводу визначення Державного бюро військової юстиції (ДБВЮ) у законі написано, що це «центральный правоохоронний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом». Насправді поняття «центральный правоохоронний орган» не знайдемо в жодному законі, який регламентує діяльність всіх правоохоронних органів України, які сьогодні діють в нашій державі. Питання щодо того, чи визначення «центральный» дає вищий статус ДБВЮ над іншими правоохоронними органами, залишається відкритим [18].

Обидва законопроекти мають відмінності у визначенні суб'єктів, на які поширюється їхня юрисдикція у напрямку забезпечення законності і правопорядку. Обидва проекти законів визначають, що цим займаються Збройні Сили України та інші військові формування, але далі суб'єктний склад відрізняється. Державне бюро військової юстиції повинно здійснювати державний нагляд (контроль) за діяльністю Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, Державного космічного агентства України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, військово-цивільних і військових адміністрацій. Всі ці суб'єкти не згадуються в альтернативному проекті закону. Військова поліція ж відповідає за спеціальні превентивні заходи щодо Міністерства оборони України, органів

управління силами й засобами, які займаються територіальною обороною. Про це згадка відсутня вже в основному проекті.

Державне бюро військової юстиції розглядається як незалежний правоохоронний орган, а діяльність Військової поліції координують Кабінет Міністрів України і Міністр оборони України. У певній мірі це призводить до конфлікт інтересів з боку Міністра оборони України, оскільки Військова поліція відповідає за забезпечення законності та правопорядку в Міністерстві оборони України [18].

Головним завданням Державного бюро військової юстиції і Військової поліції є попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття злочинів, кримінальних проступків, які перебувають у площині питань військової юстиції. Водночас до завдань ДБВЮ автори законопроекту планують додати протидію диверсійним проявам і злочинам терористичної спрямованості, охорона й оборона арсеналів, баз і складів Збройних сил України й інших військових структур. Це створює суперечність у діяльності інших структур. Наприклад, протидія тероризму є одним з головних завдань Служби безпеки України. Водночас для охорони військових арсеналів діють окремі підрозділи ЗСУ. Дублювання цих функцій ніяк не сприяє підвищенню обороноздатності та безпеки в країні, а створить чергову проблему щодо чіткого визначення норм і повноважень між державними структурами [18].

В основному законопроекті визначено вікові обмеження для Голови Державного бюро військової юстиції – 35 років, придатність для військової служби і здатність виконувати службові обов'язки на посадах осіб офіцерського складу. В альтернативному проекті закону не існує вікового цензу, але є обов'язковою завершена юридична освіта з освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче, ніж «спеціаліст» (магістр), стаж роботи за спеціальністю повинен бути не менше 10 років, а досвід роботи на керівних посадах в державних структурах

від 6 років. У законопроектів вказано, що голова Державного бюро призначається на посаду строком на 5 років, а Голова Військової поліції – на 7 років. Альтернативний законопроект чітко вказує професійні компетенції і вимоги до кандидатів на посаду.

В обох законопроектах є створення військової поліції. В альтернативному варіанті це стосується правоохоронного органу з його відповідними повноваженнями, то в основному – це виключно структурний підрозділ ДБВЮ [18].

Також в основному проекті мова йде про створення у структурі Державного бюро військової юстиції підрозділу військових аудиторів. Їхні обов'язки полягають у проведенні фінансового аудиту, перевірки і моніторингу державних закупівель з приводу виконання оборонного замовлення, контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів з боку військових структур і підприємств оборонно-промислового комплексу. В Україні є проблема щодо корупційних дій і зловживань з боку окремих військових керівників, тому здалося б впровадити стеження не лише за правопорядком, а й за фінансами. Саме одна з гучних корупційних схем в оборонно-промисловому комплексі завадила Петру Порошенку знову бути обраним на посаду президента.

Отже, у двох законопроектах існує багато відмінностей. Визначати, який є доцільнішим для схвалення, повинні визначати експерти профільного комітету парламенту, представники Міністерства оборони України, Збройних сил України і правоохоронних органів, які сьогодні займаються розслідуваннями в галузі військової юстиції.

2.3. Військова прокуратура як дієва складова воєнної безпеки

Військова юстиція це один з обов'язкових елементів гарантії воєнної безпеки держави. Воєнна безпека держави це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від воєнних загроз.

Україна упродовж своєї незалежності активно інтегрується в європейський простір. Однією з мов цієї інтеграції є розбудова правової держави. Першочерговим завданням на цьому шляху є реформа системи військової юстиції, адже це базовий елемент воєнної безпеки держави. Ефективна діяльність владних державних органів є передумовою захисту конституційного ладу, гарантування законності й правопорядку, дотримання прав і свобод людини. Надійність охорони національних інтересів нашої країни залежить від скоординованої роботи органів військової юстиції [56].

актуальності дослідження цього питання набуло через військову агресію Російської Федерації та низки небезпечних загроз національній безпеці.

21 червня 2018 року Верховна Рада України прийняла закон «Про національну безпеку України». У ньому визначено і розмежовано повноваження державних органів щодо захисту і збереження національної безпеки і оборони. Була створена база для успішної інтеграції політики і процедур державних органів різного рівня, діяльність яких пов'язана з національною безпекою і обороною, силами безпеки і оборони. У цьому законі визначено систему командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, зроблено всебічний підхід до планування національної безпеки і оборони з забезпеченням демократичного цивільного контролю структур, причетних до сектора безпеки і оборони.

У вищезгаданому законі є пояснення головних термінів, серед яких є воєнна безпека і сили оборони.

Отже, згідно з законом воєнна безпека – це «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» [128].

Щодо сил оборони, то ними названо «Збройні сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави» [128].

До інших законних військових структур, правоохоронних і розвідувальних органів, сил спеціального призначення з правоохоронними функціями варто зарахувати Національну гвардію України, Державну прикордонну службу України, Службу безпеки України, Службу зовнішньої розвідки України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, Управління державної охорони України.

Вище ми уже зазначали, що важливою складовою успішної гарантії оборони країни є високий рівень військової дисципліни серед військовослужбовців, вчасне реагування на вчинені правопорушення, недопущення зниження обороноздатності держави через злочинні дії у галузі правовідносин, які виникають під час роботи військових структур, захист прав і свобод військовослужбовців. За ці всі фактори відповідає злагоджена діяльність розгалуженої системи військової юстиції з усіма її ланками.

З аналізу досліджень і порад військових прокурорів військова юстиція повинна мати таку структуру:

а) орган досудового розслідування (за потреби наявність оперативно-розшукових підрозділів);

б) орган з нагляду за досудовим розслідуванням та підтримки публічного обвинувачення в суді (військова прокуратура);

в) військові суди [56].

У деяких країнах дієвим є інститут військової адвокатури (наприклад, у США, Ізраїлі). В Україні впровадження і діяльності такої інституції не було.

До органів військової юстиції можна зарахувати юридичну службу у військових структурах, в обов'язком якої входить надання командиру допомоги щодо правових питань, роз'яснення законів і нормативних актів, допомога військовим особам при посаді правильно їх застосовувати, зокрема під час підготовки наказів командира, захист інтересів військової частини у судах.

Наразі в Україні багато реформ залишилися незавершеними, а система військової юстиції розбалансована і не спроможна виконувати завдання, які стоять перед нею. Військова прокуратура, яку відновили з прийняттям нових законодавчих актів, від початку діяльності отримала лише повноваження досудового розслідування тільки військових злочинів і злочинів, вчинених представниками військових правоохоронних органів. Інші злочини з боку військовослужбовців розслідували фахівці інших правоохоронних органів з процесуальним керівництвом військових прокурорів [56].

Згідно з Законом України «Про прокуратуру» з 14 жовтня 2014 року прокуратура більше не має права виконувати функції нагляду за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, слідування законам з цих питань з боку органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами. У законі говориться: «прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без

громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист» [82].

Зазначимо, що ці зміни не забезпечують належний захист прав військовослужбовців. В першу чергу це стосується тих, хто виконує бойові завдання в районі операції об'єднаних сил (ООС) або які захищають рідну країну в інших збройних конфліктах, також це стосується військовослужбовців строкової служби. Фактично не реальним є захист прав і інтересів військовослужбовцем, який виконує службові обов'язки, у суді у разі, якщо права порушені командуванням. Часто ці військовослужбовці є обмежені у праві вільного пересування.

У листопаді 2017 року згідно з перехідними положеннями Кримінально-процесуального кодексу України військова прокуратура втратила ще й функції органів досудового розслідування. Розслідувати військові злочини і злочинів, які зробили представники правоохоронних органів законом доручено Державному бюро розслідувань. Щодо правильності такого рішення важко дати однозначну відповідь. Впевнено можна сказати про те, що автори цього документа не врахували особливості діяльності військової організації України [56].

Державне бюро розслідувань належить за класифікацією до правоохоронних органів. Його фахівці є цивільними особами зі статусом державних службовців. Проте чинним законодавством не передбачено створення військових підрозділів, щоб Державне бюро розслідувань могло ефективно виконувати свою роботу. Згодом були

внесені зміни з приводу надання спеціальних звань для осіб рядового і керівного складу ДБР. На жаль, цього недостатньо для вирішення проблеми. Такі зміни у законі призводять до ускладнення розслідувань військових злочинів. Цивільні особи не мають необхідного досвіду, розуміння специфіки військової галузі і знань, щоб належним чином виконувати свої обов'язки в середовищі військових осіб. Такі фахівці не володіють знаннями психології військового колективу, військових традицій і багато іншого. Особливість роботи військового слідчого зобов'язує його дуже часто виконувати професійні обов'язки з ризиком для життя, діяти в екстремальних умовах під час військових навчань, бойових дій, антитерористичних або міжнародних миротворчих операцій, в яких задіяні Збройні сили України. Як правило, представники державного бюро розслідувань не знають особливості діяльності органів військового управління через відсутність досвіду військової служби чи те, що цей досвід отримано давно і потребує оновлення [8, 201].

Військові слідчі, виконуючи свою професійні функції і завдання, повинні безпосередньо бути у вирі військових операцій, під час передислокації військ, жити у польових умовах разом з військовими, володіти зброєю, вміти діяти в бойових ситуаціях, щоб захистити себе. Тобто фактично вони повинні бути частиною тієї чи іншої військової структури, підрозділу, пересуватися разом з ними.

З вищеописаною метою слідчим необхідно опанувати потрібні знання і навички військової справи, щоб ефективно виконувати завдання, розуміти тонкощі військової служби, знати норми і правила військових статутів і керівних документів, штатну структуру, організацію та специфіку діяльності військових формувань, розумітися на веденні бойових дій та їх забезпечення, володіти знаннями і практичними навичками щодо тактико-технічних

характеристик і особливостей експлуатації зброї, військової техніки, яку мають на озброєнні збройні сили.

Ефективність роботи військового слідчого передбачає відмінну підготовку, що дасть змогу дієво співпрацювати з військовослужбовцями, налагодити психологічний контакт з ними. Це стане основою для успішного розслідування злочинів [8, 204].

Невідомо у який спосіб Державне бюро розслідувань готує цивільних слідчих, яких обирає на конкурсній основі, для розслідування військових злочинів. Особливо важливою є військова підготовка для роботи в зоні проведення ООС, адже виконувати цю роботу виключно з цивільними особами є доволі складним процесом. Факт розслідування військових злочинів цивільними особами негативно сприймають військові. Констатуємо те, що в Україні відсутня одна з важливих складових системи військової юстиції – орган досудового розслідування.

Інша складова - це органи військової прокуратури, які згідно з законом мають повноваження у галузі кримінальної юстиції. Досі проблемним залишається те, що в прокуратури забрали функції досудового розслідування кримінальних правопорушень. Цю функцію мають військові прокуратури інших країн, зокрема держави ЄС. Необґрунтованим, на думку експертів, є також звуження повноважень прокуратури за межами кримінального судочинства. Це стосується захисту прав і інтересів військовослужбовців і держави [56].

Складна суспільно-політична ситуація в країні, тривала і відкрита агресія Російської Федерації (Донецька, Луганська області, анексія Криму) спонукали Верховну Раду України 14 серпня 2018 року прийняти Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо утворення військових прокуратур». У пояснювальній записці до проекту цього закону йшлося: «система

військових прокуратур на відміну від територіальних має будуватися за екстериторіальним принципом, що забезпечуватиме максимальне наближення до структури і дислокації піднаглядних військових формувань та органів їх управління. Для цих формувань та органів характерні висока мобільність і готовність до мобілізації резервів у разі оголошення особливого періоду. Відповідно до планів бойового розгортання і застосування кожної ланки органів військового управління штати військових прокуратур передбачатимуться як на мирний, так і на воєнний час» [56].

Також було пояснено, що військові прокуратури у разі необхідності повинні пересуватися разом з військами для забезпечення законності і правопорядку з врахуванням особливості внутрішнього порядку військових об'єктів. Це дасть можливість швидко вирішувати питання щодо мобілізаційної підготовки і мобілізації.

Створення військових прокуратур пов'язане з необхідністю нагляду «за дотриманням законів в оперативних підрозділах окремих військових формувань та розвідувальних органах, працівники яких мають статус військовослужбовців».

Військові формування країни повинні володіти належним рівнем бойової підготовки і боєздатності. Відповідно ця специфіка передбачає в роботі фахівців військових прокуратур володіння спеціальними знаннями щодо діяльності військової адміністрації, тактики і бойового застосування військ, знання спеціальних методик здійснення прокурорських перевірок, виявлення та розслідування злочинів.

Рішення про відновлення військових прокуратур є необхідним і обґрунтованим на основі того, як проводилися розслідування в нелегких умовах на місці проведення антитерористичної операції та ООС. З вересня 2014 по квітень 2019 року слідчими військової

прокуратури у проваджені було 98500 кримінальних справ, серед яких 30066 досудове розслідування завершилося. У 20519 випадках відбулося передавання до суду обвинувальних актів. Під час досудового розслідування відшкодовано 509,3 мільйонів гривень збитків [56].

Під час представництва державних інтересів і інтересів громадян у судах загалом судовими інстанціями задоволено 5856 переданих прокурорами позовів на загальну суму 2367,4 мільйонів гривень. Відповідачі добровільно відшкодували 302 мільйони гривень. Загалом було виконано рішення судів на суму 2716,8 мільйонів гривень, а площа повернутих земель сягає 61622 га. Завдяки матеріалам, переданими військовими прокурорами, було розпочато досудові розслідування з приводу 6114 кримінальних проваджень. Загалом передано в суд 4634 протоколи щодо вчинення адміністративних правопорушень, 4530 були розглянуті в судах [56].

Військові прокурори у ролі публічних обвинувачів взяли участь у судових засіданнях щодо 18433 кримінальних проваджень. З них було ухвалено 12995 вироків.

Окрім того, в Україні не вистачає третьої ланки у військовій юстиції – це спеціалізовані військові суди. Саме вони повинні розглядати обвинувальні справи проти військовослужбовців, протоколи про вчинення ними адміністративних правопорушень. Військові суди забезпечують захист прав і свобод військовослужбовців за допомогою розгляду їхніх скарг щодо незаконних дій військового командування («незаконне звільнення з військової служби, необґрунтоване притягнення до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності тощо»). Відсутність військових судів, а тим паче під час військового конфлікту, позбавляє військовослужбовців належного захисту їхніх прав і інтересів [160]. У теперішній ситуації функціонування судів загальної юрисдикції

реалізується без врахування специфіки розташування Збройних сил України і інших військових структур. Судді цих судових інстанцій зазвичай не знають особливостей військової служби, психології військового колективу, правил користування і зберігання озброєння, військової техніки, організації і здійснення військових операцій. Вище сказане підтверджує досвід демократичних країн світу. Візьмемо до прикладу Канаду У рішенні Верховного суду Канади (SCC) ще з 1992 року зазначено: «Мета окремої системи військових трибуналів – дозволити Збройним Силам розглядати справи, що безпосередньо стосуються дисципліни, ефективності та морального стану військових. Безпека і благополуччя канадців значною мірою залежать від готовності чоловіків і жінок до захисту від загроз безпеці країни. Порушення військової дисципліни повинні розглядатися швидко і, часто, каратися більш суворо, ніж це було б у випадку вчинення такого проступку цивільною особою. Таким чином, є потреба в окремих трибуналах для забезпечення військової дисципліни, що відповідає стандартам в армії» [160].

З огляду на практичний досвід служби у військовій прокуратурі можна сказати, що важко об'єктивно оцінити дії людини за відсутності цілковитого розуміння того, в яких умовах вона вчинила ту чи іншу дію і чи мала можливість діяти по-іншому у певних обставинах, яке значення мають наслідки її дій для певного військового колективу і для обороноздатності країни в загальному.

Як правило, територіальні суди загальної юрисдикції мають велике навантаження щодо розгляду справ, які не мають причетності до військової галузі. Відповідно розгляди справ про правопорушення військовослужбовців у багатьох випадках затягуються на тривалий час. Часто це пов'язано зі складністю виклику свідків з числа військовослужбовців, які беруть участь у військових операціях (бойових діях). Інша проблема криється у тому, що судді цивільної

судової системи не вивчають військове законодавство, не підвищують свою кваліфікацію щодо знання військової галузі. Базова функція військового судочинства – вплив на дотримання військової дисципліни в армії, яку можливо досягти за допомогою оперативності та повноти судового розгляду справи під час відкритих судових засідань. До цього ще треба залучати військовослужбовців, побратимів по службі обвинуваченого. Ця судова практика дає усвідомлення військовослужбовцями неможливості уникнути покарання за порушення військової дисципліни, стримує велику кількість армійців від незаконних дій [56]. Зрештою цей комплекс заходів призводить до зменшення рівня злочинності в армії, гарантує високий рівень дотримання військової дисципліни. Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що територіальні суди не зможуть сповна виконувати належний розгляд кримінальних проваджень щодо військових. Окрім того, важко змусити цивільного суддю працювати з ризиком для життя, особливо під час воєнних конфліктів, адже в цьому випадку суди повинні бути у тісному контакті з військами.

Кожна країна має власний досвід функціонування і поступу військової юстиції. У понад 60 розвинених країнах, зокрема членів військово-політичного блоку НАТО, також діють органи військової юстиції. Серед таких країн США, Канада, Велика Британія, Італія, Іспанія, Бельгія, Швейцарія, Данія, Польща, Румунія, Болгарія, Греція, Туреччина, КНР, Бразилія, Ізраїль.

Щодо України, то потрібно на законодавчому рівні продовжити вдосконалення законодавства щодо військової юстиції, щоб створити ефективну систему військових правоохоронних органів. Це сприятиме дотримання і збереження законності та правопорядку у Збройних силах України та інших військових структурах.

Розвиток військової юстиції можливий в разі гармонійного поєднання готовності до ведення бойових дій і наявності ефективної системи підтримання порядку та військової дисципліни.

2.4. Специфіка галузі військового правосуддя

Майже усі теперішні системи військової юстиції створені багато років назад і пройшли шлях еволюційних змін. У багатьох країнах військова юстиція працює паралельно з цивільною. Це пов'язано з тим, що цивільні судді не мають належного досвіду у військових справах. Обґрунтування діяльності спеціалізованої судової системи полягає в унікальності військового життя, в якому дисципліна, організація та ієрархія є надзвичайно важливими. Саме ці принципи створюють фундамент боєздатності і боєготовності збройних сил. Відповідно всі справи військових повинні розглядатися швидко, а покарання за злочини і правопорушення бувають суворими.

Логічним є запитання щодо того, чи система військової юстиції дотримується стандартів прав людини? Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ) мала великий вплив на модернізацію систем військового права в країнах Європи. Особливий поступ щодо цього стосується незалежності судів і ефективнішого застосування гарантій в напрямку справедливого судового процесу у військових судах. Реформуванню військової юстиції також сприяють такі обставини, як зміна бойової ситуації, розширення повноважень збройних сил і нагальна потреба у поліпшенні боєздатності. Національні армії розвинених країн здебільшого розташовуються за межами країни з метою забезпечення миру і безпеки, борються з тероризмом на різних рівнях. Збройні сили можуть бути в межах держави для нормалізації ситуації внаслідок довгострокових криз чи внутрішньодержавних збройних конфліктів [160].

Є багато фундаментальних відмінностей у системах військової юстиції, які базуються на загальному праві (англосаксонська традиція), і системами на основі цивільного права (традиція континентальної Європи).

Отже, система загального права (США, Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія, Південна Африка) включає в себе військові трибунали, які збираються для розгляду кожного конкретного випадку. Постійні військові суди функціонують у цивільних правових системах.

Останнім часом спостерігається тенденція в країнах загального права, що вони ідуть в напрямку формування системи постійних військових судів. Причиною цих змін є переконання, що така система покращить гнучкість військової юстиції і вона в цьому випадку відповідає міжнародним стандартам прав людини [160].

Головною відмінністю між цими правовими традиціями є роль командирів у військовій юстиції. У традиції загального права командирам належить важлива, у багатьох випадках центральна роль під час різних етапів розгляду справи. Їм дозволено брати участь у викритті і розслідуванні злочинів. Також їхні повноваження стосуються передачі звинувачень до суду. У цивільно-правових системах роль командира вичерпується після виявлення правопорушення і первинного розслідування.

Військова юстиція в країнах загального права заснована на особливій юрисдикції військових судів над правопорушеннями, які зробили військовослужбовці. Часом їх юрисдикція стосується і певних категорій цивільних осіб.

У країнах континентальної Європи військові злочини перебувають у юрисдикції цивільних судів. У Німеччині немає постійно діючих військових судів. Адміністративні трибунали відповідають за розгляд правопорушення щодо уникнення проходження військової служби. Цивільні суди розглядають військові злочини.

Багато систем військової юстиції згідно з законодавством мають цивільні апеляційні суди. У деяких випадках відповідальність лежить

на цивільному верховному суді як найвищій апеляційній інстанції. «У Канаді цивільний Верховний суд є вищою інстанцією після Військового апеляційного суду. В Угорщині військові судді Верховного Суду діють на першому та апеляційному рівнях. Одна з палат Верховного Суду Польщі спеціалізується на військових правопорушеннях. Відповідно до п. 1 ст. 183 Конституції Польщі «Верховний Суд здійснює нагляд за рішеннями загальних та військових судів» [23].

Головною перевагою військових суддів є те, що вони мають досвід з військового кримінального права і службових процедур. Вони відмінно розуміють особливість військового життя і культури. Цивільні судді, як правило, не мають спеціальних знань з військової справи і досвіду використання військового кримінального права.

Військові судді зазвичай є військовослужбовцями і підпорядковуються командуванню по вертикалі. З огляду на це вони можуть підтримувати позицію командира, який несе відповідальність за ту чи іншу справу. У цьому випадку нівелюється принцип незалежності суддів. У цивільних суддів відсутнє підпорядкування у військовій ієрархії, що значно послаблює бажання і стимул підтримувати рішення військових командирів.

Сьогодні спостерігається дві тенденції у військовій юстиції. Перша стосується передачі судових повноважень в до цивільних судів. Інша обмежує юрисдикцію військових судів військовослужбовцями з неможливістю участі цивільних у цій галузі.

В ООН постійно тривають дискусії щодо незалежності судової влади. Наприклад, є думка обмежити військову юрисдикцію щодо застосування безпідставних затримань. Свою пропозицію експерти ООН аргументують тим, що «сучасні тенденції розвитку міжнародного права, спрямовані на заборону судів над цивільними особами у військових трибуналах» [23].

Це питання лежить в основі міжнародного законодавства з прав людини, особливо стосується діяльності Комітету ООН з прав людини та практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). В одному зі своїх звітів спеціальний доповідач ООН щодо незалежності суддів і адвокатів визначив деякі обмеження з приводу судового розгляду цивільних справ у військових судах: «Судовий розгляд цивільних справ у військових судах повинен суворо обмежуватись винятковими справами стосовно цивільних осіб, прирівняних до військовослужбовців в силу їх функцій та/або географічної присутності, які підозрюються у скоєнні правопорушення поза територією держави, через що регулярні суди (місцеві або держави походження) не можуть взяти участь у судовому розгляді».

Важливим питанням військової юстиції – це пошук можливості підвищення рівня незалежності військових судів. Тому кожна країна в разі реформування галузі військової юстиції повинна брати до уваги міжнародні стандарти з цього питання. У Комітеті ООН з прав людини наголошують на тому, що незалежність військової юстиції стосується: «... Процедури та кваліфікації для призначення суддів, а також гарантій щодо забезпечення їх повноважень, умов, що регулюють розширення, передачу, призупинення та припинення їх функцій, та фактичної незалежності судової влади від політичного втручання виконавчої влади або законодавчих органів» [160].

Чимало держав розпочали модифікацію своїх систем військової юстиції на шляху включення до них цивільних складових, щоб забезпечити якомога вищий рівень незалежності судової влади. Все частіше розглядом справ військовослужбовців займаються прокурори замінюючи військових дізнавачів. Є низка способів зміцнення незалежності військових суддів. Один з них - це збільшення чисельності цивільних осіб у військовій юстиції.

У разі справді незалежності військової юстиції і відповідності усім критеріям неупередженості, цю складову державної системи можна вважати важливим інструментом боротьби з безкарністю у військових установах. Такі системи мають високий рівень довіри громадян і підсилюють боєздатність збройних сил [160].

Європейський досвід пропонує різні підходи щодо місця військових судів у загальній системі правосуддя. У переважній більшості країн, де є військова юстиція, такі суди мають статус спеціалізованих. Наприклад, Конституція Бельгії визначає, що «устрій військових трибуналів, їх компетенція, а також права та обов'язки членів цих трибуналів встановлюються окремими законами». Стаття 93 Конституції Греції говорить, що «суди поділяються на адміністративні, цивільні та кримінальні, які утворюються відповідно до спеціальних законів. Спеціальні закони регулюють питання щодо судів у справах неповнолітніх, а також військово-польових трибуналів, військово-морських і військово-повітряних судів». Конституція Люксембургу визначає діяльність військових судів і їх статус за допомогою окремого закону. Законодавство Нідерландів фіксує дві категорії судів: загальної і спеціальної юрисдикції. До спеціальної юрисдикції зараховують адміністративні і військові суди. Згідно з Конституцією Республіки Польща за правосуддя відповідають Верховний суд, загальні, адміністративні, військові суди.

В Іспанії судова влада керується принципом єдності, але стаття 117 Конституції регламентує, що військове правосуддя здійснюється виключно в межах військової галузі і в умовах облоги. У статті 215 Конституції Португалії йдеться, що до обов'язків військових трибуналів входить розгляд справ про військові злочини. У цій же статті передбачено, що за необхідності наявності серйозних підстав закон може поширити юрисдикцію військових трибуналів на злочини, які були скоєні з особливою жорстокістю і прирівнюються до

військових. Також закон за потреби наділяє військові трибунали повноваженням у накладенні дисциплінарних стягнень. У Німеччині функціонують військово-кримінальні суди для військовослужбовців, які підпорядковуються міністру юстиції, а вищою інстанцією для них є Федеральний верховний суд [160].

З приводу статусу військових суддів, до їхнього складу входять переважно військовослужбовці. Наприклад, у Польщі військовими суддями можуть бути виключно фахові військовослужбовці. Військовим юристом може бути особа зі званням офіцера. Суддя, який не є юристом, і представники військових обов'язково повинні бути з військовим званням не нижче, ніж це звання у звинуваченого. Водночас у Греції до складу військово-польових, військово-морських і військово-повітряних судів входять співробітники юридичної структури збройних сил. Вони повинні бути абсолютно незалежними. Специфіка визначення статусу військового суду в європейських країнах пов'язано з тим, що в мирний і воєнний час вони по-різному діють. Для цього упродовж багатьох років напрацьовані відповідні норми і законодавчі акти, а також мають різний обсяг повноважень. У Конституції Польщі під час війни діє спрощений порядок судочинства.

В Україні систему військових судів ліквідували у 2010 році, прийнявши закон «Про судоустрій і статус суддів».

У Законі України «Про судоустрій України» не визначено особливих повноважень для військових судів. Всі завдання описані, як єдині для всіх судів і спрямовані на «захист прав і свобод людини та громадянина, прав, законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави на засадах верховенства права».

Формування військових судів і комплектування їх складу відбувається аналогічно до процедури в інших судах. Натомість простежується одна тенденція – зменшення чисельності військових

суддів і військових суддів. Така ситуація відбувається у зв'язку з реформуванням Збройних сил України.

Цивільний процесуальний кодекс України і Кодекс адміністративного судочинства України значно зменшили предметну юрисдикцію військових судів після набрання чинності [94, 182].

У Цивільному процесуальному кодексі України визначено, що справи з категорії компетенції цивільного судочинства розглядають районні, міські та міськрайонні суди. Відтак всі справи щодо захисту порушених, невизнаних або спірних прав, свобод і інтересів, які виникають на основі цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин без врахування того, що однією зі сторін може бути військовослужбовець, військова частина, військова установа, розглядаються вище згаданими судами.

Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року визначив, що після створення адміністративних судів місцеві адміністративні суди мають повноваження розглядати адміністративні справи, «крім справ адміністративної юрисдикції у сфері військового управління, розгляд яких здійснюють військові суди».

Військові суди до своєї ліквідації у 2010 році були частиною системи судоустрою загальної юрисдикції. Вони належали до загальних судів і займалися правосуддям у Збройних силах і інших законних військових структурах. До їх обов'язків входив розгляд суто кримінальних справ і справ щодо корупційних адміністративних правопорушень. Окрім того, військові суди займалися злочинами, які вчинили військовослужбовці ЗСУ, прикордонних військ, СБУ та інших військових структур. Також військові суди розглядали справи щодо шпигунства, які стосувалися захисту прав і свобод військових [94, 183].

Відмінність правового статусу військового судді в тому, що це особа, яка перебувала на військовій службі і мала офіцерське звання. Військовими суддями були професіонали, які мали військово-юридичну освіту, чималий досвід роботи у військових структурах, досконало знали загальне право і військові закони, правила і традиції, які є важливими у військовому середовищі [68].

У 2004 році Україна взяла курс на демілітаризацію, тому вже у 2010 році був підписаний Указ Президента «Про ліквідацію військових апеляційних і військових місцевих судів». Цим документом ліквідували 15 військових судів: 2 апеляційні і 13 місцевих. Головним аргументом щодо цього рішення було те, що необхідно забезпечити конституційний принцип незалежності суддів. Ще одним аргументом стало те, що діяльність військових судів порушує статтю 6 «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права особи на справедливий судовий розгляд».

У серпні 2010 року з ухваленням закону «Про судоустрій і статус суддів» відбулася остаточна ліквідація військових судів. І вже через чотири роки після цього у зв'язку з російською агресією довелося відновити військову юрисдикцію.

Справа в тому, що справи і суперечки, які розглядає військовий суд, пов'язані з армією. Це означає, що військові суди також пов'язані з національною безпекою, державною таємницею і обороноздатністю країни. Розгляд справ військовими судами у тих країнах, де вони діють, відбувається за участі суддів-офіцерів. Вони є досвідченими фахівцями у правових питаннях щодо збройних сил [68].

Військові суди, як правило, розглядали справи у військових частинах у присутності військових. Така практика гарантує:

- швидкий і фундаментальний розгляд справи, оскільки суддя має можливість допитати всіх свідків. Йому не потрібно очікувати їхнього прибуття з частин, які дуже часто розташовані далеко за межами міст;
- набагато ефективніше можна дослідити речові докази і оглянути місце вчинення злочину безпосередньо там, де це трапилось;
- запобігання і попередження вчинення правопорушень, юридичне виховання військових як ефективна превенція.

Дуже часто військові злочини пов'язані з військовою таємницею. Відповідно документи з високим рівнем секретності неможливо взяти до суду і ознайомитися з ними у робочому кабінеті. Це повинно відбуватися у спеціальному приміщенні.

Розгляд справ безпосередньо у місці дислокації військових частин є найефективнішим способом забезпечити принципи гласності і доступності судового процесу для військових, адже вони не можуть відвідувати судові засідання у вільний час за межами частини.

Розділ 3. НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ У ВІЙСЬКОВОМУ І ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

3.1. Юридичні засади військового права

Парадигма військового права базуються на інституціональних і функціональних засадах системи українського права загалом, її складових з трактуванням правового режиму як формоутворюючої основи загальної правової системи. Нормативним фундаментом військового права є система юридичних документів, об'єднані загальними характеристиками єдності, ієрархічності, відповідності принципу строгого патерналізму.

Структура військового права це складний комплекс взаємопов'язаних і взаємозалежних підгалузей, інститутів. Головними підгалуззями військового права є право військової безпеки та оборони, право військової служби. Перспективи його розвитку пов'язані з потребою доктринального освоєння загальної правової галузі, вдосконалення нормативно-правового регулювання військового комплексу.

Військове право, маючи власну систему юридичних джерел, формується як комплексна галузь права за рахунок особливостей правового режиму і зазнає у цьому постійного впливу публічних галузей права.

Інституціональні ознаки і функціональна характеристика українського права дають можливість розглядати право як нормативну, інституційовану, ціннісну систему, яка формується з галузей, підгалузей, інститутів, правових норм, котрі в свою чергу мають між собою тісні зв'язки.

Формуючою базою усіх галузей права є правовий режим, який розглядається як загальний та спеціальний, галузевий (внутрішньогалузевий). Правовий режим дозволяє виділити у системі права групи галузей, які утворюють їх види та підсистеми. «Правовий

режим є доктринальною категорією, яка визначає інституціонально-функціональну природу правової матерії, включає предмет, метод та мету правового регулювання, виконуючи визначальну роль у побудові системи права, у правовстановленні та правореалізації, характеризуючи право як нормативно-інституційований соціальний регулятор» [14, 67].

У залежності від формуючої ролі загалом у структурі права виділяють фундаментальні, профілюючі та комплексні галузі. Методологічний підхід дає можливість обґрунтувати наявність у системі українського права його комплексних. Вони, як правило, мають своє місце у національній системі права, складаються з декількох основних інститутів і підпадають під вплив фундаментальних, профілюючих галузей права. До комплексних галузей українського права належить і військове право.

Вплив на військове право мають правові режими публічних галузей права. Найвагомим є вплив на доктринальному рівні з боку адміністративного права щодо формування військового права як комплексної галузі. Водночас базові інститути військового права (право бойової підготовки та застосування військ, право проходження військової служби, військово-дисциплінарне право) формуються виключно з урахуванням власних правових режимів.

Військове право трактують як комплексну галузь права, яка є системою загальнообов'язкових чітко визначених правил поведінки у військовій галузі. Вони встановлені і охороняються державою, регулюють суспільні відносини, які пов'язані з діяльністю воєнної організації суспільства. Також головною метою є забезпечення захисту держави, її суверенітету, територіальної цілісності.

Щодо визначення військового права як наукової і правової категорії, то в Україні воно означає галузь національного права. Його норми регулюють соціальні аспекти у напрямках будівництва,

розвитку, життєдіяльності збройних сил і інших військових формувань, які діють в рамках чинного законодавства. В більшості в більшості інших країн військове право є окремим науковим напрямком і навчальною дисципліною.

Військове право як складова належить до площини публічного права будь-якої держави. Його складна система включає в себе низку інститутів: право військової служби, право воєнної безпеки, право внутрішньої служби, військово-дисциплінарне право та інші. До структури військового права входять також підгалузі, субінститути, норми права. Його підгалузями є право військової безпеки і оборони; військово-адміністративне право; військово-соціальне право; військово-господарське право; військово-кримінальне право; міжнародне гуманітарне право. Саме вони формують ті норми, які характеризуються ознаками спільної мети щодо правового регулювання суспільних відносин.

В одних випадках вищезгадані підгалузі зараховують до військової галузі. В цьому випадку вони не можуть містити норми будь-яких інших галузей права (право військової служби). В інших випадках норми військового права регулюють відносини держави і громадян у військовій галузі, але при цьому не належать до неї (це стосується окремих інститутів військово-господарського права, військово-адміністративного права і військово-соціального права).

Юридичними витокami військового права є фактори нормативно-правового спрямування, котрі визначають чіткі правила поведінки учасників військово-публічних взаємовідносин. Вони створюють органічну систему з чітко окресленими ієрархічними зв'язками. Центром такої системи є Конституція України. Закони, підзаконні нормативно-правові акти, місцеві нормативні акти опираються на конституційні положення і відтворюють взаємозалежність щодо їх юридичної сили.

У військово-правовому регулюванні нормативний договір використовується у формі міжнародної, адміністративної, колективної угод. Судові прецеденти, правові звичаї і традиції не є звичним явищем у юридичних джерелах військового права, адже воно за своєю природою є консервативно закритим у системі українського права.

Юридична доктрина як науковий аналіз положень, які регламентують військову службу, статус військовослужбовця, виконання бойових завдань військ, використовуються у військовому праві у формі засобу дослідження пізнавальних основ цього комплексу права, напрацювання концептів з метою підготування і ухвалення нормативно-правових актів, їх застосування у військовій галузі. Щодо розроблення спеціалістами певних військових методик, настанов, котрі повинні пройти затвердження в органах військового управління і є обов'язковими для виконання, то військово-правова доктрина є одним з видів юридичних джерел військового права.

«Нормативно-правові акти, якщо вони є юридичними джерелами військового права, мають нижчеперелічені ознаки:

- 1) письмову форму, структуровану за правилами;
- 2) офіційний характер, який притаманний для видання від імені конституційно-уповноваженого державного органу;
- 3) видання нормативно-правового акта у межах компетенції щодо управління військовими формуваннями;
- 4) орієнтування дії нормативно-правового акта на військову (військово-цивільну сферу) публічного життя суспільства;
- 5) загальнообов'язковість для всіх учасників публічних відносин у вирішенні військових питань» [14, 89].

Для військового права також є вагомим визначення юридичної форми нормативно-правових актів. Вона містить головні ознаки нормативно-правового акта. Відповідно військові нормативно-

правові акти щодо їх юридичної сили і юридичної форми мають свою ієрархію. «До неї входять: 1) Конституція України; 2) органічні закони; 3) звичайні закони; 4) Укази Президента України; 5) розпорядження Президента України; 6) постанови Верховної Ради України; 7) постанови Кабінету Міністрів України; 8) розпорядження Кабінету Міністрів України; 9) нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, або ж відомчі нормативно-правові акти: накази, директиви, розпорядження; 10) накази, директиви, розпорядження начальника Генерального штабу Збройних сил України; 11) накази, директиви, розпорядження командувачів видів військ Збройних Сил України; 12) накази, директиви, розпорядження начальників штабів видів військ Збройних Сил України; 13) накази, директиви, розпорядження командувача об'єднаного оперативного командування; 14) накази, директиви, розпорядження начальника штабу об'єднаного оперативного командування; 15) накази, директиви, розпорядження командувачів військ оперативних командувань; 16) накази, директиви, розпорядження начальників штабів військ оперативних командувань; 17) накази, директиви, розпорядження начальників територіальних (регіональних) управлінь військових формувань; 18) накази, розпорядження начальників гарнізонів» [14, 97].

Серед військових нормативно-правових актів можна виокремити Статути Збройних Сил України, які є збіркою правил для чіткого визначення функціональних, процедурних питань діяльності військових формувань з їхніми правами і обов'язками для військовослужбовців, що регламентують виконання завдань військової служби.

До великої групи юридичних джерел військового права належать доволі специфічні акти місцевої дії нормативного характеру, зокрема це стосується військових наказів, інструкцій, правил та інших.

Упорядкування юридичних джерел військового права є не тільки діяльністю щодо систематизації нормативної основи великої комплексної галузі права, але і світоглядно-пізнавальний процес. Воно робиться за правилами інкорпорації, використовуючи комплексний підхід з урахуванням особливостей галузевого правового режиму. Кодифікація військових нормативно-правових актів у повній мірі відображена у Статутах Збройних Сил України, які затверджує і вводить в дію Верховна Рада за допомогою прийняття відповідних законів. Статут внутрішньої служби, Стройовий статут, Дисциплінарний статут, Статут гарнізонної та вартової служб Збройних сил України містять у собі правові норми з регламентування вкрай важливих питань щодо діяльності військових частин, установ, військових формувань. Статути Збройних сил України щодо юридичної дії стосуються всіх військових формувань, які створені згідно з чинним законодавством. Архітектура юридично-правових норм статутів Збройних сил України відображає комплексний підхід у нормативних актах. Найдосконалішим рішенням щодо систематизації юридичних джерел права розроблення і прийняття Військового кодексу [14, 112].

Підгалузі та інститути військового права об'єднують всі норми права в єдину систему, водночас уточнюють і описують однорідність і специфіку військово-правових відносин, мету правового регулювання. Інститути військового права є важливими складовими певних підгалузей права містять у собі субінститути для визначення вузких правових норм, які групуються з урахуванням загальних ознак предмету, методу правового регулювання, мети їх правової дії. Першопочатковою складовою військового права є правові норми, які наявні у відповідних юридичних джерелах і прийняті державою.

Право військової служби як підгалузь військового права є центральним елементом внутрішньогалузевої системи і регулює

публічні взаємовідносини під час всіх етапів виконання військових обов'язків, деталізує регулятивний характер у правових нормах.

Розвиток військового права йде в рамках внутрішньогалузевої інституційної сепарації підгалузей, інститутів; концептуального розуміння військово-правової специфіки; організації ґрунтовних наукових досліджень і розробок; створення передумов для створення військового права як науки. Концепція і сукупність загальних положень військового права формується через симбіоз теоретичної бази нормативних принципів цієї галузі права і практики застосування військово-правових норм.

Загалом військове право України – це комплексна система національного права, яка відповідає за регулювання військово-публічних відносин. Його суб'єктами є військовослужбовці, спеціально-визначені в законодавчому порядку органи державної влади, військові частини, установи, органи військового управління. Військове право впорядковує всі питання щодо устрою Збройних Сил України та інших військових підрозділів, їх комплектування, проходження військової служби, прав, обов'язків і відповідальності військовослужбовців. Також вирішує питання військового управління, охорони військового правопорядку, економічної та господарської діяльності військових частин та організацій.

Ця галузі права спирається на положення Конституції України, в яких визначені обов'язки громадян України «щодо захисту держави, функції Збройних Сил та інших військових формувань України, компетенцію органів державної влади в галузі військового будівництва та керівництва сектором безпеки і оборони». Найважливішою у цьому плані є стаття 17 Конституції України, де «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [16, 327].

Водночас оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності є першочерговими обов'язками Збройних сил України. Охорона державної безпеки і захист державного кордону – це галузь відповідальності окремих військових формувань і правоохоронних органів держави.

В українській конституції та інших законах вказано, що Збройні сили України та інші військові формування не можна використовувати для обмеження прав і свобод громадян, з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Держава зі свого боку гарантує соціальний захист громадян України, які перебувають, служать у Збройних силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Також в Україні заборонено створення і діяльність будь-яких збройних формувань, які не відповідають чинному законодавству.

Проте згідно зі статтею 65 Конституції України «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України».

Військово-правові відносини регулюють такі закони України: «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про національну безпеку України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про Державний Кордон України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим воєнного стану», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях», «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав», «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», «Про правовий режим майна у Збройних Силах

України», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Відповідними законодавчими документами затверджені військові статuti Збройних Сил України. «З прийняттям Конституції України норми раніше прийнятих законів з питань військової діяльності приведено у відповідність до конституційних положень» [9].

Зі здобуттям Україною незалежності спеціальність «військове право» була в переліку спеціальностей для наукових працівників. Уже в 2000 році на підставі наказу Вищої атестаційної комісії України цю спеціальність було вилучено з переліку [196, 219]. Це призвело до цілковитого руйнування системи військового права, наслідком чого стало розформування наукових шкіл, методологічних підходів, підвищення рівня правового невігластва у Збройних силах України.

Закон «Про Збройні сили України» має тільки 18 статей, в яких описано лише окремі аспекти діяльності військового формування. Водночас Закон України «Про Національну поліцію» має 105 статей, «Про прокуратуру» - 94 статті. На превеликий жаль, у Законі України «Про Збройні сили України» навіть не визначено функції армії з приводу захисту громадян України. У частині 1 статті 1 цього закону йдеться, що «Збройні Сили України - це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності».

28 грудня 2018 року Міністерство освіти і науки України видало наказ про приблизний перелік і опис предметних напрямів наукових досліджень в рамках спеціальності «Право», який затвердив такий напрямок досліджень «Право національної безпеки; військове право». Це започаткувало новий етап розвитку військово-правових досліджень.

Для кожної галузі права пріоритетним є наявність ґрунтовної теоретичної і методологічної основи. Саме це дає можливість удосконалювати правові інститути правової галузі, напрацювати термінологію, підготувати пропозиції з приводу змін до чинного законодавства. З 2018 року розпочалася активна робота, пов'язана з підготовкою підручників і навчальних посібників на основі стандартів НАТО АJP-9. Отже, військове право знову розвивається як галузь права, наука, навчальна дисципліна. Основні вектори стосуються правового механізму демократичного цивільного контролю над силами оборони, впровадження стандартів та інших документів НАТО, легітимація захисту Збройними силами України цивільного населення, підготовка пропозицій щодо змін і доповнень до актів військового законодавства.

3.2. Нормативно-правова база воєнної безпеки

Воєнна безпека – це важлива складова підсистем національної безпеки, яка показує рівень захищеності національних інтересів країни, соціуму і громадян від реальних і потенційних загроз воєнного характеру.

Правову основу воєнної безпеки будь-якої держави повинні становити збалансовані законодавчі і нормативно-правові акти. Це стосується Закону України «Про сектор безпеки і оборони України», «Стратегія національної безпеки України», які повинні розроблятися і прийматися з урахуванням особливостей поточного періоду і прогнозами воєнних ризиків у майбутньому [157, 17-19].

Ситуація щодо захищеності національних інтересів України згідно з чинним законодавством, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості від будь-якого застосування воєнної сили з метою захопити наші землі визначається «Воєнною доктриною України» [27] [157].

Стратегія воєнної безпеки має бути головним документом для ефективного оборонного планування. Фактично це є теоретично-практичний посібник і правила ведення війни, керівництво щодо використання воєнних сил і засобів; складову частину воєнного мистецтва, яка охоплює теорію і практику підготовки збройних сил до війни, її планування й ведення; комплексна програма чітких дій; система поглядів і аналіз дійсних і можливих загроз національній безпеці у воєнній галузі; практична реалізація воєнної політики, воєнної доктрини і воєнних концепцій [168, 13-15].

Існує велике розмаїття трактувань «стратегії воєнної безпеки». Якщо їх узагальнити, то це фактично «дорожня карта» реальних різнопланових дій у напрямку гарантії воєнної безпеки і оборони держави з урахуванням сучасних викликів і загроз. Сьогодні у воєнній

теорії не спостерігається вироблення єдиного підходу формалізації і послідовності стратегічних засад і дій.

Натомість практики визначають два принципи, згідно з якими Стратегія воєнної безпеки є або частиною Стратегії національної безпеки чи Воєнної доктрини, або самостійним окремим напрямом і документом щодо захищеності воєнної безпеки держави.

Також немає єдиної моделі Стратегії воєнної безпеки. Здебільшого європейські країни у вступній частині аналізують всі показники безпеки тієї чи іншої держави, визначають інтереси країни у воєнній галузі, вказують актуальні виклики, ризики і загрози, подають ефективні варіанти вирішення щодо загроз, описують завдання з приводу реагування на загрози чи виклики. Також в європейських стратегіях описані концептуальні засади застосування збройних сил та інших військових формувань для попередження і відбиття збройної агресії, принципи дії під час збройних конфліктів і участі міжнародних миротворчих операціях [168, 14].

Цей документ в деяких країнах регламентує дії керівництва у напрямку розвитку та застосування воєнної сили з метою гарантії воєнної безпеки держави.

У 2021 році вперше в Україні була затверджена «Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», яка прийшла на заміну «Воєнній доктрині – 2015». Цей документ став основою для формування «Стратегічного оборонного бюлетеня» як деталізованої дорожньої карти реформ у галузі оборони. Водночас Стратегія є планом оборони держави.

У ній визначено цілі, пріоритети і завдання щодо державної політики у воєнній галузі, галузі оборони і військового будівництва. Головний пріоритет «Стратегія воєнної безпеки України» полягає у нарощуванні потужностей Збройних сил України, сил територіальної

оборони у їхньому складі, інших складових сил оборони до виконання покладених завдань [197].

Досягнути цілковитого втілення цього пріоритету в життя можливо завдяки:

- удосконалення військової освіти і підготовки особового складу для сил оборони, введення спеціалізованих освітньо-професійних програм для підготовки офіцерського, сержантського і старшинського складу. Ці програми повинні базуватися на реальному бойовому досвіді і містити принципів та стандарти НАТО;

- модернізації системи воєнної науки, яка повинна розв'язувати теоретичні і практичні завдання щодо забезпечення всеохопної оборони України, розробка сучасних інноваційних систем озброєння, військової і спеціальної техніки.

Якщо взяти до уваги пріоритети і ресурси України щодо втілення державної політики у воєнній і оборонній галузях, то має бути така послідовність:

- пришвидшення переходу Збройних сил України на фаховий рівень. Це стосується і всіх інших елементів сил оборони. Повинен бути швидкий поступ щодо військової освіти і науки якомога у найкоротші терміни;

- переформатування фахової військової культури на основі принципів і стандартів НАТО серед керівництва силами оборони, керування військами, підготовки офіцерського складу, військової освіти й науки. Цей напрямок передбачає довгострокову перспективу [197].

«Стратегія воєнної безпеки» передбачає задоволення потреб оборони України за допомогою комплектування фаховими і високо мотивованими військовими від військової підготовки в закладах загальної середньої освіти, здобування освітнього рівня в спеціалізованих і вищих закладах військової освіти і управління

кар'єрою військовослужбовця до підготовки військово-навченого резерву.

Також потреби оборонної галузі передбачається задовольнити шляхом запровадження у ній нової моделі керування інформаційними ресурсами на основі міжвідомчої взаємодії, об'єднаної системи управлінського складу сил оборони, консолідації виконання функціональних обов'язків у системі безперервного навчання і розвитку. Насамперед важливими є освоєння і використання євроатлантичних принципів, підтримка інноваційного мислення і дій [197].

Президент України затвердив «Стратегію воєнної безпеки України» відповідним указом, увівши в дію рішення РНБОУ від 25.03.2021 року.

Фактично Володимир Зеленський затвердив нову воєнну доктрину держави, яким сповістив соціум і іноземні держави способи і методи оборони України від ворогів.

Схвалення стратегії відбулося через рік після попередньої версії нової воєнної доктрини. Над її вдосконаленням, обговоренням влада працювала з травня 2020 року. За свідченнями експертів, попередніх варіантів документа було п'ять, що свідчить про інтенсивний пошук різних підходів [7].

Значну роль у підготовці «Стратегію воєнної безпеки України» відіграв Національний інститут стратегічних досліджень. Ця ж установа плідно працювала і над створенням «Стратегії національної безпеки України». Велика кількість зауважень і пропозицій Національного інституту стратегічних досліджень не була включена до остаточної версії. У цьому документі Російська Федерація визнана «воєнним противником України, який здійснює збройну агресію проти України», а також те, що головним безпековим аспектом у

воєнній сфері доктрина визначає «розв'язану Російською Федерацією гібридну війну проти України».

Ухвалення «Стратегії воєнної безпеки України» стало важливою подією, яке дало можливість дозволити робити оборонне планування масштабним і цілеспрямованим. Цей документ став базовим для формування «Стратегічного оборонного бюлетеня» і «Плану оборони України» [7].

Справді вперше в історії України запровадили комплексний підхід до оборони України в разі воєнної загрози національній безпеці. У стратегії поєднали воєнні і невоєнні засобів для гарантії воєнної безпеки України.

Під час обговорення першої версії цього документа (травень 2020 року) очільник Департаменту воєнної політики і стратегічного планування Міноборони України Олег Меліхов прокоментував: «Уперше в Стратегії воєнної безпеки ми застосовуємо для оборони держави принцип всеохоплюючої або тотальної оборони. Тобто до оборони країни буде залучено не лише сили оборони, а все українське суспільство і всі органи державної влади, які чинитимуть опір противнику на всій території України, застосовуючи всі форми й способи боротьби з дотриманням принципів і норм міжнародного права». В остаточній версії «Стратегії воєнної безпеки» нема слова «тотальний». Проте таке означення використовується в подібних військових доктринах балтійських країн, Норвегії, Швеції.

Проте це не є перешкодою для підготовки всеосяжної оборони, яка базується на принципі «поєднання воєнних і невоєнних засобів для забезпечення воєнної безпеки України». Такий підхід має одну з важливих складових у формі «превентивних дій та стійкого опору агресору». Принцип всеохопної оборони має в своїй основі є вагомий психологічний аспект, який в час повномасштабного вторгнення РФ в Україну позитивно вплинув на формування національної ідеї –

«об'єднатися навколо необхідності організації належного опору ворожій Росії»... [7]

Водночас Україна на той час потребувала реформи Служби безпеки України і утворення на її основі ефективного контррозвідувальної структури. Ці зміни потребують законодавчого закріплення. Зволікання щодо прийняття відповідного закону значно підриває принцип превентивних заходів.

Система територіальної оборони (ТрО) і її розвиток у той час аналогічно потребувала законодавчої основи як ідеологія «захисту своєї землі». Тоді не існувало чіткого окреслення завдань і функцій ТрО на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях. Також не було здійснено сепарації розподілу обов'язків посадових осіб органів військового управління ЗСУ і органів державної влади з приводу керівництва ТрО. Невирішеними zostалися суперечності щодо підпорядкування і фінансування сил територіальної оборони. Невирішеною залишилася проблема розмежування Збройних сил України і Військ територіальної оборони.

Новітня військова доктрина визначила «застосування всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України». Влада прийняла рішення орієнтуватися на асиметричний потенціал. І це було цілком виправдано, оскільки Україна не мала шансів на успіх за умови прямого «зіткнення на полі бою». У «Стратегії воєнної безпеки» добре прописані пріоритети: «Розвиток систем управління військами та зброєю, військово-морських спроможностей, протиповітряної оборони України, авіації, ракетних військ та артилерії, систем розвідки, радіоелектронної боротьби» [7]. В документі мова йде про «професійний особовий склад Збройних сил України», «сучасне високотехнологічне озброєння». Вислів про «прискорену професіоналізацію Збройних сил України» говорить про те, що в

Україні заклали фундамент для створення на базі ЗСУ сучасної професійної армії.

Адже «розвиток ракетного озброєння визначених класів і типів» визначено як «один з основних засобів стримування противника». У 2021 році бюджет на переозброєння становив 22,7 млрд грн.. За такого невеликого фінансування Україна не мала можливість купувати новітні системи ППО іноземного виробництва. Проте цих коштів достатньо для розробки власних систем протиповітряної оборони. У сучасний період швидкого розвитку технологій якраз з їх допомогою і глибинних змін щодо розвитку армії Україна може збудувати власний оборонний комплекс на основі нових технологічних принципів. В «Стратегії воєнної безпеки» чітко вказано, що всі державні програми щодо озброєння повинні мати чіткі терміни і визначено відповідальних за їх реалізацію.

Також в цьому документі взято чіткий курс на інтеграцію України в євроатлантичний оборонний простір і набуття членства в НАТО. Це геополітично виважена позиція, хоча вона у той час мала певні труднощі у практичній реалізації. На жаль, у 2014 році Путіну вдалося зруйнувати міжнародну систему безпеки і продемонструвати слабкість НАТО та інших міжнародних безпекових інституцій. В час прийняття Стратегії Україна не мала чіткого воєнного важеля і дипломатичного напрямку, щоб реалізувати цей курс. Лише повномасштабне вторгнення Росії в Україну продемонстрував військову міць українських сил оборони і дипломатичну непохитність нашої країни [7].

В «Стратегії воєнної безпеки» відображено позицію офіційної влади щодо таких механізмів стримування ворога, як «готовність сил оборони України, національної економіки, населення та всієї держави до надання відсічі збройній агресії проти України, нарощування спроможностей системи протиповітряної оборони, створення цілісної

системи територіальної оборони, вжиття превентивних заходів щодо протидії воєнним загрозам». Головним завданням на час прийняття документа представники вищої влади вбачали у тому, щоб змусити ворога відмовитися від нарощування або зупинити збройну агресію проти України».

Експерти вбачають у документі низку вад, які пов'язані з «розмитістю» і відсутністю опису конкретних превентивних заходів і можливостей. Наприклад, Іван Апаршин зазначав, що одним з таких заходів мало би бути сповіщення ворога «про можливість превентивних ракетних ударів! Для чого Україні ракетні програми, якщо вони не забезпечуватимуть застосування ракетної зброї до перетину противником кордону – адже війна розпочнеться для України не з перетину кордону, а набагато раніше. Друге – чому у документі нічого не вказано про превентивне застосування Сил спеціальних операцій – з метою недопущення агресії?! Третє – чому доктрина мовчить про Білорусь, яка сьогодні вже є зовсім іншою державою? І ще одне: майбутня війна взагалі не передбачає використання солдата строкової служби. За великим рахунком, військово-політичне керівництво мало б розглянути й на останній випадок таку опцію, як знищення таких стратегічних об'єктів, руйнування яких могло б призвести до надзвичайних руйнувань та наслідків для ворога. Такі об'єкти є, а за часів СРСР такі плани розроблялися» [7].

На думку експертів, поява воєнної стратегії і її затвердження стала прогресивним кроком в побудові сучасної оборонної системи України, але її потрібно доопрацьовувати, щоб було видно готовність української держави давати рішучу відсіч.

Зовнішні гарантії безпеки, згідно зі стратегією, реалізуються за допомогою формування меж союзнництва з окремими країнами і регіональними організаціями, ініціативами, а також з міжнародними

безпековими організаціями. Зовнішньополітична діяльність України щодо захисту національної безпеки реалізовуватиметься в площині європейської і євроатлантичної інтеграції. У глобальному вимірі українська держава орієнтована на поглиблення стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами Америки, які є гарантом міжнародної безпеки в євроатлантичному просторі.

Агресія Росії проти України у 2014 році і теперішня повномасштабна війна підкреслили необхідність реформувати Раду Безпеки ООН, щоб ця організація забезпечувала ефективне реагування на порушення міжнародного права навіть за умови того, що порушником є постійний член цього органу.

Повномасштабна війна навчила український соціум бути самостійним і завбачливим. У новій книзі «Над прірвою. 200 днів російської війни» автори Володимир Горбулін і Валентин Бадрак пояснюють, яким чином українці зможуть побудувати таку систему безпеки, яка унеможливить повторення нападу з боку Росії і мінімізує ризики в майбутньому.

Насамперед українці здивували світову спільноту своєю здатністю до спротиву. «Армія України зупинила наступ війська країни з ядерним арсеналом, яка майже у 25 разів більша за площею та в три з половиною рази більша за кількістю населення» [53].

Голова наглядової ради Українського інституту безпекових досліджень Володимир Горбулін і директор Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння Валентин Бадрак у своїй книзі підсумували 200 днів повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Дослідники переконані, що перемога України спонукатиме Росію до миру і початку процесів для відмови від імперського синдрому. Проте вони наголошують на тому, що це лише перші кроки, а українцям потрібно бути далекоглядними і постійно нарощувати власний оборонний потенціал.

У серпні 2022 року Україна показала, що може втілити в життя будь-який сценарій завершення війни – від виходу на кордони 23 лютого 2022 року і проведення перемовин про звільнення Криму та окупованих росіянами територій Донбасу до цілковитого звільнення всієї України від російських окупантів виключно збройним шляхом. Це може створити умови для капітуляції Російської Федерації, ліквідації диктатури Путіна, зміни політичного устрою Росії, ядерне роззброєння цієї країни.

Ці сценарії можливо реалізувати у партнерстві з низкою держав, які сформуують антипутінську коаліцію. Це потрібно для «отримання безперервної всебічної допомоги Україні, посилення санкцій і створення потужного світового фільтра, щоб унеможливити потрапляння сучасних технологій і високотехнологічних комплектних деталей до РФ. Тільки спільними, свідомими діями багатьох можна відвернути катастрофу планетарного рівня» [53]. Свого часу про всі ці умови говорив і лідер ічкерійського народу Джохар Дудаєв.

Навіть на цьому етапі свою незалежність Україна вже захистила, проте потрібно йти до цілковитої перемоги. Війна обійшлася Росії дорого, але до її завершення ще довго.

У серпні Сполучені Штати Америки та інші партнери висловили позицію, що підтримуватимуть Україну щонайменше упродовж двох наступних років. Проте політична ситуація у світі може змінюватися і Україна повинна бути готовою до цього.

У світі уже заявляють про те, що не дозволять розвиватися і поширюватися російському фашизму. Відповідно невдовзі розпочнеться формування нової міжнародної системи безпеки. Швидше за все це буде мережа «невеликих субрегіональних союзів і відпрацьована система санкцій щодо замахів на глобальну безпеку. Як очікується, саме такі міцні та створені за спільними безпековими інтересами альянси будуть здатні протистояти подібним викликам. Із

другого боку, Україні варто виходити на самостійні рейки гарантування безпеки та оборони. Бо в разі замороження війни допомога країн Заходу неминуче зменшуватиметься» [53].

Автори книги однозначно наголошують на тому, що українській владі потрібно використати всі можливості, які відкрилися сьогодні у зв'язку з війною. Це стосується і готовності окремих держав оперативно постачати нам зброю чи підтримувати різноплановими матеріальними ресурсами. Це сприятиме так чи інакше у зближенні з країнами Альянсу. Попри це найнадійнішою гарантією національної безпеки є власний розвинений оборонний потенціал і створення асиметричного арсеналу (ракетний щит і ракетний меч). Тут прикладом може бути Польща, яка в плані переозброєння значно випереджає країни Західної Європи, бере приклад зі США і залучає різні джерела постачання сучасної зброї.

Сучасна війна показала, що розвиток України можливий тільки в разі нарощування оборонного запасу та попередження нападу РФ, яка може отримати в разі такої спроби великі втрати. Україні потрібно мати асиметричний арсенал з опорою на власні технології та ОПК.

У 2022 році Росія планувала витратити на оборонну галузь понад 3,5 трлн рублів (\$48 млрд). Це свідчить про те, що країна-агресор має воєнний бюджет, який перевершує український в десять разів. Отже, Україна повинна реалізовувати програми стратегічного значення для оборони країни. Насамперед варто створити умови для збройної боротьби на випередження [53].

Щодо можливостей України, то вона здатна створити і розвивати асиметричний арсенал стримування агресії за допомогою ракетного щита і ракетного меча. Це є доволі складним завданням, адже українські науково-промислові структури не займалися розвитком масованого ракетного ураження (створення ракетного меча). Проте України має ракетні традиції і можливості для реалізації такого

завдання «без допомоги партнерів, а отже, позбувається тотальної залежності від іноземних держав. До того ж, як відомо з історії, 12 із 20 найбільш потужних балістичних ракет часів холодної війни було розроблено в місті Дніпрі на території України. Країна, яка свого часу розробляла ракети дальністю 12 000 км, цілком спроможна зробити сучасну ракету, хай і з дальністю ураження цілі у 12 разів менше».

Українські підприємства оборонного комплексу можуть упродовж року 70–80 ракет з дальністю ураження до 280 км, а в перспективі і збільшення дальності до 500 км. Розвиток технологій і ВПК дадуть можливість збільшити цю дальність до 1000–1500 км. На думку авторів, наявність в Україні приблизно 2000 ракет з різною дальністю ураження зробить неможливою агресію Росії і інших країн. Цю кількість ракет в нашій країні можливо виготовити упродовж наступних п'яти-восьми років на потужностях таких ракетних шкіл, як ДержККБ «Луч» і КБ «Південне». Обов'язковим є формування вітчизняного ЗРК для створення основи майбутньої системи ППО-ПРО. «Сьогодні мова йде модернізацію ракети «Р-27» у Києві зі створенням активної головки самонаведення для неї та доведення до серійних зразків розробки гіперзвукової ракети «Блискавка» у Дніпрі – з формуванням можливостей оснащення такими ракетами безпілотних авіаційних комплексів» [53].

Автори стверджують, що елементами основи оборонного потенціалу України повинні бути:

- ракети, які можуть вражати об'єкти та інфраструктуру ворога на його території (відстань від 280 до 1000 км). Створення ракетного меча упродовж п'яти років;

- ракети для перехоплення ракет ворога і збиття літаків та гелікоптерів (відстань 30-100 км). Ракетний щит також повинен бути створений упродовж наступних п'яти років;

- ракетне озброєння БПЛА, які можуть перехоплювати повітряні об'єкти ворога на відстані 100 км і більше. Це варто зробити упродовж найближчих до 10 років.

Вищенаведені кроки, постулати, готовність ЗСУ здійснити ураження об'єктів на території противника на випередження в разі підготовки агресії, повинні бути відтворені в «Стратегії воєнної безпеки України». Лише після цього Україна може перейти «до застосування всеосяжного принципу побудови оборони, який уже відпрацьований на практиці під час російської війни проти України 2022 року».

Потребує ретельного вивчення розосередження військового виробництва після того, як частина оборонних підприємств була захоплена і знищена російськими окупантами. Автори книги пропонують створити можливість збирання ракет за модульним принципом, а також домовитися з партнерами-країнами НАТО спільні розробляти і виробляти відповідне озброєння. Це може зробити виробництво дешевшим.

Сьогодні в Україні є всі підстави і можливості для реалізації вищеописаного, оскільки «восени 2021 року РНБОУ затвердила ракетну програму, яка 31 травня 2022 року отримала відповідне наповнення. У програму інтегровано наміри розвитку ракетних комплексів – крилатих ракет та ОТРК. Потребують удосконалення лише підходи до реалізації програми. Зокрема, вважається за можливе, що під час війни РФ проти України доцільним було б розгортання ВТС із країнами НАТО у Центральній і Східній Європі. Так само важливо й збільшення темпів реалізації ракетної програми» [53].

Підсумовуючи цей підрозділ, скажемо, що національна безпека, високий міжнародний статус у сучасному світі відбувається виключно завдяки системній, наполегливій і безперервній роботі у галузі власного нарощування оборонного потенціалу. Зміни в

геополітичній карті і політиці відбуваються дуже швидко. Це яскраво показав 2022 рік. Якщо Україна не встигатиме за цими змінами, вона приречена бути легкою і вразливою мішенню для ворога. Якщо ж діяти на випередження, то українська держава має всі шанси стати добре захищеною, недоторканою країною зі стрімким розвитком завдяки оборонним технологіям, оскільки всі вони мають подвійне призначення.

3.3. Нормативно-правові чинники національної безпеки України як запорука ефективної реалізації воєнної безпеки

Національна безпека – це важливий елемент життєдіяльності держави, яка потребує постійного захисту, внутрішніх і зовнішніх гарантій. Часті зміни балансу в геополітичній системі світу та європейського простору потребує швидкої реакції на ці зміни і вчасної гарантії захисту. Україна до повномасштабної агресії Росії зберігала позаблоковий та нейтральний статуси. Це стало однією з великих загроз національній безпеці нашої держави [29, 177]. І вже у розпалі війни дипломатична служба України докладала великих зусиль для консолідації лідерів демократичних країн з метою допомогти Україні захистити свою територію і суверенітет

Позаблоковий і нейтральний статус України не дає можливості брати активну участь регіональних і міжнародних процесах щодо галузі безпеки. Фактично наша країна опинилася у вакуумі безпеки, на останніх позиціях у геополітичних процесах, жодні меморандуми і світові гарантії безпеки на початку вторгнення Росії в Україну не спрацювали і виявилися звичайною декларацією намірів. Тому національну безпеку потрібно гарантувати на основі демократичного поступу соціуму і держави, неухильного дотримання захисту прав і свобод людей. [1, 178]

У цьому підрозділі магістерської роботи ми проаналізуємо поняття «національна безпека», яке вживається щодо великої кількості суспільних систем, які характеризують захист країни від різних негативних факторів природного і соціального характеру. Національна безпека відображає те, на якому рівні перебуває захист інтересів, прав і свобод людини, соціуму загалом, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Її можна розглядати як певну особливість динамічних систем, комплексний критерій оцінки їх якості та ефективності. «Головними об'єктами національної безпеки є

громадяни (їхні права та свободи), суспільство (його духовні й матеріальні цінності), держава (її конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність)» [90].

На законодавчому рівні парадигма національної безпеки, її складники, шляхи реалізації чітко задекларовані в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII (2469-19), Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.03.2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» № 92/2016, Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» № 392/2020 [128], [188].

Національну безпеку загалом можна окреслити як кількісно-якісну характеристику стану соціальної системи держави і її можливості щодо вдосконалення та розвитку. Національна безпека – це ще й система аналізу і оцінки захищеності суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз як реальних, так і можливих. У цій системі всі елементи повинні працювати злагоджено, забезпечувати розвиток і відповідні умови життєдіяльності суспільства та його інституцій.

Багато дослідників запропонували власні визначення поняття «національної безпеки». Наприклад, О. Глазов визначає, що національна безпека є «захищеністю життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток країни» [31, 42].

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV це поняття прописано таким чином: «національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий

розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної й інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки й кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі і підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості і сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики й енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [47]. Тобто до національної безпеки цим законом зараховано фактично усі напрямки життєдіяльності країни.

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII це поняття окреслено набагато лаконічніше: «національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [46].

Дослідники в галузі національної безпеки виокремлюють низку головних складників безпеки країни, зокрема:

- безпека громадянина;
- державна безпека (стосується рівня захисту країни від зовнішніх і внутрішніх загроз);
- громадська безпека (вказує на рівень захисту громадян і соціуму від внутрішніх загроз);
- техногенна безпека (характеризує ступінь захисту від техногенних небезпек);
- екологічна безпека і захищеність від загроз у вигляді стихійних лих;
- економічна безпека;
- енергетична безпека (є складовою економічної безпеки);
- інформаційна безпека;
- кібербезпека.

Головними об'єктами національної безпеки є громадяни (їхні права і свободи), соціум (духовні і матеріальні цінності суспільства), держава (конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність). Виходячи з цього, можемо визначити базові чинники впливу на національну безпеку. Отже, це є:

- національна незалежність, суверенітет, територіальну цілісність держави;
- високий рівень розвитку громадянського суспільства, демократії, дієвість законів правової держави, захищеність громадян;
- економічний потенціал країни;
- високий стан готовності збройних сил, їх боєздатність і готовність до захисту національної безпеки;
- національне визначення і самобутність;
- високий рівень національної самосвідомості і культури;
- реалізація стратегії національного розвитку на загальнодержавному рівні, втілення «національної ідеї»;
- національна згода і єдність;

- внутрішньополітична стабільність;
- готовність і здатність політикуму країни реалізувати загальнонаціональні та загальнодержавні цілі [73].

Відповідно головними завданнями гарантії національної безпеки є захист державного і суспільного ладу, збереження територіальної недоторканності і суверенітету країни, обов'язковість політичної й економічної незалежності народу, охорона здоров'я нації, забезпечення громадського порядку, боротьба зі злочинністю, захист від техногенних ризиків і катастроф, а також від стихійних лих.

У законі України «Про національну безпеку» [46] суб'єктами забезпечення національної безпеки є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, Збройні сили України і інші військові формування, утворені згідно з законами країни, а також громадяни країни та їх об'єднання.

Національними цінностями є базові матеріальні, інтелектуальні й духовні надбання громадян держави, вирішальні умови життєдіяльності і розвитку особистості, соціуму і країни. Зважаючи на це, основоположним є формування активної життєвої позиції кожного громадянина, яка повинна бути орієнтована на захист, збереження і розвиток національних цінностей. Це також повинно бути стратегічним пріоритетом для органів державної влади, основою державної політики з питань національної безпеки.

Національний інтерес відображає усвідомлення і реалізацію державних потреб, які відстоюють керівники та лідери тієї чи іншої країни. З огляду на це національний інтерес це фактично національно-державний інтерес, який має три головних складових: воєнна безпека, економічна стабільність і розвиток економічної галузі, державний

суверенітет як основа контролю щодо території країни та населення [46].

Военною організацією країни є цілий комплекс органів державної влади, військових організацій, які створені згідно з чинним законодавством і їхня діяльність відповідає основам і принципам демократії, а також спрямована на захист національних інтересів держави від всіх можливих зовнішніх і внутрішніх загроз. Суспільство зі свого боку контролює ці структури.

Ще одним суб'єктом національної безпеки є правоохоронні органи. Це органи державної влади, які здійснюють правоохоронні функції [46].

В Україні питання національної безпеки регулюється Указом Президента України №105/2007 «Про Стратегію національної безпеки України» та законом України «Про основи національної безпеки України». Дослідники вважають, що у зв'язку з швидкими змінами у світовому співтоваристві ці законодавчі акти є дещо застарілими та не виконують увесь функціональний спектр.

Одним з недоліків вчені називають те, що у «Стратегії національної безпеки України» відсутній реалістичний аналіз та принципи розподілу бюджетних ресурсів, засобів втілення стратегічних цілей, відсутні терміни їх виконання. Тому цей документ потребує кардинального доопрацювання.

Усі загрози національній безпеці поділяються на внутрішні та зовнішні. Як правило зовнішніми причинами є глобальні і геополітичні джерела небезпеки. Зокрема це зростання конкуренції між світовими гравцями, що супроводжується порушенням міжнародного права, використанням силового тиску, спробами країн вирішити свої проблеми чи цілі за рахунок тих держав, які не можуть себе ефективно захистити; це також неспроможність міжнародних безпекових організацій і інституцій, які повинні стежити за

геополітичним балансом у світі. Серед чинників, які становлять загрозу національній безпеці є наявність самопроголошених республік чи держави на територіях суверенних країн, визнання цих утворень іншими державами, що стимулює регіональний сепаратизм.

Щодо сучасного світового середовища безпеки, то воно швидко змінюється і ці зміни важко передбачити. Про це свідчить і сучасна війна Росії проти України, яка була розв'язана 24 лютого 2022 року. Особливо небезпечним є той факт, агресію здійснила державою з ядерною зброєю, постійний член Ради Безпеки ООН проти країни, яка відмовилася на початку своєї незалежності ядерної зброї в обмін на міжнародні гарантії безпеки. Сьогодні міжнародні організації, світові альянси проходять своє випробування на ефективність і дієвість, шукають нові механізми гарантування глобальної, регіональної та національної безпеки.

Перед початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у нашій країні закінчили підготовку галузевих безпекових стратегій, які були прописані у новій редакції Стратегії національної безпеки України у 2020 році [106]. У ній було описано велику кількість загроз національній безпеці, хоча джерел їх виникнення було не багато.

Найбільша кількість небезпек пов'язана з агресивною зовнішньою і воєнною політикою Росії. Насамперед це стосується посягання на суверенітет і територіальну цілісність нашої країни, блокування її вступу до ЄС і НАТО, можливість ескалації агресії Російської Федерації проти України та повномасштабної війни на території української держави, спричинення збройних конфліктів на українському кордоні, ведення розвідувально-підривної діяльності російських спецслужб, впровадження інформаційно-психологічних спецоперацій (ІПСО), застосування незаконних збройних угруповань, сприяння тероризму, постійні атаки в кіберпросторі, блокування

постачання необхідних ресурсів і обладнання до України [50], [51], [52], [107], [108], [109], [110], [111], [112], [113], [114].

До прийняття стратегії безпеки України наша держава з 2014 року перебувала в стані гібридної агресії з Російською Федерацією. На жаль, ця агресія набула світового масштабу, а розпочалася вона з окупації Автономної Республіки Крим, частини Луганської і Донецької областей у 2014 році. Перед тим були неодноразові спроби втручатися у внутрішню ситуацію України. В результаті Росія активно упродовж багатьох років шантажувала країни Європи створенням штучного дефіциту природного газу, підвищенням його ринкової ціни, спричинення міграційної кризи на білоруському кордоні та європейській країн. На міжнародному рівні Росія постійно впроваджувала стратегію напруженості на Заході, поширювала свою пропаганду і дезінформацію. Ще тоді було зрозумілим, що лідери Російської Федерації продовжуватимуть агресивну зовнішню і воєнну політику проти України. Європейські дипломати і керівники країн не розглядали можливість повномасштабного вторгнення Росії в нашу державу на початку 2022 року. Всі надії покладалися на вирішення цієї проблеми дипломатичним шляхом.

Причини російської війни проти України мають політичний, ідеологічний та історичний аспекти. Політолог, соціолог З. Бжезінський наголошував на тому, що «...незалежність України кинула виклик самій суті претензії Росії на те, що вона є богонатхненною прапороносицею спільної всеслов'янської ідентичності... Росія не може існувати в Європі без України, яка теж належить до Європи, тоді як Україна може бути в Європі без Росії» [12, 122].

Проте це не перша війна, яку розв'язала Російська Федерація проти суверенних і незалежних держав. Це стосується Грузії, Молдови, Ічкерії, воєнні дії в Сирії. На жаль, демократична частина

світу і міжнародних організацій з гарантування миру та безпеки упродовж тривалого часу давали можливість Росії порушувати норми міжнародного права і нівелювати демократичні цінності. Реакція з боку цих глобальних інституцій була слабкою і нерішучою через політику умиротворення РФ і несерйозність санкцій. Це стало одним з вирішальних чинників для нарощування обертів у гібридній війні і повномасштабного вторгнення на територію суверенної держави.

Міжнародні організації, альянси, інституції, які були створені після Другої світової війни і покликані бути на сторожі дотримання норм міжнародного права, виявилися неефективними у протистоянні автократичним режимам у сучасний період. Швидкі темпи глобалізації і нівелювали ефективність інструментів врегулювання кризових ситуацій, не можуть гарантувати безпеку, були причиною нових міждержавних конфліктів і не присікали міжнародну злочинність. Це все сталося через відсутність ефективних механізмів стримування і покарання.

Тому одним з джерел загроз національній безпеці у ситуації з Україною стала неефективність системи міжнародної безпеки, а Будапештський меморандум виявився взагалі не дієвим і не завадив Росії впродовж тривалого часу здійснювати агресію проти української держави.

Окрім ретельного аналізу ризиків і загроз національній безпеці будь-якої країни ставить за мету чітке бачення вразливих галузей чи секторів, переваг і потенціалу держави та соціуму у захисті національних інтересів.

Слабкі і вразливі сектори України в цій галузі, які можуть бути причиною внутрішніх загроз описані в основоположних документах з планування в напрямку національної безпеки і оборони. Всі ці документи були ухвалені впродовж декількох останніх років з метою реалізації пункту 66 Стратегії національної безпеки України [50], [51],

[52], [107], [108], [109], [110], [111], [112], [113], [114]. Вразливими сторонами у них визнано «непослідовність і незавершеність реформ, низька ефективність органів державної влади, корупція, системні вади у галузі інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій, вади системи управління державним кордоном, дисбаланси фінансової системи та макроекономічні диспропорції, дефіцит фінансових ресурсів, втрати державного бюджету, низька конкурентоспроможність національної економіки, недостатня захищеність національної економіки, недостатність і ресурсна орієнтованість інвестицій, втрата науково-технічного потенціалу, депопуляція, низький рівень добробуту населення, несприятливі умови для підтримки здорового способу життя, зниження культурного рівня й погіршення емоційного стану населення, системні вади у сфері охорони навколишнього природного середовища, недостатній контроль з боку держави за дотриманням біобезпеки, системні вади у сфері енергетичної безпеки тощо» [151, 123].

Водночас загальнонаціональний спротив громадян України у цій війні проявив багато сильних аспектів держави і соціуму. Насамперед це стосується злагодженості, єдності в середині країни і об'єднання довкола демократичних цінностей, національних інтересів. Завдяки цьому вдалося виправити недоліки в інформаційній політиці і системі стратегічних комунікацій на загальнодержавному рівні. Об'єднання зусиль всіх секторів, які забезпечують життєдіяльність країни, відбувається успішне протистояння в інформаційній війні, а також сьогодні України ефективно розповсюджує правдиву інформацію у світових медіа про події, які відбуваються, є відкритою до всіх представників ЗМІ [151, 127].

Ще однією сильною стороною нашої держави сьогодні є сформоване законодавство, завдяки якому відбувається чітке

управління державою у звичних умовах і в ситуації військового стану. Прийнятий у 2021 році Закон України «Про основи національного спротиву» (Верховна Рада України, 2021) сформував основи організації територіальної оборони. Саме ТРО відіграла велику роль у захисті української держави під час цієї війни. Фактично за допомогою цього документа остаточно сформовано підвалини національної стійкості, що дало можливість миттєво і ефективно реагувати на загрози воєнного характеру місцевого рівня, вибудувати ефективне координування на кожній ланці, щоб все працювало як один злагоджений організм.

Великою перевагою і здобутком української держави є потужний волонтерський рух і високий рівень самоорганізації громадян країни. Окрім того, упродовж останніх років відбувалися інтенсивні навчання військовослужбовців, посадовців, представників сил безпеки за участі іноземних держав та НАТО. Головним пріоритетом у цих навчаннях було виробити вміння комплексного реагування на можливі загрози. Це дало можливість значно покращити готовність України до збройної агресії Російської Федерації. Експерти також відзначають і важливість лідерства Президента України, який не тільки консолідував потенціал країни для оборони, а й організував велику міжнародну коаліцію демократичних держав на підтримку України.

Усі разом взяті переваги і можливості вивели Україну на новий рівень у геополітичній ситуації і створили всі передумови для ефективного захисту національних інтересів і можливості відновлення країни після її перемоги. Україна отримала статус кандидата на членство в Європейському Союзі, об'єднала світ для захисту свого суверенітету, територіальної цілісності і покарання воєнних злочинців в Міжнародному суді ООН та інших міжнародних судових інстанціях.

Ми повинні усвідомлювати, що Росія буде головною загрозою національній безпеці України упродовж тривалого часу і після перемоги. Ця країна не відмовиться від спроб ще раз завдати шкоди інтересам України.

Система глобальної безпеки зараз кардинально змінюється. Цей процес буде доволі тривалим і неоднозначним. Воєнна агресія Росії проти України спонукала країни ЄС нарощувати військовий потенціал, відновити політику озброєння, адже Європа упродовж останнього десятиріччя йшла шляхом роззброєння. Окрім того, розпочинається активна інформаційна боротьба демократичних країн за своє виживання і популяризацію демократичних цінностей у світі. У своєму виступі на Щорічній конференції послів ЄС представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель 10 жовтня 2022 зазначив, що «необхідно бути активнішими в «битві наративів» (battle of narratives). Європейська дипломатія не є чимось другорядним у боротьбі за душі людей. Вона має донести до світу голос Європи, пояснювати зв'язок між політичною свободою та добробутом, як і те, чому демократію та політичну свободу не можна обміняти на економічне процвітання чи соціальну згуртованість. Усе це має взаємодіяти. Інакше європейська модель буде приречена і не зможе вижити в цьому світі» [6]

У нашій курсовій роботі з аналізу діяльності міжнародних організацій ми зазначали, що всі вони потребують докорінних змін. Війна в Україні проявила неефективність цих об'єднань у повній мірі. Це стосується Ради Безпеки ООН, Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, ЮНІСЕФ, ОБСЄ, МАГАТЕ. Вони не спромоглися швидко і дієво вирішувати важкі питання гарантії безпеки і миру, не відрізняли війну від конфлікту чи спеціальної військової операції.

Сьогодні можна прогнозувати, що після війни в Україні світова спільнота створить нові військові та політичні альянси. Вони можуть бути меншими за розмірами і численністю, але гнучкіші у діяльності і гарантуватимуть своїм членам кращих захист безпеки. Ситуація, яка трапилася з Україною, спонукатиме світ переформатувати застарілі системи міжнародної безпеки.

Підсумувавши усе вище описане, можна визначити декілька пріоритетних напрямів державної політики щодо гарантії національної безпеки України у післявоєнний період, зокрема:

- зміцнення сектору безпеки і оборони;
- пошук зовнішніх гарантій безпеки поза межами НАТО і надійних стратегічних партнерів;
- відновлення економічного потенціалу країни;
- подолання демографічної кризи, яка виникла внаслідок війни;
- розвиток національної системи стійкості України;
- робота над поліпшенням ефективності державного менеджменту;
- завершення реформ, які показали високий результат і ефективність.

Українська держава повинна забезпечити власний потенціал і можливості для охорони своєї безпеки і вироблення стійкості. Має залишити за собою право брати участь у різного роду організаціях і альянсах колективної безпеки, щоб мати гарантію державного суверенітету і територіальної цілісності.

Висновки

Основним завданням воєнної політики під час мирного періоду в життєдіяльності країни є превенція війни і розбудова національної і міжнародної безпеки. Воєнна безпека як важлива складова національної безпеки є не тільки особливим інтересом Міністерства оборони України, а й силових міністерств і відомств. До їх обов'язків входить створення воєнної політики і розвиток оборони України.

Однією з базових загроз національній безпеці України виявилася неефективність системи міжнародної безпеки. Згуртований національний спротив українців під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну показав багато сильних сторін нашої держави і соціуму, зокрема мова йде про злагодженість, єдність в середині країни, об'єднання довкола демократичних цінностей, національних інтересів. Інша сильна сторона - сформоване законодавство, чітке управління державою. Значною перевагою є потужний волонтерський рух і високий рівень самоорганізації громадян країни. Також велику роль зіграли інтенсивні навчання військовослужбовців, посадовців, представників сил безпеки за участі іноземних держав та НАТО.

Росія буде головною загрозою національній безпеці України упродовж тривалого часу і після перемоги. Ця країна не відмовиться від спроб ще раз завдати шкоди інтересам України. Українська держава повинна забезпечити власний потенціал і можливості для охорони своєї безпеки і вироблення стійкості, брати участь у різного роду організаціях і альянсах колективної безпеки.

Наявність воєнної безпеки допомагає вирішити багато завдань щодо гарантії національної безпеки і створення потрібних умов для стабільного розвитку політичних, економічних, соціальних, екологічних, духовних, інтелектуальних, демографічних галузей життя країни. Воєнна безпека є складною категорією і тісно пов'язана з

іншими галузями суспільних правовідносин. Це фундамент національної безпеки, основа незалежності країни.

Воєнна безпека України є відображенням рівня безпеки і оборони для вчасного реагування і попередження зовнішніх загроз воєнного характеру, підтримування балансу сил у світі. В Україні формується нова система воєнної безпеки, яка включає виклики і загрози у сучасній воєнно-політичній ситуації. Гарантом міцної воєнної безпеки є Збройні сили України.

Головними завданнями Збройних сил України в умовах відсічі і стримування російської збройної агресії залишаються утримання військових частин, на які належать рівнях бойової готовності, укомплектування професійним і мотивованим особовим складом, переоснащення сучасним озброєнням і військовою технікою, уточнення основних документів оборонного планування, а також доктринальних документів застосування військ. Для цього в Україні повинні бути всі умови, щоб служба в армії була почесною справою, яка винагороджується гідною заробітною платою і відповідним статусом. З 2024 року Україна планує відмовитися від строкової служби і створити професійна армію і водночас сформувати систему військової підготовки для громадян України з отримання для виконання бойових завдань і користування зброєю. Сьогодні завдяки підтримці західних партнерів відбувається професійне навчання десятків тисяч українців на військових базах НАТО в різних країнах Європи.

Українські Збройні сили спроможні діяти зі стандартним обладнанням НАТО і за стандартами Альянсу. Україні варто продовжувати реформу не лише задля того, щоб стати повноправним членом НАТО, а щоб мати сильну армію.

Значну роль в укріпленні оборонного комплексу і розвитку воєнної безпеки відіграє Національна гвардія України, оскільки

захищає конституційний лад України, цілісність її території, забезпечує захист та охорону життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян, бере участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян. Військовослужбовці Національної гвардії України можуть бути залучені до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у складі миротворчого персоналу або миротворчого контингенту.

Військове право в останні роки в Україні почало знову розвиватися як галузь права, наука, навчальна дисципліна. Пріоритетними напрямками у цій царині є правовий механізм демократичного цивільного контролю над силами оборони, впровадження стандартів та інших документів НАТО, легітимація захисту Збройними силами України цивільного населення, підготовка пропозицій щодо змін і доповнень до актів військового законодавства.

Одним з досягнень в гарантуванні національної безпеки і захисту національних інтересів стало ухвалення «Стратегії воєнної безпеки України». Цей документ дав можливість робити оборонне планування масштабнішим і цілеспрямованим. Він є основою для формування «Стратегічного оборонного бюлетеня» і «Плану оборони України». Проте її потрібно доопрацьовувати, щоб постулати, готовність ЗСУ здійснити ураження об'єктів на території противника на випередження в разі підготовки агресії були відтворені чітко і безкомпромісно. Лише після цього Україна може перейти «до застосування всеосяжного принципу побудови оборони, який уже відпрацьований на практиці під час російської війни проти України 2022 року».

Національна безпека, високий міжнародний статус у сучасному світі можливі завдяки системній, наполегливій і безперервній роботі щодо нарощування оборонного потенціалу. Зміни в геополітичній карті і політиці відбуваються дуже швидко. Україна повинна діяти на випередження, щоб бути добре захищеною, недоторканою країною зі стрімким розвитком завдяки оборонним технологіям.

Для гарантії та захисту людини, національних інтересів соціуму і країни необхідна дієва правоохоронна система в усіх галузях права, зокрема і військового права. Спеціалізованим органом з забезпечення військового правопорядку Служба правопорядку у Збройних силах України, головним завданням якої є збереження міцної зміцнення законності, максимального правопорядку і військової дисципліни у Збройних силах України, захист конституційних прав військовослужбовців.

В Україні є проблема щодо корупційних дій і зловживань з боку окремих військових керівників, тому необхідно впровадити стеження не лише за правопорядком, а й за фінансами. Потрібно на законодавчому рівні продовжити вдосконалення законодавства щодо військової юстиції, щоб створити ефективну систему військових правоохоронних органів. Це сприятиме дотримання і збереження законності та правопорядку у Збройних силах України та інших військових структурах. Розвиток військової юстиції можливий в разі гармонійного поєднання готовності до ведення бойових дій і наявності ефективної системи підтримання порядку та військової дисципліни.

Справи і суперечки, які розглядає військовий суд, пов'язані з армією. Це означає, що військові суди також пов'язані з національною безпекою, державною таємницею і обороноздатністю країни. Розгляд справ безпосередньо у місці дислокації військових частин є найефективнішим способом забезпечити принципи

гласності і доступності судового процесу для військових, адже вони не можуть відвідувати судові засідання у вільний час за межами частини.

Військова дисципліна і правопорядок – це рівень розуміння відповідальності щодо виконання військового обов'язку, виконання виконувати законні накази і законодавчі норми з повним їх розумінням. Військова прокуратура виносить кваліфіковане, справедливе рішення про притягнення до відповідальності тих, хто скоїв злочин. Ця структура також робить неможливим покарання тих, хто не робив протизаконних вчинків, діючи в межах військового ризику, бо інакше виконати бойове завдання неможливо. Інша важлива функція військової прокуратури - це захист прав військових. Всі ці повноваження лежать в площині правоохоронної діяльності і є важливою частиною діяльності військової юстиції.

Під час вдосконалення роботи військової юстиції потрібно брати до уваги міжнародні зобов'язання з прав людини та відповідність системи військової юстиції цим зобов'язанням. Це стосується усіх можливих контекстів реформ.

Цивільні суди, навіть найпрофесійніші, не можуть забезпечити повноцінне функціонування військової юстиції існування. До компетенції таких судів пропонується віднести кримінальні, адміністративні та цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у ЗСУ та інших військових формуваннях. Для ситуації війни варто прийняти окремий закон, який би тимчасово виводив військові суди із системи загальної юрисдикції і визначав їх як спеціалізовані. Головна мета цього закону – створити гнучку систему адаптації військового правосуддя до рівня загроз безпеці держави воєнного часу.

Воєнна безпека впливає на життєздатність суспільства, характер і динаміку його розвитку, є одним з основоположних факторів

стабільності держави. Вирішення практичних завдань воєнної безпеки не можливо забезпечити виключно силами однієї військової структури в державі, окремими її елементами. Це досягається лише за допомогою налагодження ефективної діяльності всіх підсистем, які простягаються за межі військової організації. Структура кожної окремо взятої підсистеми воєнної безпеки, як і більшість явищ і процесів у житті людства, історично обумовлена і постійно зазнає змін.

Список використаної літератури

1. Абрамов, В. І., Ситник, Г. П., Смолянчук, В. Ф. та ін. (2016). Глобальна та національна безпека / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 784 с.
2. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янов. – К. : Ін-Юре, 2002. – 668 с.
3. Авер'янов В. Б. Виконавча влада: конституційні засади і шляхи реформування / В. Б. Авер'янов, О. Д. Крупчан. – Х. : Право, – 1998. – С. 13–21.
4. Адміністративна діяльність поліції: підручник / В.В. Серета, М.П. Гурковський, Ю.С. Назар та ін.; за заг. ред. В.В. Середи. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. – 776 с.
5. Адміністративно-правове забезпечення професійного вирішення силами охорони правопорядку службово-бойових завдань: монографія / Ф.Ф. Васильків, О.Ю. Дрозд, О.Г. Комісаров та ін. - Дніпропетровськ, 2015. – 247
6. Аналіз основних положень виступу глави європейської дипломатії Жозепа Борреля на щорічній конференції послів Європейського Союзу <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/analiz-osnovnykh-polozhen-vystupu-hlavy-yeuropeyskoyi>
7. Бадрак Валентин. Нова воєнна доктрина. Яку стратегію оборони реалізовуватиме Україна. - 29 березня 2021. URL: https://lb.ua/news/2021/03/29/480990_nova_voienna_doktrina_yaku_strategiyu.html
8. Базов В. П. Воєнні злочини / Базов В. П. – К.: Юрінком Інтер, 2008. –336 с. 9. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія / О. С. Бодрук. К.: Національний ін-т проблем міжнародної безпеки, 2001. 299 с.

9. Базов В. Реформування Збройних сил України: пріоритети, передумови та перспективи. // НІСД. Архівовано з джерела 16 червня 2008. Процитовано 15 вересня 2010.

9. Балацько Л. С. Національна безпека України: загрози та виклики / Л. С. Балацько. – [Електронний ресурс] / «ДИПКОРПУС» суспільнополітичний часопис. 21.04.2009. – URL: <http://dipcorpus-info.at.ua/news/2009-04-21-1>

10. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України : монографія / О. М. Бандурка. - Х. : Вид-во НУВС, 2004. - 779 с.

11. Без військових судів потрібного рівня ефективності правосуддя у військових формуваннях не досягти - [Електронний ресурс]. – URL: <http://yurgazeta.com/interview/-bez-viyskovih-sudiv-potribnogo-rivnya-efektivnosti-pravosuddya-uviyskovih-formuvannyah-ne-dosyagti.html>

12. Бжезінський, З. (2000). Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 236 с.

13. Біла книга України 2005. Оборонна політика України. – К.: МО України, 2006.

14. Богуцький П.П. Військове право України: джерела, структура та розвиток : моногр. / П.П.Богуцький. – Одеса : Фенікс, 2008. – 188 с.

15. Богуцький П.П. Основи військового права України : курс лекцій / П.П.Богуцький, С.М. Скуріхін. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Одеса : Фенікс, 2011. – 343 с.

16. Богуцький П.П. Концепція військового права у сучасній юриспруденції / П.П.Богуцький // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць.– Вип. 40 – О. : Фенікс, 2008, С. 327-331

17. Боняк В.О. Щодо визначення статусу органів охорони правопорядку (за матеріалами діяльності Конституційної асамблеї /

В.О. Боняк // Наук. Вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ, 2013. – № 1. – С. 31-39.

18. Борис Олексій. Військова поліція vs Державне бюро військової юстиції: в чому принципова різниця?. – Юридична газета. - 21 лютого 2022. URL:<https://yur-gazeta.com/golovna/viyskova-policiya-vs-derzhavne-byuro-viyskovoyi-yusticiyi-v-chomu-principova-riznicya.html>

19. Бурбика М. Ще раз до визначення поняття «правоохоронні органи» / М. Бурбика // Актуальні проблеми права: теорія і практика, 2013. – № 27. – С. 23-29.

20. Василенко Д., Галат Д., Павлюк М., Щербань Ю., Чепелева М., Саного О., Савчук К. Стратегія національної безпеки України на 2010 – 2015 рр. Розділ 2. Стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки України. – [Електронний ресурс] / Центр дослідження міжнародних відносин. 16.11.2009. – URL: <http://cs.cirs.kiev.ua/en/component/content/article/98--2010-2015-.html?start=4>

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

22. Верховна Рада України (2021). Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text>

23. Висоцька Г. Відновленню військових судів в Україні чинить опір сама... Конституція? [Електронний ресурс]. / Г. Висоцька.– URL: http://zib.com.ua/ua/118588-vidnovlennyu_viyskovih_sudiv_v_ukraini_chinit_opir_konstituc.html

24. Взаємодія Збройних сил України з громадянським суспільством: довідник / [Кравченко Л.О., Нікітюк Т.А., Лукічов В.Л.,

Арнаутова В.В.]; за заг. ред. Л.О. Кравченко. – К., 2021. – 48 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/510533.pdf>

25. Військова служба правопорядку неділя. - 16 серпня 2020 URL: <https://www.ukrmilitary.com/p/ukrainian-military-police.html>

26. Воєнна безпека: незвичайний конструктивізм // Військова панорама. – 2012. – 14 червня. [Електронний ресурс] – URL: <http://wartime.org.ua/2296-voynna-bezpeka-nezvichayniy-konstruktivzm.html>

27. Воєнна доктрина України / Затверджена Указом Президента України від 15.06.04 № 648.

28. Воєнна доктрина України 24 вересня 2015 року № 555/2015. – [Електронний ресурс] – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#n17>

29. Вонсович Олександр. Стан національної безпеки України у сучасній геополітичній ситуації. - Політичний менеджмент. - №1-2. - 2012. - С.177-185 https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/vonsonovych_stan.pdf

30. Воронянський О. В. «Національні інтереси» як категорія політичної науки / О. В. Воронянський // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 10. – (Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія). – URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_53/Gileya53/P8_docs.pdf

31. Глазов О.В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. Політологія. Наукові праці. 2011. Вип. 143, Т. 155. С. 42–46.

32. Горбулін В.П. Засади національної безпеки України / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 272 с.

33. Горбулін, В. П., Качинський, А. Б. (2010). Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Київ : НІСД, 288 с.

34. Глушков В. А. Правоохоронні органи та їх роль у функції забезпечення державної безпеки України / В. А. Глушков // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія : Юридичні науки, 2013. – № 2. – С. 47-52.

35. Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії і практики : монографія. - Х.: Право, 2010. - С. 163.

35. Гудзь Анна. Перспективи реформування структур військового правопорядку Збройних Сил України. 8 Лютого 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/02/08/reformuvannya-struktur-vijskovogo-pravoporyadku-zbrojnyh-syl-ukrayiny/>

36. Денисюк С.Ф. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів: організаційноправові засади / С. Ф. Денисюк // Право і безпека. – 2009. – № 3. – С. 128

37. Державна програма розвитку Збройних сил України на 2006 – 2011 роки (основні положення): Указ Президента України від 27 грудня 2005 р. № 1862-25т/2005.6. Кабінет міністрів України. Розпорядження від 3 серпня 2006 р. №461р. [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=461-2006-%F0>

38. Єрмоленко Андрій. Збройні Сили України як базовий компонент воєнної організації держави. - Політичний менеджмент. - №3. - 2005. - С. 16-27 URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8912/2-ermolenko.pdf?sequence=1>

39. Історія створення Збройних Сил України. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.mil.gov.ua/index.php?part=history&lang=ua>

40. Їжак О.І. Актуальні питання підвищення ефективності функціонування сектора безпеки України / О.І. Їжак [Електронний ресурс] – URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/239/>

41. Задубінний Андрій. Стратегія воєнної безпеки України: цілі, принципи, аспекти. - Арміяформ. - 1 травня 2021 URL: <https://armyinform.com.ua/2021/05/01/strategiya-voyennoyi-bezpeky-ukrayiny-czili-prynczypu-aspekty/>

42. Закон України від 07.03.2002 № 3099-III «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»

43. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» / Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 27. - Ст. 385.

44. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411<17, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411<17>

45. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № № 2469-VIII.

46. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII <https://docs.dtkr.ua/doc/2469-19>

47. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 №964-IV <https://docs.dtkr.ua/doc/964-15>

48. Закон України «Про основи національної безпеки України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

49. Залужний розповів про грошове забезпечення ЗСУ і пояснив, чому мінімальний контракт має становити 10 років - ТСН - 04.02.2022

50. Кабінет Міністрів України. (2021а). Про внесення змін до Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 № 145-р. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D1%80#Text>

51. Кабінет Міністрів України. (2021b). Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 907-р. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>

52. Кабінет Міністрів України. (2021c). Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>

53. Карманська Юлія. Український спротив здивував світ. Як будувати лінії оборони та розвитку, щоб остаточно звільнитися від впливу Росії? Уривок з книжки «Над прірвою. 200 днів російської війни». Forbes. - 19 листопада 2022. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/ukrainskiy-sprotiv-zdivuvav-svit-yak-buduvati-linii-oboroni-ta-rozvitku-shchob-ostatochno-zvilnitisya-vid-vplivu-rosii-urivok-z-knizhki-nad-prirvoyu-200-dniv-rosiyskoi-viyni-19112022-9888>

54. Картка законопроекту «Проект Закону про Військову поліцію» (№ 1805 від 21.01.2015 р.) на офіційному вебпорталі Верховної Ради України. Архів оригіналу за 25 жовтня 2016. Процитовано 27 січня 2015.

55. Кириченко С.О. Інтегрована модель управління ризиками / [С.О. Кириченко, М.М. Лобко, М.І. Шпура та ін.]; за ред. Р.І. Тимошенка. – К.: Медіа Груп, 2013. – 156 с.

56. Козубенко Олександр. Відновлення системи військової юстиції в Україні: аргументи «за» і що слід зробити. 3 Червня 2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/06/03/vidnovlennya-systemy-vijskovoyi-yustycziyi-v-ukrayini-argumenty-za-i-shho-slid-zrobyty/>

57. Колодій А. Нація як суб'єкт політики / А. Колодій. – Львів : Кальварія, 1997.

58. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 / 201 [Електронний ресурс]. – URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

59. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання : прийнято резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1979 року // Права людини : зб. документів / [укл. В.С. Семенов, О.Н. Ярмиш та ін.] – Х., 1997. – С. 137-154.

60. Кондратьєв Я.Ю., Ліпкан В.А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. - Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.

61. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

62. Корнійчук Сергій. ЗСУ впевнено набувають рис армії за зразками НАТО. - Укрінформ. - 24.02.2021 URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3195757-sergij-kornijcuk-nacalnik-genstabu-zsu-generallejtenant.html>

63. Коропатнік І. М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних сил України: адміністративно-правові засади: монографія. Київ «МП Леся», 2016. 412 с.

64. Кравченко В. В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні (основи муніципального права) : навч. посіб. / В. В. Кравченко, М. В. Пітник. – К., 2001. – 176 с.

65. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України : монографія / М. В. Кравчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 291 с.

66. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України : монографія : в 2 ч. Ч. 1 / А. М. Куліш. – Суми : Вид. Сум. держ. ун-ту, 2007. – 220 с.

67. Лебедина Оксана. Залужний окреслив пріоритети реформування ЗСУ. - Дзеркало тижня. - 31 липня 2021. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/zaluzhnij-poznachiv-prioriteti-reformuvannja-su.html>

68. Левченко І. Третій рік війни. А судді хто? [Електронний ресурс]. / І. Левченко – URL: <http://cacds.org.ua/ru/safe/theme/914>

69. Лисецький Ю.М., Семенюк Ю.В., Павленко Д.Г. Аналіз чинників, що впливають на систему забезпечення національної безпеки України в умовах гібридної війни. Вісник воєнної розвідки. 2020. № 60. С. 99–103.

70. Лисецький Ю.М. Модели, методы и технологии количественной оценки качества систем : монографія. Киев : ЛАТ&К, 2018. 102 с.

71. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. / В. А. Ліпкан. – К. : КНБ, 2009.–574 с.

72. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С., Яковенко О.О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. - Київ : Текст, 2006. 256 с.

73. Ліпкан В. А. – Поняття та зміст націобезпекознавства \\ Право України №9, 2003р.

74. Ліскович Мирослав. Військова поліція: що це таке та навіщо Україні її створювати. - Укрінформ. - 08.11.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2814484-vijskova-policia-so-ce-take-ta-naviso-ukraini-ii-stvoruvati.html>

75. Литвак О. Проблеми реформування кримінальної юстиції / О. Литвак, П. Шумський // Вісник нац. акад. прокуратури України, 2013. – № 2. – С. 19-24.

76. Луцьков А., Харахаліль Внутрішні війська - елітні формування Воєнної організації української держави / А. Луцьков, Л. Харахаліль // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розвитку. - 2008. - Вип. 20. - С. 95-99.

77. Луцьков А.В. Гарантування державної безпеки України: історичний досвід провідних держав та сучасність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 20.02.22. / А.В. Луцьков. – Національний університет «Львівська політехніка», – Львів, 2007. – с. 17

78. Луцьков А.В. Національна гвардія України в системі національної безпеки держави: досвід створення розвитку і функціонування. Труди академії / А.В. Луцьков. – Київ: НАОУ, 2006. № 68. – С. 133-140

79. Мандрагеля В. А. Національна та міжнародна безпека: нові тенденції взаємозалежності. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dsaua.org/index.php?option=com_content&view=article&id=122%3A2011-01-17-19-12-30&catid=38%3A2010-09-14-11-22-47&Itemid=71&lang=uk.

80. Мартинюк В. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і східного партнерства. - Київ, 2018, 106 с.

81. Мачинський О. Я. Воєнна безпека України та вплив на неї геополітичних факторів / О. Я. Мачинський, А. А. Соколов. – К.: НІСД, 1997. – 163 с.

82. Медведєв О.В. Напрямки реформування правоохоронних органів / О.В. Медведєв // Право і суспільство, 2014. – № 1-2. – С. 140-145.

83. Наливайко Л.Р. До питання про визначення поняття функцій держави / Л.Р. Наливайко // Вісник Запорізького держ. ун-ту: Сер.: Юридичні науки. – 2015. – № 1. – С. 51-57.

84. Наливайко Л.Р. Неурядові правозахисні організації в Україні : навч. посіб. / Л.Р. Наливайко, І.О.Грицай, О.С. Дніпров; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Київ : ХайТек Прес, 2014. – 31 с.

85. Національна безпека України / [Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І.]. – Х.: Фоліо, 2002. – 285 с.

86. НАУ-Online Тексти постанов №№ 1600 - 1699. [Електронний ресурс].

–URL:<http://zakon.nau.ua/?uid=1068.1.16&title=%D2%E5%EA%F1%F2%E8%20%EF%EE%F1%F2%E0%ED%EE%E2%20NN%201600-1699>

87. Нечхаєв С.М. Система спільного стратегічного планування ресурсного забезпечення національної безпеки у воєнній сфері / С.М. Нечхаєв // Наука і оборона. – 2005.– № 3. – С. 9–15.

88. Оборона країни. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/bezpeka-ta-oborona/oborona-krayini>

89. Організація судових та правоохоронних органів: підручник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів / І. Є. Марочкін, Н. В. Сибільова, В. П. Тихий та ін. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 528 с.

90. Павленко Д.Г., Семенюк Ю.В., Лисецький Ю.М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. - Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: державне управління. - Том 32 (71) 2021 http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/19.pdf

91. Панчишин Віталій. Посилення обороноздатності: які зміни чекають на Міноборони та Збройні Сили України. - АрміяInform - 23 вересня 2021 <https://armyinform.com.ua/2021/09/23/posylennya-oboronozdatnosti-yaki-zminy-chekayut-na-minoborony-ta-zbrojni-syly-ukrayiny/>

92. Парипа П. Чи станцює Україна танець – ЄС і НАТО? / П. Парипа //Універсум. – 2001. – № 7 – 10. – С. 56.

93. Паспорт спеціальності «Военна безпека держави».- URL: <http://www.mil.gov.ua/zndi/s210201.html>

94. Пахомов Володимир, Дегтяр Руслана. ВІЙСЬКОВІ СУДИ . - Правові горизонти – 2016. – С182-186. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/141468162.pdf>

95. Перепелиця Г. Чи знайдеться місце позаблоковій Україні в новій системі європейської безпеки? / Г. М. Перепелиця // Щорічник «Зовнішня політика України 2010: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети», § 2 (Розділ II), – К. : Стилос, 2011. – С. 99-126.

96. Перепелиця Г. М. Военна безпека України на межі тисячоліть / Г. М. Перепелиця. – К.: Стилос, 2002. – 394 с. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 137. 2018.

97. Питання головного органу військового управління Національної гвардії України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 28.03.2014 р., № 346/2014. // Офіційний веб-сайт ВРУ. – 2014. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/346/2014>

98. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування): дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01/ Т.О. Пікуля; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. –с. 87

99. Плануємо створити військову поліцію з повноваженнями досудового слідства. sensor.net. 20.02.2021.

100. Плішкін В. М. – Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник\ за ред. канд. юр. наук Ю. Ф. Кравченка. – К.:НАВСУ, 1999.

101. Погірко О. І. Военна доктрина України – нормативно-правове підґрунтя законодавчого забезпечення оборони держави / О. І. Погірко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – Вип. 3. – С. 17-24. – [Електронний ресурс] – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015_3_6

102. Політологія: підручник / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. - К.: ВЦ «Академія», 2003. - 528 с. - (Альма-матер).

103. Полторацький О. С. ЄС у сучасній системі міжнародної безпеки в контексті нових викликів і загроз. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2012. Вип. 18 (спец. вип.). С. 182-188. - [Електронний ресурс] - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2012_18%28spets.__29

104. Поляков С.Ю. Особливості формування сектора безпеки та оборони в контексті забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України / С.Ю. Поляков [Електронний ресурс] – URL: http://www.nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1.2012/Polyakov.pdf

105. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві» № 10 від 18.06.1999. [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-99>

106. Президент України (2020). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. Президент України Володимир Зеленський : офіц. інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

107. Президент України. (2021a). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

108. Президент України. (2021b). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26.08.2021 №

447/2021. Президент України Володимир Зеленський : офіц. інтернет-представництво. URL:
<https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>

109. Президент України. (2021c). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. Законодавство України : офіц. портал. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#n2>

110. Президент України. (2021d). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» : Указ Президента України від 20.08.2021 № 372/2021. Президент України Володимир Зеленський : офіц. інтернет-представництво. URL:
<https://www.president.gov.ua/documents/3722021-39733>

111. Президент України. (2021e). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» : Указ Президента України від 26.08.2021 № 448/2021. Президент України Володимир Зеленський : офіц. інтернет-представництво. URL:
<https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

112. Президент України. (2021f). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. Законодавство України : офіц. портал. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2>

113. Президент України. (2021g). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента

України від 27.09.2021 № 479/2021. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>

114. Президент України. (2021h). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту» : Указ Президента України від 17.12.2021 № 668/2021. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#Text>

115. Президент України. (2021i). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

116. Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 234-VI / [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3099-14>

117. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – Ст. 223. 38. Про Воєнну доктрину України : указ Президента України від 15 черв. 2004 р. № 648/2004 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.rada.gov.ua>

118. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 № 975-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 46. – Ст. 366.

119. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

120. Про Державну виконавчу службу: Закон України від 24.03.1998 № 202/98-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 36-37. – Ст. 243.

121. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 30. – Ст. 409.

122. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 35. – Ст. 236.

123. Проект Закону України «Про національну безпеку України» від 14.03.2018 № 8068-1 <https://ips.ligazakon.net/document/JH6841AA>

Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

124. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

125. Про Збройні Сили України : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 108.

126. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : постанова Верховної Ради України від 16 січ. 1997 р. № 3/97 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 85.

127. Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України: Постанова Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 р., № 1659-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 51. – Ст. 729.

128. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (2469-19) зі змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

129. Про Національну гвардію України: Закон України від 4 листопада 1991 р., № 1774-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 1. – Ст. 1

130. Про Національну гвардію України: Указ Президента України від 6 жовтня 1995 р., № 914/95 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт ВРУ. – 2000. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/914/95>

131. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 р., № 876-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 17. – Ст. 594.

132. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.golos.com.ua/article/257729>

133. Про обов'язки і права особового складу Національної гвардії України Постанова Верховної Ради України від 19 травня 1992 р., № 2369-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 32. – Ст. 466.

134. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>

135. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

136. Про основи національної безпеки України № 964-IV від 18 червня 2003 р N 964-IV URL: <https://www.spfu.gov.ua/ua/documents/1819.html>

137. Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території: Указ Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991 р., № 1465-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 44. – Ст. 592.

138. Про Положення про Головне управління командуючого Національною гвардією України, Положення про Військову раду Національної гвардії України та про персональний склад Військової ради Національної гвардії України: Розпорядження Президента України від 14 липня 1992 р., № 124/92-рп [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт ВРУ. – 2000. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/124/92-%D1%80%D0%BF>

139. Про положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Національної гвардії України: Указ Президента України від 10 серпня 2012 року № 470/2012

[Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт ВРУ. – 2012. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/470/2012>

140. Про розформування Національної гвардії України: Закон України від 11 січня 2000 р., № 1363-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 8. – Ст. 48.

141. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Президент України; Указ від 06.06.2016 № 240/2016. Архів оригіналу за 7 червня 2016. Процитовано 10 червня 2016.

142. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 29.12.2016 року «Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року» : Указ Президента України від 22.03.2017 № 73/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/732017-21498>

143. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27.09.2014 року «Про заходи щодо удосконалення державної військово-технічної політики» : Указ Президента України від 27.09.2014 № 691/2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6912014-17592>

144. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12.09.2014 року «Про комплекс заходів щодо зміцнення обороноздатності держави та пропозиції до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» : Указ Президента України від 03.11.2014 № 842/2014 URL: <https://president.gov.ua/documents/8422014-17959>

145. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 04.03.2016 року «Про Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України»: Указ Президента України № 92/2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text>

146. Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 02.11.2019 року «Про Міжвідомчу комісію з питань оборонно-промислового комплексу»: Указ Президента України від 08.11.2019 № 831/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8312019-30377>

147. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 02.09. 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>

148. Про рішення Ради національної безпеки і оборони» від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки оборони України» : Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

149. Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2020 року: Розпорядження КМ України від 20 січня 2016 року № 19-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-2016-%D1%80#Text>

150. Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року : Розпорядження КМ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-%D1%80#Text>

151. Резнікова, О. О. (2022). Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 456 с.

152. Резнікова, О. О., Войтовський, К. Є., Лепіхов, А. В. (2020). Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доповідь / за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ: НІСД, 84.

153. Рекомендації Парламентських слухань: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектора безпеки

України» / Схвалені Постановою Верховної Ради України 5 липня 2012 року № 5086-VI.208

154. Руснак І. С. Воєнна безпека України у світлі реформування сектора безпеки і оборони / І. С. Руснак. Наука і оборона. 2015 (№ 2). С. 9-14.

155. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. - Київ: НІСД, 2017. 496 с.

156. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління / [Саганюк Ф. В., Фролов В. С., Павленко В. І. та ін.]; за ред. д. військ. н., проф. І. С. Руснака. К.: ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. – 230 с.

157. Сектор безпеки і оборони. – Офіц. вид. – К.: Медіа Груп, 2014.– 154 с.

158. Семенченко А.І. Поняття “сектор безпеки” та “воєнна організація держави”: методика розробки й обґрунтування призначення, складу, структури та взаємозв’язків / А.І. Семенченко // Стратегічна панорама. – 2007. – № 3. – С. 54–69. Ситник Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки: [навч. посіб] / С.Г. Ситник, В.І. Абрамов, Д.Я. Кучма. – К.: НАДУ, 2009. – 258 с.

159. Сергієнко М. Г. Воєнна організація держави та захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз / М. Г. Сергієнко, О. М. Болбас. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 2 (49). С. 283–289.

160. Сидоров Є. Військові суди: назад до строю / Є. Сидоров // Українська правда.-2015

161. Ситник Г.П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика) / Г.П. Ситник. – К. : НАДУ, 2004. – 408 с.

162. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) / Г. П. Ситник. – К.: НАДУ, 2012. – 544 с.

163. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун / пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. –с. 91
164. Скасування призову від 2024 року: Резніков пояснив, як формуватимуть повністю професійну армію. -ТСН. - 03.02.2022 URL: <https://tsn.ua/ukrayina/skasuvannya-prizovu-vid-2024-roku-reznikov-royasniv-yak-formuvatimut-povnistyu-profesiynu-armiyu-1968421.html>
165. Словник основних термінів та скорочень, які використовуються в НАТО. – К.: «МП Леся», 2004. – 568 с.
166. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 р. № 995_010 у ред. від 16.09.2005 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010
167. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. / С. Г. Стеценко. – К. : Атіка, – 2007. – 622 с.
168. Стратегія воєнної безпеки України: проблеми формування // Збірник науково-аналітичних статей. – К.: НА СБУ, 2007. – 142 с.
169. Стратегічний оборонний бюлетень України затверджений Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016. – [Електронний ресурс] – URL: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137>
170. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України. – [Електронний ресурс] – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
171. Стратегія кібербезпеки України затверджена Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016. – [Електронний ресурс] – URL: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>
172. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від

20 червня 2018 року № 442-р. – [Електронний ресурс] – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-p>

173. Стратегічна панорама. 2005. № 2. С 42-51.

174. Стратонова В. М. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / За заг. ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – 340 с.

175. Структура органів військового управління. [Електронний ресурс]. – URL: <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/afstructure/hqstructure>

176. Структура органів військового управління. [Електронний ресурс]. – URL: <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/afstructure/hqstructure>

177. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: навчальний посібник / В.С. Ковальський (керівник авт. колективу), В.Т. Білоус, С.Е. Демський та ін.; відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв. – К.: Юрінком Інтер, 2002. –с. 6-8

178. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія / [В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко, Ю. В. Єгоров, О. О. Бортник]. – К. : Видавництво «Кий», 2007. – 370 с.

179. Тенюх І. Загрози військовій безпеці України та проблеми реформування національних Збройних Сил / І. Тенюх [Електронний ресурс] – URL: <http://www.svoboda.org.ua/dopysy/analitika/043044>

180. Угода про принципи та порядок виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі. [Електронний ресурс]. – URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_065

181. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. №

92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

182. Указ Президента України №121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України" від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

183. Указ Президента України від 24.09.14 № 744/2014 «Про Рішення РНБОУ «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності».

184. Указ Президента України від 23.08.2021 № 409/2021 «Про присвоєння почесного найменування 138 центру спеціального призначення (протидії диверсіям та терористичним актам)»

185. Указ Президента України від 11.02.2016 № 44/2016 «Про шефську допомогу військовим частинам Збройних Сил України, Національної гвардії України та Державної прикордонної служби України»

186. Українська армія сумісна з НАТО, та потрібна реформа оборонних механізмів – посол Британії. - Українська правда. - Українська армія сумісна з НАТО, та потрібна реформа оборонних механізмів – посол Британії. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/7/7375262/>

187. Федуняк С. Г. Національна безпека України в контексті сучасних процесів в Європі і на пострадянському просторі / С. Г. Федуняк // Національна безпека України. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США (Чернігів, 16 – 19 вересня 2004 р.). – К.: Стилос, 2004. – С. 81-90.

188. Хамула П.І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади: дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Павло Іванович Хамула. – Харків, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. – 238 с

189. Харбан І. А. Система європейської безпеки і напрямки воєнно-політичної інтеграції України до її структури: монографія. Київ: Варта, 2005. 544 с.

190. Циганов В. В. – Національна безпека України: посібник. – К.: НАВСУ, 2004.

191. Чуйко З. Питання конституційних засад національної безпеки в Україні / З. Чуйко // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 3 (54). – С. 137–139.

192. Чумак В. Пресняков І. Українська позаблоковість: Більше запитань, ніж відповідей. // Дзеркало Тижня. – 2010. – № 33 (813). – С.2-3.

193. Шай Р.Я. Правоохоронна функція правової держави: теоретико-практичний аспект: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Р.Я. Шай; Національний університет «Львівська політехніка». – Львів., 2012. – с. 134

194. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: автореф. дис. канд. політ. наук. /Л.М. Шипілова. – К.: Ін-т проблем НБ при РНБОУ, 2007. – 20 с.

195. Шопіна І., Білоусов Ю. Наукові школи військового права. Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції (14 червня 2019 р., м. Острогор). С. 187-190.

196. Шопіна І. М., Гущин О. О. Актуальні проблеми сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як науки і навчальної дисципліни. Форум права. 2017. № 2. С. 144–148. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_2_24.pdf

197. Що варто знати про Стратегію воєнної безпеки України в контексті розвитку системи військової освіти та науки. - АрміяInform. - 29 Березня 2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/29/shho->

varto-znaty-pro-strategiyu-voyennoyi-bezpeky-ukrayiny-v-konteksti-rozvytku-systemy-vijskovoyi-osvity-ta-nauky/

198. Юридична енциклопедія. - К.: вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 20Ю. - Т. 5. - С. 667,46.

199. Bertalanffy, L. von. (1968). General System Theory: Foundations, Development, Applications. N.Y.: George Braziller.

200. Brauch, H. G. (2005). Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks in Environmental and Human Security. United Nation University – Institute for Environment and Human Security. Bonn, Germany.

201. Chandler, D. (2012). Resilience and human security: The post-interventionist paradigm. Security Dialogue, 43(3), 213–229. <https://doi.org/10.1177/0967010612444151>

202. ISO. (2018). Risk management – Guidelines. ISO 31000:2018. <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:31000:ed-2:v1:en>

203. ISO. (2021). Security and resilience – Vocabulary. ISO 22300:2021. <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:22300:ed-3:v1:en:term:3.1.162>

204. Habron, G. (2003). Role of Adaptive Management for Watershed Councils. Environmental Management, 31(1), 29–41. doi: 10.1007/s00267-002-2763-y

205. Holling, C. S. (1978). Adaptive Environmental Assessment and Management. London: Wiley.

206. Walters, C. J. (1986). Adaptive Management of Renewable Resources. New York: McGraw Hill.